

Steunpunt Gelijkekansenbeleid
Consortium Universiteit Antwerpen en Universiteit Hasselt
2008

ISBN 978-90-77271-35-3

Wettelijk Depot: D/2008/3680/01

NUR 745

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze ook, zonder vooraf-gaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Druk- en bindwerk: Drukkerij Peten

Inhoudsopgave

1.	INLEIDING: GEZINNEN IN BEWEGING	1
2.	ALLEENSTAANDE OUDERS IN CIJFERS.....	4
2.1.	Demografisch profiel van de alleenstaande ouders.....	5
2.2.	Sociaal-economisch profiel van de alleenstaande ouders.....	13
2.2.1	Arbeidsmarktprofiel	14
2.2.2	Gebruik van gezinsondersteunende maatregelen.....	17
2.2.3	Economisch profiel.....	22
2.2.3.1	Na echtscheiding.....	24
2.2.3.2	Na scheiding.....	28
2.2.3.3	Na verweduwing	29
2.2.3.4	'Bewust' alleenstaande moeders	31
2.2.3.5	Juridische context.....	31
2.3.	Alleenstaande ouders in dynamisch perspectief	32
2.3.1	Administratieve gegevens	33
2.3.2	Survey gegevens.....	35
2.4.	Co-ouders in de cijfers.....	36
2.5.	Alleenstaande ouders en gelijke kansen	39
2.6.	Vlaanderen in Belgisch en Europees perspectief.....	40
2.7.	Samengevat	44
3.	DEMOGRAFISCHE LEVENSLIOP EN ARBEIDSLOOPBAAN	46
3.1.	Het levensloopperspectief	46
3.2.	Demografische levensloop.....	49
3.3.	Arbeidsloopbaan: de transitionele arbeidsmarkt	51
3.4.	Invloed van levenslooptransities op de arbeidsloopbaan	53
3.4.1	Alleenstaande ouders op de transitionele arbeidsmarkt	54
3.4.2	Economische benadering van het arbeidsmarkteffect van scheiding.....	57
3.4.3	Copingstrategieën en arbeidsmarkttransities.....	58
3.4.4	Tijdsaspecten	59

3.5.	Preferenties ten aanzien van arbeid en zorg in de keuzebiografie	59
3.6.	Empirische gegevens over de arbeidsmarkttransities na de transitie naar het alleenstaand ouderschap in Vlaanderen	61
3.7.	Samengevat	63
4.	BEÏNVLOEDENDE FACTOREN BIJ DE LOOPBANEN VAN ALLEENSTAANDE OUDERS	65
4.1.	Persoonlijk kapitaal	65
4.1.1	Voortraject op de arbeidsmarkt	65
4.1.2	Opleidingsniveau	67
4.1.3	Sociaal netwerk	68
4.2.	Preferenties	69
4.3.	Combinatie arbeid/gezin	70
4.4.	Financiële drempels	71
4.5.	Rigiditeit van de arbeidsmarkt	72
4.6.	Beleidscontext	73
4.7.	Samengevat	75
5.	BESLUIT	76
5.1.	Diversiteit	77
5.2.	Struikelblokken	78
5.3.	Genderaspecten	78
5.4.	Verdere onderzoekspistes	79
	BIBLIOGRAFIE	81

1. Inleiding: gezinnen in beweging

De voorbije decennia zien we op demografisch vlak ingrijpende veranderingen die demografen samenvatten als de 'tweede demografische transitie' (Surkyn & Lesthaeghe, 2004): sinds de jaren '60 daalt het aantal huwelijken en het vruchtbaarheidscijfer en tegelijkertijd wordt het ongehuwd samenwonen populairder en stijgt het aantal echtscheidingen. Deze demografische trends zijn geworteld in een aantal fundamentele maatschappelijke en culturele omwentelingen. De individualisering van de samenleving speelt daarbij een belangrijke rol: individuen laten zich meer en meer leiden door hun eigen individuele levensplannen en niet door maatschappelijke instituties zoals de staat of de kerk. Postmaterialistische waarden zoals zelfontplooiing en individuele autonomie komen op de voorgrond (Van den Troost, 2000). De tweede demografische transitie brengt een toegenomen diversiteit aan gezinsvormen met zich mee (Bulckens, Mortelmans, Casman, & Simaÿs, 2007). Dit komt ten eerste tot uiting bij een dwarsdoorsnede van het gezinslandschap. Vandaag bestaan er buiten het klassieke gezin - twee gehuwde partners van hetzelfde geslacht met hun biologische kinderen - nog vele andere gezinsvormen: ongehuwde samenwoners met of zonder kinderen, al dan niet gehuwde halebikoppels, alleenstaande moeders en vaders... We kunnen de diversiteit ten tweede ook vanuit een levensloopperspectief bekijken: de gezinssamenstelling wijzigt vandaag niet enkel bij de geboorte of het volwassen worden van kinderen. Ook scheiding, echtscheiding en de eventuele nieuwe partnerrelaties die er op volgen hebben hun invloed. De gezinslevensloop is daardoor veel minder voorspelbaar geworden.

In dit rapport staat één gezinsvorm centraal die door het stijgende aantal relatiebreuken op de voorgrond is gekomen, namelijk de alleenstaande ouders. We hebben daarbij oog voor de diversiteit in de manier waarop ouders alleen komen te staan: niet alleen echtscheiding, maar tevens het overlijden van een partner of het bewust alleenstaand ouderschap komen aan bod. Het centrale aandachtspunt van dit onderzoek zijn de loopbanen en loopbaankansen van alleenstaande moeders en vaders. We willen enerzijds nagaan welke invloed de transitie naar het alleenstaand ouderschap heeft op de arbeidsmarktpositie van de betrokken moeders en vaders. Na een echtscheiding kan een deeltijds werkende moeder bijvoorbeeld terug voltijds gaan werken om de studies van haar kinderen te kunnen betalen. Anderzijds gaan we na welke invloed het alleenstaand

ouderschap heeft op de verdere loopbaan. Een alleenstaande vader kan bijvoorbeeld zijn ambities neerwaarts bijstellen om de combinatie arbeid-gezin mogelijk te maken. We bekijken met andere woorden zowel de korte- als de langetermijneffecten van het alleenstaand ouderschap op de loopbaan.

De focus op de loopbaankansen van alleenstaande ouders staat niet los van de manier waarop we in onze samenleving omgaan met de combinatie arbeid-gezin. In het traditionele kostwinnersmodel werd deze combinatie mogelijk gemaakt door een taakverdeling tussen mannen en vrouwen: mannen waren verantwoordelijk voor de arbeid en zorgden voor het inkomen, vrouwen waren verantwoordelijk voor het huishouden en de dagdagelijkse opvoeding van de kinderen. Het combinatiemodel - waarbij beide ouders arbeid en gezin combineren - heeft het kostwinnersmodel echter reeds geruime tijd als na te streven ideaal vervangen (Van Dongen, Beck, & Vanhaute, 2001). Sommige wetenschappers spreken echter van een onvoltooide vrouwelijke emancipatie: vrouwen zijn wel toegetreden tot de arbeidsmarkt, maar nog niet in dezelfde mate als mannen en ze blijven grotendeels zelf verantwoordelijk voor het huishouden (Cantillon, 1997) (Duquet, Glorieux, Laurijssen, & van Dorsselaer, 2006). We vragen ons doorheen dit onderzoeksrapport af wat deze evolutie betekent voor alleenstaande ouders die per definitie tegelijk de kostwinnersrol en de zorgende rol op zich moeten nemen. Dit maakt meteen ook duidelijk waarom het belangrijk is om bij de studie van alleenstaande ouders een genderbril te dragen.

De stijging van het aantal relatiebreuken kan in de onderzoekswereld op de nodige aandacht rekenen, ook in Vlaanderen. Momenteel loopt het door het IWT gefinancierde grootschalige, interuniversitaire project "Scheiding in Vlaanderen"¹. Dit project onderzoekt de risicofactoren van scheiding, het scheidingsproces op zich, en de sociaal-economische en sociaal-psychologische gevolgen. De resultaten van dit project zullen zeker in het licht van de problematiek van alleenstaande ouders interessante gegevens opleveren. Het Steunpunt Gelijkekansenbeleid organiseerde zelf in december 2007 een interdisciplinair symposium over de sociologische en juridische gevolgen van het echtscheidingsrecht voor risicogroepen. Speciale aandacht ging daarbij naar allochtonen. Zeer recent (begin september 2007) werd immers de nieuwe echtscheidingswet van

¹ De deelnemende onderzoeksteams staan onder leiding van de volgende professoren: Dimitri Mortelmans (UA), Koen Matthys (KULeuven), Piet Bracke (UG) en Jan Van Bavel (VUB). Meer informatie is te vinden op de website van het project <http://www.scheidinginvlaanderen.be/>

kracht. Tijdens het symposium werd de vraag gesteld in hoeverre de wetgeving aansluit bij de sociale realiteit die niet is afgestemd op het modelgezin van de wetgever - een tweeverdienersgezin. Naar aanleiding van het symposium verschijnt in het voorjaar 2008 het boek "Echtscheiding: werkelijk win for life?".

We beginnen deze bijdrage met een statistisch profiel van de eenoudergezinnen. Op basis van bestaande cijfergegevens brengen we hun demografische en sociaal-economische kenmerken in kaart. We focussen daarbij vooral op kenmerken die relevant zijn voor de arbeidsmarktloopbaan van alleenstaande ouders. In het volgende deel introduceren we een theoretisch model om met een dynamische blik naar loopbanen te kijken. We vragen ons daarbij af op welke manier levenslooptransities en arbeidsmarkttransities met elkaar verweven zijn. Vervolgens presenteren we een stand van zaken van het bestaande onderzoek naar de loopbanen van alleenstaande ouders: wat zijn de determinanten van hun loopbaankansen? We eindigen ten slotte met suggesties voor verder onderzoek. Binnen het Steunpunt Gelijkekansenbeleid zal immers de volgende jaren verder gewerkt worden op dit thema. Daarbij zullen via de kwalitatieve onderzoeksmethode van biografische interviews meer diepgaande inzichten verzameld worden met betrekking tot de loopbanen en loopbaankansen van alleenstaande ouders en met betrekking tot de factoren die een invloed hebben op deze loopbanen en loopbaankansen.

2. Alleenstaande ouders in cijfers

Gezinnen in cijfers vatten is niet eenvoudig. De maatschappelijke realiteit vertaalt zich immers niet steeds op correcte wijze in de beschikbare administratieve gegevens waarvan het rijksregister de belangrijkste bron is (Bulckens et al., 2007, p. 298). Met name de sterke groei van het ongehuwd samenwonen in de laatste decennia, wat Latten de toenemende informalisering van relaties noemt (Latten, 2003), is hiervan de oorzaak. Om de gezinsvorm op basis van het rijksregister te bepalen maakt men immers gebruik van de officieel geregistreerde woonplaats. Wanneer het officiële domicilie niet overeenstemt met de werkelijkheid leidt dit tot een verschil tussen de feitelijke en de administratieve huishoudsituatie. Dit is het geval wanneer twee samenwoners niet op hetzelfde adres gedomicilieerd zijn. Op basis van een vergelijking van de rijksregistergegevens met enquêtes concludeert Edith Lodewijckx van het voormalige Centrum voor Bevolkings- en Gezinsstudies dat het rijksregister het aantal alleenstaande ouders lichtjes overschat waarschijnlijk juist doordat een aantal alleenstaande ouders in de realiteit samenwonen met een partner zonder dat ze op hetzelfde adres gedomicilieerd zijn (Lodewyckx, 2001).

We gebruiken in dit deel zowel administratieve- als onderzoeksgegevens. Voor de administratieve gegevens baseren we ons op de bestaande analyses van de rijksregistergegevens door enerzijds het CBGS (Corijn, 2005a, 2005c; Lodewyckx, 2001, 2004a, 2004b, 2004c, 2004d, 2005) (Corijn, 2005b) en anderzijds het Steunpunt WAV (Geurts, 2006). Omwille van de vergelijkbaarheid gebruiken we enkel deze twee bronnen en maken we geen gebruik van de cijfers die het NIS zelf publiceert op basis van de rijksregistergegevens in haar publicatie "Huishoudens en familiekeren". Het distilleren van de alleenstaande ouders uit het rijksregister vergt immers een aantal bewerkingen. Het belangrijkste verschil is dat de ongehuwd samenwonenden niet door het NIS als aparte categorie opgenomen worden. Lodewijckx vermoedt dat ongehuwd samenwonende paren met kinderen door het NIS geklasseerd worden als éénoudergezinnen (Lodewyckx, 2004d). Aangezien het ongehuwd samenwonen een belangrijke maatschappelijke realiteit is geworden verkiezen we de cijfers van het NIS zelf niet te gebruiken. Wanneer we de cijfers vergelijken zien we inderdaad dat het aantal éénoudergezinnen in de publicaties van het NIS hoger is dan de hier verder gepresenteerde cijfers.

Het CBGS presenteert cijfers voor 1991, 1996 en 2003. We zullen zoveel mogelijk alle cijfers voor elk van deze drie momenten presenteren, maar zijn hier afhankelijk van de door het CBGS gemaakte analyses en hun vergelijkbaarheid over de verschillende jaren. Wanneer we de gegevens van het Steunpunt WAV gebruiken zijn dit cijfers voor het jaar 2002. Om op basis van het rijksregister gezinstypes te kunnen onderscheiden, maken zowel het CBGS als het Steunpunt WAV gebruik van de LIPRO-typologie, ontwikkeld door het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI) om toekomstige evoluties in huishoudtypes te voorspellen (<http://www.nidi.knaw.nl/nl/>). Naast het collectieve huishouden bevat de typologie zeven types van individuele huishoudens (Lodewyckx, 2004d):

1. Een gehuwd paar met inwonende kinderen
2. Een gehuwd paar zonder inwonende kinderen
3. Een ongehuwd samenwonend paar met inwonende kinderen
4. Een ongehuwd samenwonend paar zonder inwonende kinderen
5. *Een alleenstaande ouder met inwonende kinderen*
6. Een alleenwonende
7. Een ander type van huishouden

Een alleenstaande ouder is volgens de bovenstaande typologie: “een man of vrouw die aan het hoofd staat van een huishouden en die niet samenwoont met een partner, maar wel samenwoont met één of meer (eigen of stief-) kinderen” (Lodewyckx, 2004a). Dit is de meest ruime administratieve definitie waarbij geen beperking wordt opgelegd qua leeftijd of burgerlijke staat van de kinderen. Een 60-jarige moeder die samenwoont met haar gescheiden zoon is volgens deze definitie eveneens een alleenstaande ouder.

2.1. Demografisch profiel van de alleenstaande ouders

In tabel 1 zien we dat het totaal aantal alleenstaande ouders in Vlaanderen volgens deze definitie met 27% gestegen is tussen 1991 en 2003. De alleenstaande moeders vormen op elk tijdstip ruim 80% van de alleenstaande ouders. De sekseverhouding blijft min of meer constant tussen 1991 en 2003: in 1991 is 80,6% van de alleenstaande ouders vrouw; in 2003 is dit licht gestegen tot 81,7%.

Tabel 1: Evolutie van het aantal alleenstaande moeders en vaders in Vlaanderen tussen 1991 en 2003

	1/01/1991	31/12/1996	1/01/2003	1991 t.o.v. 2003
Alleenstaande moeders	119.328	134.196	154.192	+29,2%
Alleenstaande vaders	28.784	30.489	34.442	+19,7%
Totaal	148.112	164.685	188.634	+27,4%

Bron: (Lodewyckx, 2004d), (Lodewyckx, 2001) en (Lodewyckx, 2004a), eigen bewerkingen

In de eenoudergezinnen kunnen naast de ouder en de kinderen nog andere personen inwonen. Het kan bijvoorbeeld gaan om een inwonende partner van één van de kinderen of om een gezin waar drie generaties onder één dak wonen. Op elk van de drie momenten woont ongeveer 7% van de alleenstaande moeders en 11% van de alleenstaande vaders samen met nog iemand anders die niet de partner is. Bijgevolg is de sekseverhouding bij de alleenstaande ouders die samenwonen met anderen een beetje evenwichtiger dan in de totale groep alleenstaande ouders: iets meer dan 25% van de alleenstaande ouders waarbij buiten de eigen kinderen nog anderen inwonen zijn mannen. Hoe hoger de leeftijd van de alleenstaande ouder, hoe groter de kans dat er nog andere personen deel uit maken van het huishouden.

Om de omvang van het aantal alleenstaande ouders nog beter te kunnen duiden nemen we hier cijfers op over het aandeel van het alleenstaand ouderschap in de bevolking. De onderstaande tabellen bevatten gegevens over het aandeel alleenstaande moeders en vaders ten opzichte van het totaal aantal ouders en ten opzichte van het totaal aantal mannen en vrouwen in een bepaalde leeftijdscategorie. Uit de eerste tabel blijkt dat de alleenstaande ouders in 2003 al 18,5% van alle huishoudens met kinderen uitmaken: bijna één gezin met kinderen op vijf bestaat uit een alleenstaande moeder of vader met zijn of haar kinderen. In 1991 was dat nog 14,1%.

Tabel 2: Aandeel alleenstaande moeders en vaders op het totaal aantal huishoudens met inwonende kinderen in Vlaanderen

	1/01/1991	1/01/2003
alleenstaande vaders	28.784	34.442
alleenstaande moeders	119.328	154.192
ouderparen (gehuwd en ongehuwd samenwonenden) ²	902.262	831.299
totaal aantal huishoudens met kinderen	1.050.374	1.019.933
aandeel alleenstaande vaders op totaal aantal huishoudens met kinderen	2,74%	3,38%
aandeel alleenstaande moeders op totaal aantal huishoudens met kinderen	11,36%	15,12%
aandeel alleenstaande ouders op totaal aantal huishoudens met kinderen	14,1%	18,5%

Bron: (Lodewyckx, 2004d), eigen bewerkingen

De meerderheid van de alleenstaande ouders heeft slechts één kind. Bij de vaders ligt het aandeel gezinnen met één kind hoger dan bij de moeders. Verrassend genoeg is het aandeel 1-kind gezinnen tussen 1991 en 2003 bij de moeders lichtjes gedaald terwijl het bij de vaders constant is gebleven.

Tabel 3: Alleenstaande ouders volgens het aantal kinderen

	1/01/1991				1/01/2003			
	moeders		vaders		moeders		vaders	
	N	%	N	%	N	%	N	%
1 kind	76.883	64,43	19.951	69,31	94.108	61,03	23.917	69,44
2 kinderen	31.468	26,37	6.645	23,09	43.903	28,47	8.024	23,30
3 kinderen	8.357	7,00	1.654	5,75	12.199	7,91	1.910	5,55
4+ kinderen	2.620	2,20	534	1,86	3.982	2,58	591	1,72
totaal	119.328	100	28.784	100	154.192	100	34.442	100

Bron: (Lodewyckx, 2004d), eigen bewerkingen

Dit rapport behandelt de loopbaankansen van alleenstaande ouders. Vandaar dat het nuttig is om de groep alleenstaande ouders verder af te bakenen op basis van leeftijd. Tabel 3 bevat de leeftijdsverdeling van alleenstaande vaders en moeders met zowel de absolute aantallen als de cumulatieve percentages. We nemen als grens 65 jaar, de officiële pensioengerechtigde leeftijd. In 2003 was bijna 80% van de alleenstaande

² Het gaat hier om huishoudtypes. Deze ouderparen bevatten dus twee volwassenen.

moeders en 77% van de vaders jonger dan 65 jaar. Dat is iets meer dan in 1996: het aantal alleenstaande ouders op arbeidsleeftijd is sneller gegroeid dan het aantal oudere alleenstaande ouders. Wanneer we enkel kijken naar de alleenstaande ouders van minder dan 65 jaar, dan zien we dat het aandeel van de jongste leeftijdsgroepen gedaald is. Vooral in de leeftijdsgroep 40-49 is er een sterke toename van het aantal alleenstaande ouders tussen 1996 en 2003. De alleenstaande moeders zijn duidelijk jonger dan de alleenstaande vaders: in 2003 was bijna 20% van de alleenstaande moeders jonger dan 35, terwijl dit bij mannen slechts 6,3% was.

Tabel 4: Leeftijdsverdeling van de alleenstaande ouders jonger dan 65 jaar op 31/12/1996 en 01/01/2003 (absolute aantallen en cumulatieve percentages)

	31/12/1996				01/01/2003			
	moeders		vaders		moeders		vaders	
	N	%	N	%	N	%	N	%
15-19	161	0,15	2	0,01	153	0,12	4	0,02
20-24	2.231	2,3	122	0,6	2.457	2,1	90	0,4
25-29	7.046	9,1	570	3,1	6.811	7,7	413	1,9
30-34	14.088	22,7	1.452	9,5	14.602	19,5	1.165	6,3
35-39	19.481	41,4	2.818	21,9	22.857	38,1	2.843	17,1
40-44	20.007	60,7	4.322	41,0	26.168	59,4	5.103	36,5
45-49	15.733	75,8	4.745	62,0	22.001	77,3	6.286	60,3
50-54	10.655	86,1	3.652	78,1	13.841	88,6	5.247	80,2
55-59	7.226	93,0	2.602	89,6	8.347	95,4	3.280	92,6
60-64	7.253	100	2.362	100	5.685	100	1.954	100
totaal <65 % van alle leeftijden	103.881 (77,4%)		22.647 (74,3%)		122.922 (79,7%)		26.385 (76,6%)	
totaal alle leeftijden	134.196		30.489		154.192		34.442	

Bron: (Lodewyckx, 2001) en (Lodewyckx, 2004a), eigen bewerkingen

Tabel 5 geeft weer welk percentage van de vrouwen en mannen uit een bepaalde leeftijdscategorie alleenstaande moeder of vader is. Als bovengrens nemen we de pensioenleeftijd van 65 jaar. In 2003 zien we dat tussen 35 en 49 jaar ongeveer 10% van alle vrouwen alleenstaande moeders zijn. Bij de jongeren en ouderen is hun aandeel lager. Bij de mannen ligt het percentage uiteraard steeds veel lager dan bij de vrouwen.

Tabel 5: Aandeel alleenstaande moeders en vaders op het totaal aantal mannen en vrouwen in elke leeftijdscategorie van minder dan 65 jaar (%)

	31/12/1996		01/01/2003	
	moeders	vaders	moeders	vaders
15-19 jaar	0,1	0,0	0,1	0,0
20-24 jaar	1,2	0,1	1,3	0,0
25-29 jaar	3,4	0,3	3,8	0,2
30-34 jaar	6,0	0,6	7,0	0,5
35-39 jaar	8,4	1,2	9,8	1,2
40-44 jaar	9,4	1,9	11,2	2,1
45-49 jaar	8,0	2,3	10,2	2,8
50-54 jaar	6,1	2,0	7,0	2,6
55-59 jaar	4,5	1,6	4,6	1,8
60-64 jaar	4,4	1,5	3,7	1,3

Bron: (Lodewyckx, 2001) en (Lodewyckx, 2004a)

Vanuit loopbaanperspectief is niet alleen de leeftijd van de alleenstaande ouder zelf relevant, ook de leeftijd van de kinderen speelt een belangrijke rol. Niet alleen omdat de leeftijd van de kinderen implicaties heeft voor de combinatie arbeid-gezin, maar ook omdat de leeftijd van de kinderen samenhangt met hun kans om zelf een eigen inkomen te verwerven. In haar analyse van de arbeidsmarktpositie van alleenstaande ouders beperkt het Steunpunt WAV de alleenstaande ouders om die reden tot zij die kinderen hebben van minder dan 20 jaar. Vanaf die leeftijd stijgt het aandeel jongeren dat aan het werk is zodat van de 23-jarigen al meer dan 80% van de jongeren aan het werk is (Geurts, 2006). De volgende tabel bevat enkel de gegevens voor 2003 omdat de eerder gebruikte bron voor 1996 niet toelaat om de leeftijd van de kinderen te bepalen voor de alleenstaande ouders van minder dan 65 jaar. Het CBGS bevat lichtjes andere leeftijdscategorieën dan het Steunpunt WAV: we kunnen niet de leeftijdsgrens van 20 jaar gebruiken, maar wel deze van 22 jaar. De definitie van een alleenstaande ouder wordt dan de volgende: "een man of vrouw jonger dan 65 jaar die aan het hoofd staat van een huishouden en die niet samenwoont met een partner, maar wel samenwoont met één of meer (eigen of stief-) kinderen van minder dan 22 jaar". Volgens deze definitie waren er in 2003 iets minder dan 100.000 alleenstaande moeders en bijna 19.000 alleenstaande vaders. Eerder zagen we reeds dat alleenstaande moeders jonger zijn dan alleenstaande vaders. In tabel 5 zien we dan ook dat alleenstaande moeders jongere kinderen hebben

dan alleenstaande vaders: de helft van de alleenstaande vaders heeft minderjarige kinderen tegenover twee derde van de alleenstaande moeders. Amper 10% van de alleenstaande vaders heeft kinderen onder de 6 jaar (de leeftijd waarop de schoolplicht ingaat) terwijl dit bij de alleenstaande moeders om bijna 20% van de totale groep gaat.

Tabel 6: Alleenstaande ouders van minder dan 65 jaar volgens leeftijd van het jongste kind op 1/01/2003

	moeders		vaders	
	N	%	N	%
Jongste kind 0-2 jaar	10.920	8,88	1.092	4,14
Jongste kind 3-5 jaar	13.313	10,83	1.425	5,40
Jongste kind 6-11 jaar	29.038	23,62	4.014	15,21
Jongste kind 12-17 jaar	28.449	23,14	6.668	25,27
Jongste kind 18-21 jaar	17.377	14,14	5.615	21,28
Jongste kind 22-25 jaar	11.177	9,09	3.975	15,07
Jongste kind >25 jaar	12.648	10,29	3.596	13,63
Totaal	122.922	100	26.385	100

Bron: (Lodewyckx, 2004a), eigen bewerkingen

Tabel 7: Alleenstaande ouders van minder dan 65 jaar volgens leeftijd van het jongste kind op 1/01/2003: cumulatieve aantallen en percentages

	moeders		vaders	
	N	%	N	%
Jongste kind 0-2 jaar	10.920	8,88	1.092	4,14
Jongste kind 0-5 jaar	24.233	19,71	2.517	9,54
Jongste kind 0-11 jaar	53.271	43,34	6.531	24,75
Jongste kind 0-17 jaar	81.720	66,48	13.199	50,02
Jongste kind 0-21 jaar	99.097	80,62	18.814	71,31
Jongste kind 0-25 jaar	110.274	89,71	22.789	86,37
Jongste kind 0 - >25 jaar	122.922	100,00	26.385	100,00

Bron: (Lodewyckx, 2004a), eigen bewerkingen

Het is reeds duidelijk dat de alleenstaande ouders geen homogene groep vormen. Dit wordt nog versterkt wanneer we hun burgerlijke staat bekijken die opgenomen is in tabel 8. De burgerlijke staat geeft een indicatie van de route naar het alleenstaande ouderschap, al vertroebelt de populariteit van het ongehuwd samenwonen het plaatje. Bij de ongehuwde alleenstaande moeders kunnen we immers geen onderscheid maken tussen vrouwen die als alleenstaande moeder zijn geworden, samenwonende vrouwen die alleen komen te staan na een scheiding van de vader van hun kind(eren) of samenwoners

waarvan één van de beide partners overleden is. Bij de ongehuwde mannen kunnen we geen onderscheid maken tussen scheiding en overlijden. In 2003 is ongeveer de helft van de alleenstaande vaders en moeders ooit gehuwd geweest en heeft een echtscheiding achter de rug. Nog eens 23% van de alleenstaande vaders en 19% van de alleenstaande moeders is nog steeds gehuwd. Zij zijn feitelijk gescheiden van hun echtgeno(o)t(e). Het grootste verschil tussen mannen en vrouwen situeert zich bij de ongehuwden en verweduwen. Het aandeel ongehuwden is dubbel zo groot bij de vrouwen als bij de mannen; het aandeel mannelijke weduwnaars ligt dan weer 5% hoger dan het aandeel vrouwelijke weduwen.

Bij de vrouwen die als alleenstaande moeder zijn geworden vinden we enerzijds een groep die bewust voor het ouderschap kiest zonder partner. Dit zijn de zogenaamd bewust ongehuwde moeders of BOM-mers. Anderzijds kan het hier ook gaan om vrouwen die na een kortstondige relatie een kind krijgen, zonder dat ze hier zelf voor gekozen hebben, bijvoorbeeld in het geval van tienerzwangerschappen. In Vlaanderen zijn tienerzwangerschappen, in tegenstelling tot bijvoorbeeld het Verenigd Koninkrijk, een eerder beperkt fenomeen (Buysse, 2006). Tienermoeders zijn niet automatisch alleenstaande moeders volgens de eerder gebruikte definities: wanneer ze nog bij hun eigen ouders inwonen, worden ze volgens de administratieve gegevens niet geregistreerd als alleenstaande ouder.

Tabel 8: Alleenstaande ouders van minder dan 65 jaar volgens hun burgerlijke staat (2003)

	mannen		vrouwen	
	N	%	N	%
ongehuwd	1.622	6,15	17.904	14,57
gehuwd	6.179	23,42	23.081	18,78
gescheiden	12.893	48,86	62.286	50,67
verweduwd	5.691	21,57	19.651	15,99
totaal	26.385	100	122.922	100

Bron: (Lodewyckx, 2004a)

De groep alleenstaande mannen die een (echt)scheiding achter de rug hebben of nog in een echtscheidingsprocedure verwickeld zitten trekt onze aandacht. In navolging van de traditionele rolverdeling tussen mannen en vrouwen waarbij vrouwen geassocieerd worden met de zorgende rol, is het immers een a-typische keuze om de kinderen na een

relatiebreuk aan de vader toe te wijzen. Moeders lijken als het ware op een natuurlijke wijze recht te hebben op de kinderen, vaders moeten er een goede reden voor hebben. We kunnen ons daarom de vraag stellen of deze groep alleenstaande vaders of de moeders waar ze voorheen een relatie mee hadden specifieke kenmerken heeft. Gaat het hier bijvoorbeeld vaker om conflictueuze echtscheidingen dan bij echtscheidingen waarbij de moeder het hoederecht krijgt over de kinderen? Cijfergegevens over de toewijzing van de kinderen na een (echt)scheiding aan hetzij de vader, hetzij de moeder hebben we niet gevonden.

Er zijn grote verschillen naar burgerlijke staat in de verschillende leeftijdscategorieën. Vandaar dat we in de volgende tabel voor 2003 een meer verfijnde leeftijdsverdeling opnemen. Het aandeel ongehuwden ligt zeer hoog bij de vrouwen jonger dan 25 en daalt daarna sterk. Het aandeel uit de echt gescheidenen stijgt zowel bij de vrouwen als bij de mannen tot de leeftijd van 50 jaar. Daarna neemt het aandeel verweduwen sterk toe.

Tabel 9: Alleenstaande moeders volgens leeftijd en burgerlijke staat op 1/01/2003 (%)

	vrouwen			
	ongehuwd	gehuwd	gescheiden	verweduwd
15-19 jaar	92,8	7,2	0,0	0,0
20-24 jaar	75,5	17,9	5,7	0,9
25-29 jaar	50,3	24,8	23,0	1,9
30-34 jaar	28,6	24,8	43,3	3,2
35-39 jaar	16,6	22,4	55,7	5,3
40-44 jaar	9,7	19,5	61,6	9,3
45-49 jaar	5,7	16,8	62,0	15,5
50-54 jaar	3,6	14,9	53,7	27,9
55-59 jaar	1,9	11,7	37,1	49,3
60-64 jaar	1,3	6,5	22,0	70,2

Bron: (Lodewyckx, 2004a)

Tabel 10: Alleenstaande vaders volgens leeftijd en burgerlijke staat op 1/01/2003

	mannen			
	ongehuwd	gehuwd	gescheiden	verweduwd
15-19 jaar	te lage absolute aantallen			
20-24 jaar	te lage absolute aantallen			
25-29 jaar	49,2	36,6	12,8	1,5
30-34 jaar	30,2	32,7	30,8	6,3
35-39 jaar	13,5	30,2	47,6	8,7
40-44 jaar	5,4	27,6	56,2	10,9
45-49 jaar	3,1	22,2	59,0	15,7
50-54 jaar	1,5	21,7	50,5	26,2
55-59 jaar	1,4	17,3	41,0	40,3
60-64 jaar	1,2	13,2	28,2	57,5

Bron: (Lodewyckx, 2004a)

Omdat we de vrouwen die een kind krijgen buiten een huwelijk of samenwoningrelatie niet uit de administratieve data kunnen isoleren, presenteren we hierover tevens enquêtegegevens. Andersson en Philipov onderzochten de gezinsvorming op basis van de Europese "Family and Fertility Survey" (Andersson & Philipov, 2002). De survey vond plaats in verschillende golven tussen 1989 en 1997. Daaruit blijkt dat bij 1% van de vrouwen de geboorte van hun eerste kind buiten een huwelijk of samenwoningrelatie plaatsvond. De onderzoekers presenteren ook gegevens vanuit kindperspectief: 1% van de kinderen die tussen 1985 en 1992 in Vlaanderen geboren werden, werden geboren bij een alleenstaande moeder.

2.2. Sociaal-economisch profiel van de alleenstaande ouders

We beginnen deze paragraaf met een overzicht van de arbeidsmarktpositie van alleenstaande ouders. We houden het beknopt. Voor een gedetailleerde analyse van de arbeidsmarktpositie van alleenstaande ouders verwijzen we naar de publicatie hierover van het Steunpunt WAV op basis van basistoepassing 11 van het datawarehouse (Geurts, 2006). De cijfers die we hier opnemen zijn allemaal gebaseerd op deze bron. Vervolgens bekijken we het gebruik van maatregelen die de combinatie arbeid/gezin kunnen vergemakkelijken. Tot slot schetsen we het financieel-economisch profiel van alleenstaande ouders. Daarbij gaat er extra aandacht naar de juridische aspecten die daarmee samenhangen.

2.2.1 Arbeidsmarktprofiel

In functie van de arbeidsmarktkansen van alleenstaande ouders is het opleidingsniveau een belangrijke indicator. De onderstaande tabel bevat het opleidingsniveau van alleenstaande moeders in vergelijking met moeders die wel in een partnergezin leven. De tabel is beperkt tot de alleenstaande moeders tussen 25 en 64 jaar met kinderen van minder dan 18 jaar. Daaruit blijkt dat alleenstaande moeders relatief laag geschoold zijn in vergelijking met andere moeders: 35% heeft geen diploma van het lager secundair onderwijs behaald (tegenover 23% van de moeders met partner). Slechts 24% heeft een diploma van het hoger onderwijs (tegenover 38% van de moeders met partner). Dit lage opleidingsniveau verkleint de kansen van alleenstaande moeders op de arbeidsmarkt.

Tabel 11: Opleidingsniveau alleenstaande moeders met een kind jonger dan 18 jaar; Vlaams gewest, 2002

	Alleenstaande moeders	Moeder met partner
Laaggeschoold	35%	23%
Middengeschoold	40%	40%
Hooggeschoold	24%	38%

Bron: steunpunt WAV op basis van de EAK (Eurostat)

De volgende tabel geeft een samenvatting van de belangrijkste arbeidsmarktindicatoren. In het rapport van het Steunpunt WAV beperkt men deze gegevens tot de leeftijdsgroep van minder dan 50 jaar omdat oudere alleenstaande ouders vaak niet de enige kostwinner zijn in het gezin (Geurts, 2006, p. 16). De werkzaamheidsgraad omvat het aandeel werkenden in de bevolking. Deze is laag bij alleenstaande moeders: slechts 65% van de alleenstaande moeders heeft een betaalde baan, alhoewel zij de enige mogelijke kostwinner zijn. Dit is lager dan bij de moeders die samenleven met een partner. De werkzaamheidsgraad van alleenstaande vaders is hoger dan deze van de alleenstaande moeders, maar ook bij de mannen zien we dat alleenstaande vaders minder vaak een betaalde baan hebben dan vaders uit een ouderpaar.

Daarnaast zien we dat de werkloosheidsgraad van alleenstaande moeders zeer hoog is: iets meer dan één op vijf is werkloos. Geurts ziet hiervoor een dubbele verklaring (Geurts, 2006, p. 20). Alleenstaande ouders kunnen ten eerste niet geschorst worden door de RVA

indien ze niet actief op zoek gaan naar werk. Dit betekent dat een deel van de werkloze alleenstaande moeders en vaders wel ingeschreven staan bij de RVA als werkzoekende, maar in de praktijk niet op zoek zijn naar werk. Hoe groot de groep niet-zoekende werklozen is, is onduidelijk. Het is ten tweede duidelijk dat de werkloosheidsval voor alleenstaande ouders bijzonder groot is: *“alleenstaande ouders (zijn) een bevolkingsgroep die veel sterker dan personen in andere gezinssituaties geconfronteerd wordt met de werkloosheidsval”* (Geurts, 2006, p. 20). De werkloosheidsval ontstaat door een combinatie van een relatief hoge uitkering, een laag verdienpotentieel en bijkomende kosten voor kinderopvang en verplaatsingen in geval van tewerkstelling. Wanneer we de mannen en de vrouwen vergelijken zien we dat alleenstaande moeders vaker werkloos zijn dan alleenstaande vaders, maar dat de werkloosheidsgraad van alleenstaande vaders nog hoger is dan van moeders in een ouderpaar.

De laatste arbeidsmarktindicator in tabel 12 is ten slotte het aandeel niet-actieven, zij die zich niet aanbieden op de arbeidsmarkt. Het gaat hier onder meer om de zogenaamde huisvrouwen en huismannen. Deze groep is het hoogst bij de moeders in een partneergezin: één vierde is niet actief op de arbeidsmarkt. Bij de alleenstaande moeders ligt dit lager, niet omdat zij vaker een betaalde baan hebben, maar wel omdat zij meer werkloos zijn dan moeders in een ouderpaar.

Tabel 12: Arbeidsmarktpositie alleenstaande ouders/samenwonende ouders tussen 18 en 49 jaar met een kind jonger dan 20 jaar

	Alleenstaande ouders		Ouderparen	
	Moeder	Vader	moeder	Vader
Werkzaamheidsgraad	65,5%	82,0%	70,5%	93,0%
Werkloosheidsgraad	21,2%	9,7%	5,6%	2,2%
Niet-beroepsactieven	16,8%	9,2%	25,2%	4,9%

Bron : Steunpunt WAV op basis het Datawarehouse Arbeidsmarkt bij de KSZ

Wanneer we de positie op de arbeidsmarkt van de alleenstaande moeders verder in detail bekijken dan blijkt dat deze sterk samenhangt met de leeftijd van de moeder en van de kinderen: hoe jonger de moeder en hoe jonger de kinderen, hoe lager de werkzaamheidsgraad en hoe hoger de werkloosheidsgraad (Geurts, 2006). De leeftijd van de kinderen is een belangrijke factor bij de combinatie arbeid-gezin. In ongenueanceerde

termen: hoe jonger de kinderen, hoe minder evident om actief te zijn op de arbeidsmarkt. Vandaar dat we de tabel over de relatie tussen de leeftijd van de kinderen enerzijds en de werkloosheids- en werkzaamheidsgraad anderzijds integraal overnemen uit de bijlagen van de studie van Geurts (2006). De werkzaamheidsgraad van alleenstaande moeders is enkel lager dan van moeders in een koppelhuishouden wanneer minstens één van de kinderen jonger is dan 6 jaar. Vanaf die leeftijd werken alleenstaande moeders evenveel of iets meer dan de andere moeders. Bij de alleenstaande moeders zien we dat de werkzaamheidsgraad stijgt naarmate de kinderen ouderen worden. We zien dit effect tot de leeftijd van 11 jaar. Bij de moeders in een koppel is de band tussen de werkzaamheidsgraad en de leeftijd van hun kinderen minder sterk: we zien enkel een groot verschil tussen moeders met minstens één baby van minder dan één jaar en de andere moeders. Ook bij alleenstaande vaders zien we een sprong in de werkzaamheidsgraad wanneer de kinderen 6 jaar worden; er blijft echter op elke leeftijd van de kinderen een kloof met de vaders uit een koppelhuishouden.

Tabel 13: Werkzaamheidsgraad en werkloosheidsgraad van alleenstaande ouders/samenwonende ouders tussen 18 en 49 jaar met een kind jonger dan 20 jaar, volgens de leeftijd van het jongste kind (%)

werkzaamheidsgraad								
	<1 j.	1-2j.	3-5j.	6-11j.	12-15	16-17	18-19	Totaal
Alleenstaande moeder	40,7	50,2	62,1	68,2	70,3	70,6	71,2	65,5
Moeder uit ouderpaar	64,5	70,9	72,4	72,6	69,8	68,3	67,3	70,5
Alleenstaande vader	71,7	71,8	80,3	81,7	83,1	83,5	85,5	82,0
Vader uit ouderpaar	90,9	92,1	93,0	93,8	93,6	93,1	93,1	93,0
werkloosheidsgraad								
Alleenstaande moeder	41,6	37,7	25,7	19,9	16,2	14,2	13,0	21,2
Moeder uit ouderpaar	8,8	7,5	6,3	4,5	4,1	4,4	4,9	5,6
Alleenstaande vader	13,9	14,7	11,5	10,4	9,1	8,4	6,9	9,7
Vader uit ouderpaar	3,4	3,0	2,5	1,8	1,6	1,7	1,5	2,2

Bron : Steunpunt WAV op basis het Datawarehouse Arbeidsmarkt bij de KSZ

De volgende tabel bevat de gegevens over het arbeidsstatuut en het arbeidsregime van werkende alleenstaande ouders in vergelijking met mannen en vrouwen in een ouderpaar. Het belangrijkste verschil tussen de alleenstaanden en de ouderparen vinden we bij de alleenstaande moeders. Het aandeel van de deeltijds werkenden ligt lager bij de alleenstaande moeders dan bij de moeders met partner: *“een deeltijds loon volstaat immers vaak niet om een gezin te onderhouden. Parttime werk is voor vele alleenstaande*

moeders slechts een optie wanneer het loon aangevuld wordt met een bijkomende vergoeding zoals alimentatiegeld of een premie voor tijdskrediet of thematisch verlof” (Geurts, 2006, p. 29-30). Al zullen we in één van de volgende tabellen kunnen vaststellen dat deze premies slechts weinig door alleenstaande ouders gebruikt worden. Blijkbaar volstaan ze evenmin als aanvulling bij een deeltijds loon (cf. 2.2.2).

Tabel 14: Verdeling van de werkende ouders (18-49 jaar) met een kind jonger dan 20 jaar naar arbeidsstatuut en arbeidsregime in het Vlaamse gewest, 2002

	Alleenstaand		Ouderpaar	
	Moeder	Vader	Moeder	Vader
Voltijds loontrekkend	43,5	75,7	37,2	75,8
Deeltijds loontrekkend	40,9	6,4	47,5	3,5
Zelfstandig	9,2	15,6	11,7	19,6
Overige	6,5	2,3	3,7	1,2
Totaal werkenden	100	100	100	100

Bron: Steunpunt WAV op basis het Datawarehouse Arbeidsmarkt bij de KSZ

In de voorgaande analyse hebben we steeds de arbeidsmarktpositie van alleenstaande ouders vergeleken met de arbeidsmarktpositie van ouders in een koppelhuishouden. Dit impliceert geenszins dat de arbeidsmarktpositie in koppels de norm zou zijn waartegen we de alleenstaande ouders afmeten. Wanneer we alleenstaande moeders met andere moeders vergelijken gaan we immers voorbij aan het gegeven dat in koppelhuishoudens twee mogelijke inkomensbronnen aanwezig zijn, terwijl dat bij alleenstaande ouders niet zo is.

2.2.2 Gebruik van gezinsondersteunende maatregelen

De combinatie arbeid-privéleven is voor veel gezinnen met kinderen een moeilijke evenwichtsoefening. Alleenstaande ouders hebben het hier extra moeilijk omdat ze de huishoudelijke taken en de zorgtaken niet kunnen delen met hun partner³. Aangezien de verdeling van de huishoudelijke arbeid binnen een gemiddeld koppelgezin sterk volgens genderlijnen verloopt, betekent dit dat alleenstaande moeders er traditioneel mannelijke taken en alleenstaande vaders er traditioneel vrouwelijke taken verkrijgen. De overheid – zowel op Vlaams als op federaal niveau – heeft reeds een aantal beleidsmaatregelen

³ In gezinnen waar één van beide partners geen enkele of slechts een zeer geringe bijdrage levert aan het huishouden, kan de transitie naar het alleenstaand ouderschap eveneens een verlichting van de huishoudelijke taken betekenen.

genomen om de combinatie van gezinsleven en beroepsleven mogelijk te maken en de negatieve gevolgen te vermijden of te milderer (Valgaeren & Van Aerschot, 2007). Door middel van een aantal tijdsmaatregelen zoals bijvoorbeeld het tijdskrediet kunnen werknemers tijd vrij maken in hun arbeidsrol die ze kunnen besteden aan hun private rol.

Uit tabel 15 blijkt dat alleenstaande moeders minder gebruik maken van loopbaanonderbreking of tijdskrediet dan andere moeders: slechts 0,3% van de werkende alleenstaande moeders heeft de loopbaan volledig onderbroken; 2,4% heeft de loopbaan deeltijds onderbroken. Bij de werkende moeders met partner liggen deze percentages veel hoger. Bij de mannen is er nauwelijks een verschil tussen alleenstaande vaders en vaders met partner. Deze cijfers bevestigen het vermoeden dat het voor alleenstaande ouders financieel niet haalbaar is gebruik te maken van deze tijdsmaatregelen: “(...) het combineren van arbeid en gezin door middel van verlofregelingen (is) niet altijd mogelijk in gezinnen die het financieel niet zo ruim hebben” (Bulckens et al., 2007, p. 302). Het zijn maatregelen die op maat geschreven zijn van tweeverdieners met een gemiddeld inkomen waarbij het gebruik zeer sterk gendergekleurd is: het zijn de moeders die hun arbeidsrol beperken en niet de vaders. Ook bij de alleenstaande ouders zien we nog een verschil tussen mannen en vrouwen: alleenstaande vaders maken minder gebruik van een volledige of gedeeltelijke onderbreking van hun loopbaan, ook al nemen alleenstaande vaders, net zoals alleenstaande moeders, per definitie de zorgrol op binnen het gezin.

Tabel 15: Aandeel begunstigden van tijdskrediet of loopbaanonderbreking bij werkende ouders (18-49 jaar) in het Vlaamse Gewest, 2002 (%)

	Alleenstaande		Ouderpaar	
	Moeder	Vader	Moeder	Vader
Volledige onderbreking van de loopbaan	0,3	0,1	2,1	0,1
Vermindering van de arbeidsduur	2,4	0,8	6,5	0,6

Bron: Steunpunt WAV op basis het Datawarehouse Arbeidsmarkt bij de KSZ

Naast de financiering van deze verlofregelingen, ondersteunt de overheid gezinnen in de combinatie arbeid-gezin met de voorzieningen voor kinderopvang. Zij zorgen er voor dat er tijd vrij komt om te besteden aan betaalde arbeid. Bij Kind en gezin vinden we op basis van twee enquêtes cijfers over de gezinssituatie van de gebruikers van kinderopvang voor enerzijds kinderen tussen 3 maanden en 3 jaar en anderzijds kinderen tussen 3 en 12 jaar. Hieruit blijkt dat bij de baby's en peuters alleenstaande ouders minder een beroep

doen op kinderopvang dan gemiddeld. Minder dan de helft van de kinderen tussen 3 maanden en 3 jaar van alleenstaande ouders maakt regelmatig – minstens 5 uur ononderbroken per week - gebruik van kinderopvang door familie, een opvanggezin of een crèche. Bij alle kinderen ligt dit op bijna 56%. Het lagere gebruik van opvang is begrijpelijk gezien de lage tewerkstellingsgraad van alleenstaande ouders met kleine kinderen. We moeten er hier wel rekening mee houden dat alleenstaande ouders gemiddeld minder kinderen hebben dan andere ouders. Bij gegevens op kindniveau betekent dit dat de kinderen van koppels meer doorwegen dan de kinderen van alleenstaande ouders. Bij de oudere kinderen – de kleuters en de kinderen op lagere schoolleeftijd – toont de enquête geen verschil meer tussen kinderen uit een twee- of eenoudergezin.

Wanneer alleenstaande ouders van zeer jonge kinderen opvang gebruiken, doen ze dit wel intensiever: kinderen tussen 3 maanden en 3 jaar van alleenstaande ouders die opvang nodig hebben, worden vaker voltijds opgevangen dan kinderen uit een koppelhuishouden die opvang gebruiken. Bovendien maken ze vaker gebruik van a-typische⁴ opvang. (Van Keer, Bettens, & Buysse, 2004)

Tabel 16: Gebruik van kinderopvang volgens enquête Kind en Gezin: kinderen tussen 3 maanden en 3 jaar (2004)

	0 – 3 jaar (N=4366)		
	geen opvang	beperkt gebruik	regelmatig gebruik
kinderen bij tweeouder gezinnen	33,8	10,1	56,1
kinderen bij alleenstaande ouders	40,6	11,4	48,0

Bron: Kind en Gezin, (Van Keer et al., 2004) (Govaert & Buysse, 2004)

Tabel 17: Gebruik van kinderopvang volgens enquête Kind en Gezin: kinderen tussen 4 en 11 jaar (2004)

	4 -11 jaar (N=5986)	
	geen opvang	wel opvang
kinderen bij tweeouder gezinnen	55,5	44,5
kinderen bij alleenstaande ouders	53,7	46,3

Bron: Kind en Gezin, (Van Keer et al., 2004) (Govaert & Buysse, 2004)

⁴ A-typische opvang is opvang voor 7.00 's morgens, na 18.00 's avonds, langer dan 11 uur aaneensluitend en opvang in het week-end.

We kunnen deze gegevens vergelijken met andere enquêtegegevens. De universiteit Antwerpen onderzocht aan de hand van een grootschalige face-to-face bevraging bij een representatieve steekproef van gezinnen met kinderen het zorggebruik (Ghysels & Debacker, 2007). Bij de gebruikers van kinderopvang kunnen we in tegenstelling tot in de vorige tabel geen onderscheid maken tussen regelmatig en beperkt gebruikt. Bij de 0 tot 3-jarigen zien we hetzelfde patroon als in de enquête van Kind en Gezin: kinderen in eenoudergezinnen maken minder gebruik van opvang dan kinderen die in een gezin met twee ouders⁵ wonen. Bij de oudere kinderen draait dit in tegenstelling tot wat we zagen bij de gegevens van Kind en Gezin om: kinderen van alleenstaande ouders maken meer gebruik van opvang dan de andere kinderen.

Tabel 18: Gebruik van kinderopvang volgens de survey “Gezinnen, Zorg en Opvang”: kinderen tussen 0 en 3 jaar (2004)

	0 – 3 jaar (N=715)	
	geen opvang	wel opvang
kinderen bij tweeeouder gezinnen	33,6	66,4
kinderen bij alleenstaande ouders	44,4	55,6

Bron: Survey Gezinnen Zorg en Opvang (GEZO), Centrum voor Sociaal Beleid Herman Deleeck, Universiteit Antwerpen⁶

Tabel 19: Gebruik van kinderopvang volgens de survey “Gezinnen, Zorg en Opvang”: kinderen tussen 4 en 11 jaar (2004)

	4 -11 jaar (N=1698)	
	geen opvang	wel opvang
kinderen bij tweeeouder gezinnen	55,0	45,0
kinderen bij alleenstaande ouders	30,0	70,0

Bron: Survey Gezinnen Zorg en Opvang (GEZO), Centrum voor Sociaal Beleid Herman Deleeck, Universiteit Antwerpen

De onderzoekers van het GEZO-team publiceerden eveneens gegevens op gezinsniveau (Ghysels & Debacker, 2007). Ze gaan na welke zorgstrategie gezinnen gebruiken. Daarbij

⁵ Het kan daarbij zowel gaan om de biologische ouders als om stiefouders.

⁶ Gegevens ter beschikking gesteld door Maja Debacker, onderzoekster bij het CSB.

maken ze een onderscheid tussen vijf zorgtypes: (1) het gebruik van hoofdzakelijk formele opvang of (2) informele opvang door bijvoorbeeld de grootouders, (3) geen opvang nodig omwille van flexibele werkuren (4) geen opvang nodig omdat het kind alleen thuisblijft en (5) geen opvang nodig omdat één van de ouders niet werkt. Op basis van deze typologie kunnen we bij de niet-gebruikers een onderscheid maken naargelang de reden van niet gebruik: omdat men niet werkt, omdat men flexibel werkt, omdat de kinderen alleen kunnen blijven. In tegenstelling tot bij de vorige tabel vertrekken we nu vanuit het standpunt van de ouders. We zien in de tabel dat er nauwelijks verschillen zijn tussen alleenstaande ouders en andere ouders: formele opvang is de belangrijkste opvangvorm.

Tabel 20: Gebruik van kinderopvang voor kinderen tussen 0 en 15 jaar op basis van de survey "gezinnen zorg en opvang" (%)

	alleenstaande ouder	koppel- huishouden
1. formele opvang	33,2	30,6
2. informele opvang	18,2	17,2
3. geen opvang: flexibele werkuren	17,1	17,3
4. geen opvang: kinderen alleen thuis	14,3	12,7
5. geen opvang: (één van de) ouder(s) werkt niet	17,1	22,3
Totaal	100	100

Bron: Survey Gezinnen Zorg en Opvang (GEZO), Centrum voor Sociaal Beleid Herman Deleeck, Universiteit Antwerpen (Ghysels & Debacker, 2007)

De bivariate analyse uit de voorgaande tabel laat dus geen verschil zien tussen alleenstaande ouders en koppels. Wanneer verschillende kenmerken van de ouders tegelijkertijd in de analyse worden opgenomen, blijkt dat er tussen werkende alleenstaande moeders en koppels met een werkende moeder wel verschillen zijn. Uit de analyse van de determinanten van deze zorgtypes blijkt dat werkende alleenstaande moeders een grotere kans hebben om tot het derde type te behoren dan werkende moeders met een partner. Alleenstaande moeders passen meer dan andere moeders hun werkuren aan, aan de schooluren van hun kinderen. Daarnaast hebben alleenstaande moeders minder kans dan moeders met een partner om de vierde zorgstrategie te gebruiken: ze laten hun kinderen minder alleen dan werkende moeders met een partner.

2.2.3 Economisch profiel

Na de dominantie van het kostwinnersmodel in de jaren '50 en '60, beleven we nu de hoogdagen van het tweeverdienersgezin: twee inkomens lijken noodzakelijk om in een behoorlijke levensstandaard te voorzien. Bovendien kunnen alleenstaande ouders niet genieten van de financiële schaalvoordelen die aan een meerpersoonshuishouden verbonden zijn (Fokkema, 2001). De kosten voor huisvesting zijn daar het belangrijkste voorbeeld van. Het is dan ook niet verwonderlijk dat nationaal en internationaal onderzoek eensluidend is over de economische positie van eenoudergezinnen⁷: ze bezetten een zwakkere economische positie en lopen een hoger risico in de armoede te verzeilen dan gezinnen met twee ouders (Mc Keever & Wolfinger, 2001; Page & Stevens, 2004; Rowlingson & McKay, 2005; Zhan & Pandey, 2004). Nederlands onderzoek wijst op een dusdanige achteruitgang in inkomen bij éénoudergezinnen dat Latten spreekt over het "eenouderravijn" (Latten, 2003). Voor België en Vlaanderen wordt dit bevestigd door onderzoek van het Centrum voor Sociaal Beleid van de Universiteit Antwerpen (Cantillon & Verbist, 2003). Zij analyseerden de financiële positie van alleenstaande ouders op basis van het sociaal economisch panel. De gegevens dateren echter al van 1997 en het absolute aantal eenoudergezinnen in het panel is relatief laag (N=182). Uit de resultaten blijkt dat éénoudergezinnen zich in de onderste regionen van de inkomensverdeling bevinden en meer kans hebben op een inkomen onder de armoedenorm. Meer recente cijfers vinden we bij de Survey on Income and Living Conditions (SILC), die sinds 2003 jaarlijks georganiseerd wordt in de lidstaten van de Europese Unie⁸. De onderstaande tabel bevat op basis van de SILC-2005 zowel een objectieve als een subjectieve armoede-indicator. De objectieve indicator geeft het aandeel weer van elk huishoudtype dat een inkomen heeft dat onder de armoedegrens ligt. De armoedegrens wordt vastgelegd op 60% van het mediaan inkomen. Om het inkomen te bepalen wordt gecorrigeerd voor het aantal leden in het huishouden. De subjectieve indicator geeft het aandeel respondenten weer dat zegt dat hun huishouden het moeilijk heeft om de eindjes aan elkaar te knopen. Het gaat hier bijgevolg om de subjectieve inschatting van het gezinsinkomen. Uit de

⁷ Al is er wel variatie tussen de verschillende onderzoeken in de grootte van het effect van de gezinssituatie op het inkomen, onder meer naargelang het land waar het onderzoek is gesitueerd. Dit hangt samen met de verschillende vormen van sociale zekerheids- en welzijnsbeleid en de mogelijkheden die de lokale arbeidsmarkt biedt.

⁸ Een student van de faculteit TEW (UHasselt) zal, indien onze aanvraag wordt gehonoreerd, voor haar masterproef de SILC-databank analyseren. Zij bekijkt wat de determinanten zijn van de inkomenspositie van alleenstaande ouders.

resultaten blijkt dat het armoederisico bij éénooudergezinnen veel groter is dan bij koppels met kinderen, zowel volgens de objectieve als volgens de subjectieve indicator.

Tabel 21: Armoederisico bij gezinnen in Vlaanderen met afhankelijke kinderen naar gezinstype (2005)

	objectieve indicator: inkomen onder armoedegrens	subjectieve indicator: het moeilijk hebben om de eindjes aan elkaar te knopen
eenoudergezin	22,2%	27,9%
koppel met 1 kind	5,0%	6,6%
koppel met 2 kinderen	5,7%	7,6%
koppel met 3 of meer kinderen	17,8%	16,7%

Bron: SILC <http://statbel.fgov.be/silc/> geraadpleegd op 28/09/2007

Volgens de identificatie van kansarme gezinnen door de sociaal verpleegkundigen van Kind en Gezin blijkt eveneens dat alleenstaande ouders zich in een preciaire positie bevinden⁹. Op basis van een representatieve steekproef uit de totale groep gezinnen die Kind en Gezin als kansarm bestempelt, zien we dat de alleenstaande ouders binnen deze groep oververtegenwoordigd zijn: in 28,8% van de kansarme gezinnen is slechts één ouder aanwezig (Ghysels & Debacker, 2007).

We kunnen naast het financiële inkomen tevens een bijkomende indicator van de sociaal-economische positie gebruiken, namelijk de woonsituatie. Op basis van een 10% steekproef van de Volkstelling 2001 stelt de voormalige Administratie Planning en Statistiek van de Vlaamse Gemeenschap¹⁰ vast dat alleenstaande ouders in vergelijking met koppels met kinderen oververtegenwoordigd zijn op de huurmarkt: alleenstaande ouders huren meer een woning op de private markt en op de markt van de sociale woningen (Pickery, 2004). Alleenstaande moeders hebben een grotere kans om sociale huurder te zijn dan alleenstaande vaders. De zwakkere positie op de huisvestingsmarkt is een duidelijk voorbeeld van het wegvallen van de schaalvoordelen bij de transitie van een twee- naar een eenoudergezin (Kalmijn, 2002).

⁹ Kind en Gezin gebruikt zes criteria om kansarmoede te bepalen: het maandinkomen van het gezin, het opleidingsniveau van de ouders, de ontwikkeling van de kinderen, de arbeidssituatie van de ouders, de gezondheid, de huisvestingssituatie en de ontwikkeling van de kinderen. Wanneer een gezin zwak scoort volgens drie of meer criteria wordt het door Kind en Gezin als kansarm beschouwd. (Buysse, 2006)

¹⁰ Sinds 2006 omgevormd tot de "Studiedienst van de Vlaamse Regering".

Ook al zien we dat eenoudergezinnen het gemiddeld genomen financieel slechter hebben dan koppelgezinnen, toch is het belangrijk om aandacht te hebben voor de aanzienlijke diversiteit op dat vlak: niet alle eenoudergezinnen leven in armoede. Brits onderzoek toont bijvoorbeeld aan dat de inkomensongelijkheid binnen de groep alleenstaande ouders weliswaar iets kleiner is dan binnen de totale groep huishoudens, maar toch nog redelijk groot (Rowlingson & McKay, 2005). Wat het betekent om als alleenstaande ouder door het leven te gaan hangt volgens dit onderzoek sterk samen met de inkomenspositie. De auteurs concluderen dan ook het volgende: *“(...) while lone mothers share many common experiences, there are also major differences between lone mothers depending on their socio-economic background”*.

De bovenstaande cijfers over de inkomenspositie van alleenstaande ouders zijn niet gedifferentieerd naar de manier waarop ouders alleenstaand worden: via (echt)scheiding, geboorte van een kind zonder een partner of na het overlijden van de partner. De route naar het alleenstaand ouderschap heeft echter wel belangrijke gevolgen voor de inkomenssituatie en zo indirect ook voor de arbeidsmarktpositie. Beslissingen over de arbeidsmarktaandeelname staan immers niet los van de inkomenssituatie. Zonder de juridische aspecten in detail uit te werken, willen we in deze paragraaf daarbij toch aangeven wat de mogelijke gevolgen zijn van de verschillende juridische toepassingsgebieden waaronder de verschillende groepen alleenstaande ouders vallen.

2.2.3.1 Na echtscheiding

We vinden heel wat informatie over de economische situatie van alleenstaande ouders in het onderzoek naar de financiële gevolgen van (echt)scheiding. Vaak gaat het daarbij om de financiële gevolgen voor de vrouwelijke ex-partner. Vrouwen die een (echt)scheiding achter de rug hebben, vormen immers de grootste subcategorie binnen de totale groep van alleenstaande ouders. Meer nog: (echt)scheiding en het alleenstaand ouderschap dat er voor vrouwen vaak op volgt is een belangrijke factor in de vervrouwelijking van de armoede (Dewilde, 2002). De financiële gevolgen van (echt)scheiding zijn niet genderneutraal. Dewilde ziet verschillende redenen waarom vrouwen er financieel sterker op achteruitgaan dan mannen.

De kinderen blijven ten eerste vaak bij de moeder. Daardoor ontstaan na een (echt)scheiding twee verschillende soorten gezinnen: enerzijds dat van een alleenstaande moeder en haar kinderen en anderzijds dat van een alleenstaande man zonder kinderen. De man zal overigens ook sneller opnieuw gaan samenwonen of huwen met een nieuwe partner dan de vrouw (cf. 2.4). Een cruciale factor bij de financiële gevolgen van echtscheiding ligt dus bij de financiële last die kinderen met zich meebrengen. We kunnen ons daarom de vraag stellen of de financiële gevolgen voor mannen die na de echtscheiding de voornaamste zorg voor de kinderen opnemen wél dezelfde zijn als voor vrouwen die de kinderen toegewezen krijgen. Dit zou betekenen dat de financiële gevolgen van het alleenstaand ouderschap an sich wel genderneutraal zijn, terwijl de financiële gevolgen van echtscheiding dat niet zijn.

De Wilde vermoedt ten tweede dat ook de schuldloze echtscheiding de financiële situatie van vrouwen verslechterd heeft omdat rechters geen rekening zouden houden met de slechtere positie van vrouwen op de arbeidsmarkt door beslissingen genomen tijdens het huwelijk rond bijvoorbeeld deeltijds werken van de vrouwelijke partner. We hebben zelf echter aanwijzingen dat rechters bij het vastleggen van de alimentatievergoeding inderdaad uitgaan van de verdien capaciteit van de betrokkenen, ook wanneer men tevoren niet beroepsactief was, maar daarbij wel rekening houden met de gezinssituatie. Bij het bepalen van de alimentatievergoeding houdt men er bijvoorbeeld rekening mee dat een moeder met kleine kinderen liefst deeltijds zou werken¹¹. Verder onderzoek naar de criteria die rechters in verschillende rechtbanken gebruiken bij het vastleggen van de alimentatie zou hier meer duidelijkheid over kunnen brengen.

De derde oorzaak die Dewilde naar voor brengt is de ontoereikendheid van de alimentatie- en onderhoudsuitkeringen om na de echtscheiding een behoorlijke levensstandaard te behouden: er wordt daarbij immers geen rekening gehouden met de indirecte kosten die het alleenstaande ouderschap met zich meebrengt. We kunnen daarbij denken aan hogere huisvestings- of mobiliteitskosten. Uit het eerder vermelde onderzoek van het Centrum voor Sociaal Beleid blijkt dat het ontvangen van onderhoudsgeld door eenoudergezinnen wel een buffer vormt tegen armoede (Cantillon & Verbist, 2003).

¹¹ Deze aanwijzingen zijn gebaseerd op gesprekken van prof. dr. Nan Torfs met de rechters uit de rechtbank van Hasselt die betrokken zijn bij de vonnissen ivm alimentatie.

We kunnen aan de bedenkingen van Dewilde nog een vierde oorzaak voor de grotere financiële gevolgen van echtscheiding voor vrouwen toevoegen: het vroegere inkomen van de ex-partner bepaalt voor een groot stuk de mate waarin men er financieel op achteruit gaat na een (echt)scheiding (Kalmijn, 2002). Gemiddeld genomen zijn de directe financiële gevolgen voor vrouwen daarom zwaarder omdat zij binnen het huwelijk of de samenwoning vaak de minst verdienende partner waren. Dit is zeker duidelijk voor vrouwen die niet beroepsactief waren of deeltijds werkten. Maar zelfs wanneer vrouwen voltijds werken, verdienen ze vaak minder dan hun partner omwille van de loonkloof ten nadele van vrouwen op de arbeidsmarkt (Sels & Theunissen, 2006). De financiële gevolgen van een echtscheiding zijn dus zeker niet genderneutraal, tenzij de alimentatie voor de ex-partner het inkomensverschil dat tijdens het huwelijk ontstaan is volledig compenseert.

Specifiek voor de financiële situatie van alleenstaande ouders die een echtscheiding achter de rug hebben, is de alimentatie of het onderhoudsgeld. Uit het eerder vermeldde onderzoek van het Centrum voor Sociaal beleid over de sociaal-economische positie van alleenstaande ouders blijkt dat 50% van de gescheiden alleenstaande ouders alimentatie ontvangt voor zichzelf of de kinderen (Cantillon & Verbist, 2003). Gemiddeld ontvangen de alleenstaande ouders uit de steekproef waar het onderzoek op gebaseerd is maandelijks 250 euro. Het gaat om gegevens uit 1996¹². Een belangrijk onderscheid is enerzijds de alimentatie voor één van beide partners en anderzijds het onderhoudsgeld voor de kinderen betaald aan de ouder die het gezag uitoefent over de kinderen. Dit laatste komt overigens ook de kinderen ten goede. De nieuwe echtscheidingswet die op 1 september 2007 van kracht werd, heeft op dit vlak heel wat veranderd voor koppels die na deze datum uit de echt scheiden. De oude alimentatieregeling was sterk gebaseerd op het klassieke kostwinnersmodel, terwijl de nieuwe echtscheidingswet meer uitgaat van een tweeverdienermodel. De alimentatie voor één van beide partners – de partner met het kleinste inkomen – wordt beperkt in de tijd tot maximaal de duur van het op de klippen gelopen huwelijk. Dit heeft tot gevolg dat de meest kwetsbare groep, namelijk alleenstaande moeders met kleine kinderen, het minst lang recht zal hebben op alimentatie aangezien zij gemiddeld genomen een relatief kort huwelijk achter de rug hebben. De kinderen blijven echter een gedeelde verantwoordelijkheid van beide ex-

¹² De Survey on Income and Living Conditions (SILC) bevat een vraag over de alimentatievergoedingen. We hebben een aanvraag ingediend om het databestand te krijgen. Indien deze aanvraag wordt gehonoreerd kunnen we op basis van de SILC meer betrouwbare uitspraken doen op basis van een grote steekproef. Bovendien zal het ook gaan over recentere gegevens (2003 of 2004).

partners en het eventuele onderhoudsgeld voor de kinderen blijft doorlopen ook wanneer men als ex-partner zelf geen recht meer heeft op alimentatie.

Niet alle mannen en vrouwen die recht hebben op alimentatie krijgen het geld daadwerkelijk op hun rekening gestort. De alimentatiebetalers komen niet steeds tegemoet aan hun verplichtingen. Om de financiële moeilijkheden die dit voor de rechthebbenden op alimentatie kan veroorzaken te vermijden werd in 2005 de dienst alimentatievorderingen operationeel binnen het federale ministerie van financiën. Voorheen konden rechthebbenden op alimentatie met een laag inkomen een beroep doen op het OCMW voor een voorschot op hun alimentatie. De dienst alimentatievorderingen krijgt geregeld kritiek op haar werking, onder meer van het “platform alimentatiefonds”¹³, een verzameling van verschillende Frans- en Nederlandstalige organisaties die ijveren voor een betere werking van de dienst alimentatievorderingen. Het platform verwijt de dienst een gebrek aan financiële middelen en een gebrek aan zichtbaarheid. Tijdens de studiedag “echtscheiding, werkelijk win for life”, georganiseerd door het Steunpunt Gelijkekansenbeleid op 6 en 7 december kwam de alimentatie tijdens twee bijdragen aan bod. Deze bijdragen zullen verschijnen in het gelijknamige boek dat in het voorjaarjaar verschijnt. In een eerste bijdrage werden de gevolgen van de nieuwe echtscheidingswet voor de alimentatie besproken¹⁴. De tweede bijdrage ging in op de invordering van de alimentatie door de dienst alimentatievorderingen¹⁵.

Naast de alimentatie en het onderhoudsgeld voor de kinderen is de huisvesting na de echtscheiding een belangrijke factor in de sociaal-economische positie van alleenstaande ouders. Minstens één van beide ex-partners moet de gezinswoning verlaten. Wanneer de woning gezamenlijke eigendom is van de beide partners moet er een verdeling gebeuren en krijgt de ex-partner die het huis verlaat hiervoor een financiële vergoeding. Binnen het huurrecht is er niets geregeld ivm echtscheiding. Op basis van een analyse van de huisvestingssituatie van respondenten uit de PSBH die een (echt)scheiding achter de rug hebben blijkt dat in België 45% van de mannen en 55% van de vrouwen tijdens het eerste interview na de echtscheiding verhuisd zijn¹⁶ (Dewilde, 2007). Uit analyses van dezelfde

¹³ Persbericht van het platform alimentatiefonds dd 11 mei 2007. <http://www.creances-alimentaires.be/nl/index.php> (geconsulteerd op 13 november 2007)

¹⁴ ‘Alimentatie onder de nieuwe echtscheidingswet’, Ilse Martens, Assistentente Vakgroep Burgerlijk Recht, UGent

¹⁵ ‘Alimentatie: tussen theorie en praktijk’, Tom Boelaert, Administrateur niet-fiscale invordering bij de FOD Financiën

¹⁶ De respondenten uit de PSBH werden jaarlijks bevraagd. De duur sinds de (echt)scheiding op het moment van bevraging is niet dezelfde voor alle respondenten, maar bedraagt tussen de 0 maanden en 1 jaar.

auteur blijkt dat de kans om over te stappen van eigenaar naar huurder groter is, naarmate het voormalige gezinsinkomen hoger was. De huisvestingskosten voor de gezinswoning lijken in dat geval te hoog om als alleenstaande ouder te kunnen blijven dragen. Bovendien bevinden gezinnen met een lager inkomen zich reeds vaker op de huurmarkt vooraleer het tot een relatiebreuk komt.

De financiële gevolgen van een echtscheiding hangen tevens samen met het huwelijksstelsel waaronder men gehuwd is. Dit bepaalt hoe het gezinsvermogen na de echtscheiding verdeeld wordt. Wanneer men gehuwd was onder het wettelijk stelsel wordt het vermogen dat elk van beide partners tijdens het huwelijk heeft opgebouwd gelijk verdeeld onder de ex-partners. Dit kan voordelig zijn voor de partner die zelf weinig inkomen uit beroepsarbeid gegenereerd heeft. Omgekeerd kunnen ex-partners ook na de beëindiging van het huwelijk geconfronteerd blijven worden met het afbetalen van schulden gemaakt door de ex-partner tijdens het huwelijk.

2.2.3.2 Na scheiding

De juridische rechten en plichten van samenwoners verschillen van deze van gehuwden. Dit kan een invloed hebben op de financiële positie van de samenwoners na een scheiding. Hier moeten we een onderscheid maken tussen wettelijk en feitelijk samenwonen (Mortelmans, 2007). Wettelijke samenwoners laten dit officieel registreren in het bevolkingsregister van de gemeente. Zij genieten daardoor een betere wettelijke bescherming dan feitelijk samenwoners en kunnen bijvoorbeeld naar de vrederechter stappen bij problemen. Ten aanzien van de kinderen is er geen verschil met eenoudergezinnen die voorheen gehuwd waren: de onderhoudsplicht van de beide ouders blijft net zoals na een echtscheiding van kracht na het stuklopen van de samenwoonrelatie. De ex-partner die het hoederecht heeft over de kinderen, heeft bijgevolg recht op onderhoudsgeld voor de kinderen.

Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen echtscheidingen van gehuwden en scheidingen van samenwoners.

2.2.3.3 Na verweduwing

Na het overlijden van één van beide partners is enerzijds het erfrecht van toepassing en anderzijds de sociale zekerheidsregelgeving in verband met het overlevingspensioen voor gehuwden. Dit heeft heel andere gevolgen voor de financiële positie van de langst levende partner dan het echtscheidingsrecht. Het overlevingspensioen is een vorm van een afgeleid recht in de sociale zekerheid (Taelemans, Peeters, Cuvers, & Berghman, 2007): het wordt niet opgebouwd op basis van eigen bijdragen aan de sociale zekerheid, maar wel op grond van iemands huwelijksband met een persoon die zelf pensioenrechten opbouwt op basis van arbeid. Weduwen en weduwnaars hebben, zolang ze niet opnieuw trouwen, onder bepaalde voorwaarden¹⁷ recht op een overlevingspensioen op basis van de vroegere beroepsloopbaan van hun overleden echtgeno(o)te(). Uit een analyse van het Datawarehouse 2002 door het Centrum voor Sociologisch onderzoek (K.U.Leuven) blijkt dat 96% van de weduwen en weduwnaars op beroepsactieve leeftijd recht hebben op een overlevingspensioen (Taelemans et al., 2007). Om recht te hebben op het overlevingspensioen moet men echter gehuwd zijn. Voor samenwoners van wie één van beide partners overlijdt geldt dit sociaal vangnet niet.

Aan de ontvangst van een overlevingspensioen is een beperking van de beroepsarbeid gekoppeld: zodra het eigen inkomen uit arbeid van de weduwe of weduwnaar een bepaald jaarlijks bedrag¹⁸ overstijgt, verliest men het recht op het overlevingspensioen. De onderzoekers van het Centrum voor Sociologisch Onderzoek van de K.U.Leuven gingen na in welke mate het overlevingspensioen een deactiverend effect heeft en weduwen en weduwnaars weerhoudt om actief te blijven of te worden op de arbeidsmarkt (Taelemans et al., 2007). Ze gingen na welke weduwen en weduwnaars afstand doen van hun overlevingspensioen en blijven werken. De onderzoekers vergeleken op basis van het Datawarehouse Arbeidsmarkt en Sociale Bescherming de arbeidsmarktsituatie in de periode vlak voor en één jaar na het overlijden van de huwelijkspartner. De belangrijkste

¹⁷ De belangrijkste voorwaarden zijn de volgende: men moet ofwel ten minste 45 jaar oud zijn en minstens één jaar gehuwd, ofwel een kind ten laste hebben ofwel minstens 66% arbeidsongeschikt zijn. Op de website van de federale overheidsdienst sociale zekerheid is hier meer info over te vinden.
http://socialsecurity.fgov.be/NL/sociale_zekerheid_voor/sociale_verzekerde/pensioen/faq_overlevingspensioen.htm#definities_1

¹⁸ Voor alleenstaande ouders ligt deze inkomensgrens in 2007 op 20.000 euro bruto per jaar indien ze werken als werknemer en 16.000 netto beroepsinkomsten per jaar indien ze werken als zelfstandige. Voor inkomens tot 15% boven dit grensbedrag wordt het bedrag van het overlevingspensioen à rato van de overschrijding verminderd.

determinant blijkt de beroepsactiviteit voor het overlijden van de partner: wie beroepsactief was voor het overlijden van de partner, heeft veel kans om dit ook te blijven. Wel is er een onderscheid tussen mannen en vrouwen: negen op de tien mannen die werkten voor het overlijden van hun partner blijven actief tegenover slechts drie op de tien vrouwen. Ook bij degene die een overlevingspensioen cumuleren met arbeid was het overgrote deel reeds voor het overlijden van de partner actief op de arbeidsmarkt. Omgekeerd zijn er slechts weinig weduwen en weduwnaars die voor het overlijden van hun partner niet werken en dat één jaar na het overlijden wel doen: herintreden na verweduwing komt slechts heel weinig voor. De beroepsactiviteit van de vrouwen wordt bovendien sterk bepaald door de hoogte van het inkomen van de vroegere partner: hoe hoger dit inkomen, hoe groter het aandeel vrouwen dat verzaakt aan het overlevingspensioen of dat een overlevingspensioen cumuleert met arbeid. Wat betreft het deactiverend effect van het overlevingspensioen concluderen de onderzoekers dat het sterkste deactiverend effect plaats vindt bij uitkeringstrekkers met een laag verdienpotentieel.

Ook de huisvestingssituatie van weduwen en weduwnaars verschilt van deze van koppels die scheiden. Wanneer een koppel eigenaar is van de woning die ze bewoont en één van beide partners overlijdt, is de kans groter dat de weduwe of weduwnaar in de gezinswoning kan blijven wonen dan na een (echt)scheiding waarbij per definitie minstens één van beide partners de woning verlaat. De schuldsaldoverzekering die op vraag van de bank altijd afgesloten wordt bij het aangaan van een lening beschermt immers de langstlevende partner: bij het overlijden wordt, afhankelijk van het soort verzekeringscontract, het verschuldigde bedrag gedeeltelijk of geheel kwijtgescholden waardoor de maandelijkse leninglast vermindert. Na een echtscheiding zien we echter het omgekeerde gebeuren: wanneer één van beide partners in de gezinswoning wil blijven wonen moet hij of zij hierover een financiële regeling treffen met de ex-partner. Aangezien huisvestingskosten vaak een grote hap nemen uit het gezinsbudget is dit een belangrijke factor in de financieel-economische situatie na de transitie naar het alleenstaand ouderschap.

2.2.3.4 'Bewust' alleenstaande moeders

In tegenstelling tot na (echt)scheiding of verweduwing komen 'bewust' alleenstaande moeders niet uit een samenwoningrelatie of huwelijk. Dit betekent dat zij niet de overgang maken van een koppelhuishouden naar een eenoudergezin, van een mogelijk tweeverdienersgezin naar een éénverdienersgezin. Zij staan er van bij de geboorte van het kind alleen voor. De term 'bewust' alleenstaande moeders is hierbij enigszins misleidend: het gaat niet steeds om een bewuste, doelgerichte keuze om als alleenstaande moeder te worden, al kan dat in sommige gevallen wel zo zijn. Het gaat bijvoorbeeld zowel om vrouwen die geen partner hebben en er voor kiezen om via vruchtbaarheidstechnieken zwanger te worden als om vrouwen die na een 'ongelukje' zwanger worden zonder een vaste partner te hebben of vrouwen die nog voor de geboorte van hun kind verlaten worden door hun partner. Het gemeenschappelijke kenmerk van deze vrouwen is dat zij zonder samenwoningrelatie een kind hebben gekregen.

Vrouwen die moeder worden zonder een partner zijn sowieso alleenstaand als de kinderen klein zijn. Dit betekent dat zij hogere opvangkosten hebben in geval van tewerkstelling. Verder kunnen zij niet rekenen op financiële steun van de vader/ex-partner of via het overlevingspensioen.

2.2.3.5 Juridische context

De economische draagkracht van eenoudergezinnen speelt een rol bij de arbeidsmarktbeslissingen die alleenstaande ouders nemen¹⁹. In de vorige paragrafen kwam de juridische context waarbinnen deze economische draagkracht buiten de arbeidsmarkt om wordt opgebouwd al een aantal keer aan bod. We vatten het hier samen. Het gaat daarbij om juridische regels die in werking treden bij de transitie naar het alleenstaand ouderschap:

- Erfrecht: in geval van verweduwing zorgt dit er voor dat het kapitaal en de goederen opgebouwd tijdens het huwelijk in handen blijven van de langstlevende echtgenoot.

¹⁹ Uiteraard is de economische draagkracht niet de enige factor die een invloed uitoefent op arbeidsmarktbeslissingen. Daarnaast spelen ook andere factoren een rol zoals bijvoorbeeld de zorgbehoeften van de kinderen of de eigen ambities op loopbaanvlak.

Dit geldt bijvoorbeeld voor de gezinswoning. De weduwe of weduwnaar heeft hierover minstens levenslang het vruchtgebruik.

- Overlevingspensioen: na een overlijden kan de langstlevende partner in de meeste gevallen aanspraak maken op een overlevingspensioen indien het eigen inkomen uit arbeid beperkt is. Dit geldt echter enkel voor gehuwden.
- Gezinswoning na echtscheiding: wanneer de gezinswoning gezamenlijk eigendom is van de (ex)partners bepaalt de rechter wie eigenaar wordt van de woning, mits een vergoeding voor de andere partner.
- Alimentatie en onderhoudsgeld: alimentatie voor de ex-partner kan enkel na een huwelijk, niet na een samenwoningrelatie. De alimentatie wordt toegekend aan de ex-partner met het laagste inkomen en is beperkt in de tijd. Onderhoudsgeld voor de kinderen geldt zowel na het stuklopen van een huwelijk als na het stuklopen van een samenwoningrelatie.

Er is bijgevolg een duidelijk verschil naargelang de manier waarop men alleenstaande ouder is geworden: rond verweduwing, echtscheiding en scheiding van samenwoners gelden andere juridische regels. Voor 'bewust' ongehuwde moeders gelden dan weer geen aparte regels: zij vormen geen juridische groep.

2.3. Alleenstaande ouders in dynamisch perspectief

De demografische gegevens die we hierboven gepresenteerd hebben, geven een beeld van het aantal alleenstaande ouders en hun aandeel binnen de bevolking²⁰. Deze cijfers geven ons een momentopname, maar we krijgen geen volledig beeld van de dynamiek die tot deze cijfers leidt (Latten, 2003). De toename van het aantal alleenstaande ouders is het resultaat van enerzijds de instroom en anderzijds de uitstroom uit het alleenstaande ouderschap. Wat de instroom betreft presenteren we reeds cijfers over de burgerlijke staat van de alleenstaande ouders (cf. tabel 8). De toename van het alleenstaand ouderschap is het rechtstreeks gevolg van de toename van het aantal relatiebreuken,

²⁰ We presenteren wel reeds beperkte dynamische gegevens ivm de sociaal-economische positie van alleenstaande ouders, met name ivm de arbeidsmarktpositie voor en na verweduwing (cf. 2.2.3.3).

zowel echtscheidingen²¹ als scheidingen van samenwoners. Dit beeld is zoals al aangegeven onvolkomen doordat de scheidingen van samenwoners niet geregistreerd worden zodat we geen zekerheid hebben over de relatiegeschiedenis van de ongehuwde alleenstaande ouders: komen ze uit een samenwoonrelatie die beëindigd is door een scheiding of het overlijden van één van de partners of is het alleenstaand ouderschap een bewuste keuze?

De uitstroom komt er ten eerste doordat kinderen ouder worden en het ouderlijke huis verlaten. De alleenstaande ouder ondergaat dan een transitie naar een eenpersoonshuishouden. Ten tweede ontstaan door nieuwe relatievorming nieuw samengestelde gezinnen al dan niet met kinderen van de beide partners uit een vorige relatie. Dit betekent dat een aanzienlijk groter aandeel van de bevolking op een bepaald moment in hun levensloop geconfronteerd worden met het alleenstaande ouderschap dan de momentopnames laten vermoeden. Hierdoor krijgen we op basis van cijfergegevens die een momentopname weergeven een gedeeltelijk vertekend beeld van de realiteit: indien een grote groep gedurende een korte periode in de levensloop alleenstaande ouder is, is dat een heel andere fenomeen dan wanneer een wat kleinere groep alleenstaand blijft en niet tot een nieuwe relatie overgaat²². Informatie over de duur van het alleenstaande ouderschap zou een licht kunnen werpen op de demografische dynamiek.

2.3.1 Administratieve gegevens

Een interessante oefening om de dynamiek van het alleenstaande ouderschap aan de hand van administratieve gegevens in kaart te brengen vinden we in twee publicaties van Martine Corijn. Zij probeert het gebrek aan longitudinale gegevens te omzeilen door de leefsituatie van twee groepen die op een verschillend moment gescheiden zijn met elkaar te vergelijken. Ze vergelijkt het huishoudtype op 01/01/2004 van personen die ofwel in 1999 ofwel in 2001 uit de echt gescheiden zijn (Corijn, 2005a). Het gaat dus om de leefsituatie vier à vijf jaar (gescheiden in 1999) of twee à drie jaar (gescheiden in 2001)

²¹ Voor een overzicht van de evolutie van het aantal echtscheidingen verwijzen we naar een ander project van het Steunpunt Gelijkekansenbeleid over echtscheiding bij Turken en Marokkanen uitgevoerd door Suzana Koelet. Er wordt hierbij niet alleen gekeken naar Turken en Marokkanen, maar er wordt ook dieper ingegaan op de evolutie van huwelijk en echtscheiding in Vlaanderen en naar het profiel van de personen die uit de echt scheiden.

²² We geven dit voorbeeld naar analogie met Latten: *“Indien een zeer grote groep Nederlanders gedurende de levensloop voor een korte periode alleenstaand is, is dat bijvoorbeeld een geheel ander sociaal fenomeen dan wanneer een wat kleinere groep levenslang alleenstaand is”* (2003)

na een echtscheiding. Hoewel het niet om dezelfde groep mensen gaat waarvan men de leefsituatie op twee momenten bekijkt, kan dit ons toch een beeld geven van de uitstroom uit het alleenstaande ouderschap. Corijn maakt een onderscheid tussen twee leeftijdsgroepen: de plus- of min veertigjarigen. In elke subcategorie (mannen boven en onder veertig, vrouwen boven en onder veertig) zien we dat het aandeel alleenstaande ouders kleiner is bij degene die in 1999 gescheiden zijn dan bij degene die in 2001 gescheiden zijn. Dit heeft twee mogelijke redenen. De kinderen van de personen die in 1999 gescheiden zijn, zijn logischerwijze ouder dan de kinderen van degene die in 2001 gescheiden zijn waardoor een aantal alleenstaande ouders na verloop van tijd geen kinderen meer in huis heeft. De tweede reden is de vorming van een nieuw samengestelde gezin door het aangaan van een nieuwe samenwoningrelatie of huwelijk.

Tabel 22: Aandeel alleenstaande ouders bij de personen uit de echt gescheiden in 2001 en 1999, volgens de leeftijd bij echtscheiding

	mannen		vrouwen	
	<=40 jaar	>40 jaar	<=40 jaar	>40 jaar
uit de echt gescheiden in 2001	12,22	5,12	37,42	37,25
uit de echt gescheiden in 1999	10,73	4,74	31,82	34,14

Bron: (Corijn, 2005a)

Tabel 22 toont tevens aan dat na een echtscheiding alleenstaande vaders vaker overgaan tot een nieuw huwelijk of een nieuwe samenwoningrelatie dan alleenstaande moeders (Van Peer, 2007). Zeker wanneer de kinderen op het moment van de echtscheiding nog jong zijn is de kans groot dat de vader snel hertrouwt of gaat samenwonen met een nieuwe vrouw. Bij de moeders speelt dit leeftijdseffect van de kinderen een veel minder belangrijke rol. Dat blijkt uit gegevens van het CBGS over de woonsituatie van kinderen vier jaar na de echtscheiding van hun ouders (Lodewyckx, 2005).

Corijn maakte dezelfde oefening voor de verweduwen (Corijn, 2005c). Ook hier daalt het aandeel alleenstaande ouders na verloop van tijd: het aandeel alleenstaande moeders en vaders is lager bij de personen van wie de partner reeds vier à vijf jaar is overleden dan bij de personen die slechts twee à drie jaar geleden weduwe(naar) zijn geworden. Ook hier spelen nieuwe relatievorming en het uit huis gaan van de kinderen een rol.

Tabel 23: Aandeel alleenstaande ouders bij de personen verweduwd in 2001 en 1999 bij de personen die op het moment van de verweuwing 60 jaar of jonger waren

	mannen	vrouwen
verweduwd in 2001	38,77	42,04
verweduwd in 1999	31,97	36,27

Bron: (Corijn, 2005c)

Kinderen waarvan de moeder of de vader overleden is, hebben veel minder kans om vier jaar na het overlijden bij een stiefouder te wonen dan kinderen van gescheiden ouders (Lodewyckx, 2005). Maar ook hier zien we een verschil tussen mannen en vrouwen waarbij de vaders meer opnieuw samenwonen of huwen dan de moeders. Over de kinderen waarvan de ouders na een samenwoning uit elkaar gaan weten we niets, maar we hebben geen aanwijzingen om te denken dat het genderverschil na een op de klippen gelopen samenwoning niet zou opduiken.

2.3.2 Survey gegevens

Uit een Europees vergelijkend onderzoek naar de relatie- en gezinsvorming na de ontbinding van een eerste huwelijk of samenwoning blijkt dat vrouwen met kinderen minder snel opnieuw gaan samenwonen of huwen dan vrouwen zonder kinderen (Prskawetz, Vikat, Philipov, & Engelhardt, 2003). Het verschil tussen vrouwen met en zonder kinderen is in België echter klein in vergelijking met andere Europese landen: op de leeftijd van 35 jaar woont 53% van de vrouwen die reeds een ontbinding van een samenwoning- of huwelijksrelatie achter de rug hebben opnieuw samen met een partner; bij de vrouwen met kinderen ligt dit iets lager, namelijk op 49%. Uit datzelfde onderzoek blijkt dat 61% van de vrouwen die een tweede huwelijks- of samenwoning aangaan kinderen heeft. Deze vrouwen hebben potentieel eerst een tijd als alleenstaande moeder geleefd wanneer ze niet direct van de eerste in de tweede relatie overgaan. Het percentage vrouwen dat reeds kinderen heeft op het moment dat ze voor het eerst huwen of gaan samenwonen is in Vlaanderen verwaarloosbaar laag (3%). De survey waar deze resultaten op gebaseerd zijn dateert reeds uit 1991-1992. De vrouwen waar het om gaat zijn geboren tussen 1952 en 1959. Ondertussen is het (echt)scheidingscijfer in België en ook in Vlaanderen sterk gestegen.

Uit verschillende onderzoeken blijkt dat hertrouw of het opnieuw aangaan van een samenwoningrelatie een gunstig effect heeft op de economische positie van alleenstaande ouders. Dit geldt in het bijzonder voor alleenstaande moeders omdat zij er financieel het sterkst op achteruitgaan na (echt)scheiding of verweiding, terwijl voor mannen het effect veel kleiner is (Bouman & Manting, 2004). Uit een Nederlands onderzoek naar de inkomenspositie van gescheiden en verweide vrouwen blijkt overigens dat de kans op hertrouw niet verschilt naargelang het opleidingsniveau van de betrokken vrouwen: laag- en hoogopgeleiden hebben een even grote kans om opnieuw te huwen (Fokkema, 2001).

Andersson en Philipov onderzochten de gezinsvorming in dynamisch perspectief op basis van de Europese "Family and Fertility Survey" (Andersson & Philipov, 2002). Uit deze studie kunnen we enkele gegevens putten die relevant zijn voor alleenstaande ouders²³. Uit de survey blijkt dat 1% van de kinderen die tussen 1985 en 1992 in Vlaanderen geboren werden, geboren werden bij een alleenstaande moeder (cf. 2.1). Op de leeftijd van 2 jaar woont 20% van deze moeders ongehuwd of gehuwd samen met een partner of heeft een dergelijke relatie achter de rug. Verder komen we te weten dat op de leeftijd van 15 jaar 17% van de kinderen reeds ervaren heeft om niet bij beide biologische ouders te wonen. Dit kan drie oorzaken hebben: ze werden geboren bij een 'bewust' alleenstaande moeder, hun ouders zijn (uit de echt) gescheiden of hun vader is overleden. We weten echter niet of hun moeder na de (echt)scheiding of verweiding direct een nieuwe samenwoningrelatie heeft aangegaan of niet. We kunnen ten slotte vermelden dat één jaar na de (echt)scheiding van hun ouders, 21% van de kinderen terug in een koppelhuishouden leeft (of geleefd heeft). Acht jaar na de (echt)scheiding van hun ouders is dit percentage opgelopen tot 64%.

2.4. Co-ouders in de cijfers

Zoals reeds aangehaald, loopt de groei van het aantal eenoudergezinnen parallel met de groei van het aantal scheidingen van samenwoners en echtscheidingen van gehuwde partners. De verblijfsregeling voor de kinderen na de (echt)scheiding bepaalt wie van

²³ De studie bevat ook gegevens over het percentage mannen en vrouwen die ooit alleenstaande ouder waren op verschillende leeftijden evenals het percentage van hun leven dat ze doorbrengen in een éénoudergezin. Deze gegevens zijn voor ons echter niet bruikbaar omdat er geen onderscheid gemaakt wordt naargelang de woonst van de kinderen: alle individuen zonder partner die tegelijk ook ouder zijn, worden alleenstaande ouder genoemd, ongeacht of de kinderen daadwerkelijk bij hen wonen.

beide ouders (potentieel) alleenstaande vader of moeder wordt. In de traditionele regeling verblijven de kinderen het grootste deel van de tijd bij één van beide ouders – meestal de moeder - en gaan ze regelmatig bij de andere ouder op bezoek. De ouder bij wie de kinderen het meest verblijven is dan logischerwijze de alleenstaande ouder indien hij of zij geen nieuwe samenwoonrelatie aangaat.

De ex- partners kunnen het verblijf van hun kinderen echter ook evenwichtig onder elkaar verdelen, verblijfsco-ouderschap genoemd. De omvang van het verblijfsco-ouderschap is echter niet na te gaan op basis van de rijksregistergegevens. De kinderen hebben hun officiële domicilie immers bij één van de beide co-ouders. Deze wordt in de statistieken als alleenstaande ouder beschouwd. De andere ouder, bij wie de kinderen evenveel verblijven, is volgens de administratieve gegevens geen alleenstaande ouder. Toch is de realiteit van beide co-ouders vanuit demografisch standpunt dezelfde.

We presenteren hier cijfers van de Jeugdmonitor, uitgevoerd door het Jeugdonderzoeksplatform²⁴, om een beeld te krijgen van de omvang van het co-ouderschap. Deze enquêtegegevens vertrekken in tegenstelling tot de eerder gebruikte cijfers echter vanuit het standpunt van de kinderen en niet vanuit het standpunt van de ouders. We krijgen dus geen zicht op het aantal co-ouders, maar wel op het aantal jongeren dat afwisselend bij de vader en de moeder woont. We weten echter niet of er nog een partner met eventuele eigen kinderen bij die vader of moeder inwoont. In 2005 werden in totaal 2503 14- tot 25-jarigen bevroegd. Co-ouderschap komt heel weinig voor in deze leeftijdsgroep: slechts 1,6% van de thuiswonende jongeren in de steekproef woont evenveel bij hun vader als hun moeder.

²⁴ Het jeugdonderzoeksplatform is een samenwerkingsverband tussen onderzoeksgroepen van drie universiteiten: de VUB, UGent en K.U.Leuven (www.jeugdonderzoeksplatform.be). De jeugdmonitor werd in 2005 voor het eerst georganiseerd. Het is de bedoeling om de jeugdmonitor om de vier jaar te herhalen.

Tabel 24: Woonsituatie van jongeren tussen 14 en 25 jaar volgens de Jeugdmonitor 2005

	N	%
bij beide ouders	1674	78,33
bij de moeder (en eventuele nieuwe partner)	358	16,75
bij de vader (en eventuele nieuwe partner)	71	3,32
bij co-ouders (en eventueel hun nieuwe partners)	34	1,59
totaal bij ouders	2137	100
niet bij de ouders	372	
totaal	2509	

Bron: (Vettenbrug, Elchardus, & Walgrave, 2007)

Naast het verblijfsco-ouderschap kunnen we ook spreken van het gezagsco-ouderschap. De wetgever gaat er reeds langer van uit dat beide ouders, ook na een (echt)scheiding gezamenlijk verantwoordelijk blijven voor kinderen: het gezagsco-ouderschap is dus de regel, ook al wonen kinderen hoofdzakelijk bij één van beide ouders. De wetgever wil meer recent ook het verblijfsco-ouderschap promoten door middel van "de wet van 18 juli 2006 tot het bevoorrechten van een gelijkmatig verdeelde huisvesting van het kind van wie de ouders gescheiden zijn en tot regeling van de gedwongen tenuitvoerlegging inzake huisvesting van het kind". Deze wet bepaalt dat de rechter in eerste instantie verblijfsco-ouderschap moet opleggen indien de beide ouders zelf niet tot een overeenkomst over de verblijfsregeling komen. Het is afwachten of deze wet het aantal co-ouders in de praktijk zal doen toenemen.

Dat de kinderen in het geval van verblijfsco-ouderschap hun domicilie hebben bij één van beide ouders heeft niet alleen gevolgen voor de meetbaarheid van deze verblijfsvorm in de administratieve databanken. Dit heeft ook andere, soms onverwachte, gevolgen. Hebben beide ouders bijvoorbeeld recht op een sociale huurwoning met voldoende slaapkamers voor de kinderen of komt dit alleen toe aan de ouder bij wie de kinderen gedomicilieerd zijn? Sommige gemeenten geven korting voor de eigen inwoners bijvoorbeeld in het zwembad: wat als de kinderen willen gaan zwemmen in de gemeente waar ze met hun mama wonen, terwijl ze bij hun papa gedomicilieerd zijn? En we zouden nog veel meer van dergelijke voorbeelden kunnen geven. Wanneer cijfergegevens over co-ouderschap ontbreken is het moeilijk om de gevolgen van beleidsmaatregelen op dit vlak in te schatten.

2.5. Alleenstaande ouders en gelijke kansen

In 2004 organiseerde het Steunpunt Gelijkekansenbeleid een grootschalige survey over de objectieve kansensituatie en de subjectieve beleving van gelijke kansen bij een representatieve steekproef van 2655 inwoners uit het Vlaamse Gewest tussen 30 en 70 jaar (Lenaers, 2006). We kunnen deze survey analyseren vanuit het perspectief van de alleenstaande ouders. 4,9 % van de totale steekproef bestaat uit alleenstaande ouders. In absolute aantallen gaat het om 130 personen: 26 mannen en 104 vrouwen. De survey behelst acht verschillende levensdomeinen: onderwijs en vorming, betaald werk, onbetaald werk, relaties, vrije tijd, gezondheid, materiële welvaart en persoonlijke ontwikkeling. We bespreken er hier een aantal van. Daarbij kunnen we nagaan of de gezinssituatie een invloed heeft op zowel de objectieve als de subjectieve kansensituatie.

Wat de objectieve situatie betreft blijkt de gezinssituatie volgens de survey een invloed te hebben op drie van de acht hierboven vermeldde domeinen. We zagen reeds eerder op basis van de administratieve statistieken dat alleenstaande ouders vaker werkloos zijn dan ouders in een partnergezin. Daarnaast weten we dat alleenstaande moeders lager geschoold zijn dan moeders met partner. We kunnen ons bijgevolg de vraag stellen of de relatie tussen alleenstaand ouderschap en werkloosheid geen schijnrelatie is: dat alleenstaande ouders vaker werkloos zijn zou dan volledig verklaard worden door hun lagere opleidingsniveau. De resultaten van de survey gelijke kansen spreken dit echter tegen: alleenstaande ouders hebben 3,5 keer meer kans om werkloos te zijn dan ouders die samenwonen met een partner, ongeacht hun opleidingsniveau²⁵. Het tweede domein waarbij de gezinssituatie een rol speelt is de vrije tijd, gemeten aan de hand van de uitgaansfrequentie: alleenstaande ouders gaan vaker uit (bioscoopbezoek, optredens, tentoonstellingen...) dan ouders die samenwonen met een partner. Het gezinsinkomen van alleenstaande ouders is ten derde (logischerwijze) lager dan dat van partnergezinnen.

De subjectieve kansenbeleving wordt per levensdomein gemeten aan de hand van drie indicatoren: het belang van de betrokken levenssfeer, de tevredenheid hierover en de perceptie van de respondenten over hun kansen op dat domein in vergelijking met

²⁵ We baseren ons op de regressievergelijkingen waarbij het effect van de verschillende onafhankelijke variabelen wordt bepaald onder constanthouding of controle van de andere variabelen uit het model. Het gaat dus steeds om netto-effecten of de unieke bijdrage van elke determinant aan de voorspelling van de afhankelijke variabele.

anderen. Alleenstaande ouders zijn minder tevreden op het vlak van relaties en materiële welvaart dan ouders met een partner. Bovendien vinden ze van zichzelf dat ze op deze twee domeinen minder kansen hebben gehad. Ook al gaan alleenstaande ouders vaker uit, toch vinden ze van zichzelf dat ze minder kansen hebben gekregen op het vlak van vrije tijd. Alleenstaande ouders hechten ten slotte minder belang aan relaties en vrije tijd dan ouders met een partner.

2.6. Vlaanderen in Belgisch en Europees perspectief²⁶

De volgende tabel bevat het aandeel alleenstaande ouders op arbeidsleeftijd met kinderen jonger dan 20 jaar in de drie gewesten. We gebruiken hier de cijfers van het Steunpunt WAV omdat zij cijfers geven voor de drie gewesten. In vergelijking met Brussel en Wallonië telt Vlaanderen relatief gezien minder alleenstaande ouders. In het Brussels hoofdstedelijk gewest is zelfs meer dan 17% van alle gezinnen met kinderen een eenoudergezin. Eén op de tien vrouwen tussen 18 en 64 jaar in Brussel is een alleenstaande moeder, terwijl dat in Vlaanderen slechts één op twintig is. Ook in Wallonië is het aandeel alleenstaande moeders en vaders hoger dan in Vlaanderen.

Tabel 25: Aandeel alleenstaande ouders (18-64 jaar) met een kind jonger dan 20 jaar in de Belgische gewesten, 2002 (%)

	tov alle ouders met een kind jonger dan 20 jaar			tov de totale bevolking 18-64 jaar		
	vrouwen	mannen	totaal	vrouwen	mannen	totaal
Vlaams Gewest	12,76	2,51	7,92	5,15	0,85	2,94
Waals Gewest	21,00	3,71	13,23	9,21	1,29	5,20
Brussel Hoofdstedelijk Gewest	27,11	4,82	17,52	10,80	1,45	6,12

Bron: Steunpunt WAV op basis het Datawarehouse Arbeidsmarkt bij de KSZ

De onderstaande tabel bevat een vergelijking tussen verschillende lidstaten van de Europese Unie op basis van de Panelstudie der Belgische Huishoudens en zijn Europese tegenhangers in de andere lidstaten. Het gaat om de Europese lidstaten voor de meest

²⁶ In deze paragraaf zijn net zoals in deel 2.3 en 2.4 cijfers opgenomen over het aandeel alleenstaande ouders in de bevolking. We kunnen de verschillende tabellen die cijfers bevatten over het aandeel alleenstaande ouders echter niet zonder meer met elkaar vergelijken. De vergelijkingsbasis is in de diverse tabellen anders.

recente omvangrijke uitbreidingen van 2004 en 2007²⁷. Zweden, dat sinds 1995 deel uitmaakt van de Europese Unie, is echter niet opgenomen omdat in de publicatie van Eurostat geen gegevens beschikbaar waren over de arbeidsmarktpositie van alleenstaande ouders. In de tabel is niet Vlaanderen, maar België opgenomen. De leeftijdsgrens van de kinderen ligt hoger dan in de voorgaande tabel, namelijk op 25 jaar²⁸. Gemiddeld gaat het in de veertien opgenomen landen in 9% van de huishoudens met afhankelijke kinderen om alleenstaande ouders. België situeert zich precies op dit Europese gemiddelde. Samen met Luxemburg, kennen de Zuiderse landen het laagste aandeel alleenstaande ouders. Het Verenigd Koninkrijk vormt een uitschieter naar boven: 17% van de huishoudens met kinderen wordt gevormd door alleenstaande ouders.

²⁷ Omwille van de vergelijkbaarheid kiezen we er voor om enkel cijfers te presenteren op basis van de Europese equivalenten van de PSBH. In de meer recente lidstaten is er geen dergelijke bron beschikbaar.

²⁸ Alle alleenstaande ouders met kinderen onder de zestien jaar zijn opgenomen evenals de alleenstaande ouders met kinderen onder de 25 jaar die niet economisch zelfstandig zijn.

Tabel 26: Alleenstaande ouders met afhankelijke kinderen onder 25 jaar in Europa (2001)

	aandeel op huishoudens met afhankelijke kinderen (%)	arbeidsmarktpositie alleenstaande moeders 25-49 (%) (verschil met alle vrouwen tussen 25-49 jaar)		
		Werkend	Werkloos	Niet-beroepsactief
België	9	59 (-16)	23 (+15)	19 (+2)
Denemarken	6	80 (-4)	7 (+3)	12 (-)
Duitsland	8	60 (-7)	6 (-)	33 (+5)
Griekenland*	4	80 (+28)	14 (+7)	6 (-35)
Spanje*	3	82 (+26)	11 (+2)	7 (-28)
Frankrijk	9	73 (+1)	17 (+8)	10 (-9)
Ierland*	7	68 (+10)	11 (+8)	21 (-17)
Italië	4	76 (+22)	6 (-2)	18 (-20)
Luxemburg*	5	94 (+24)	0 (-1)	6 (-23)
Nederland	11	53 (-13)	26 (+15)	21 (-3)
Oostenrijk	8	84 (+12)	6 (+3)	10 (-14)
Portugal	4	77 (+3)	21 (+15)	2 (-18)
Finland	9	80 (+2)	17 (+11)	3 (-14)
UK	17	58 (-14)	5 (+3)	37 (+11)
EU14	9	69 (+3)	10 (+3)	21 (-6)

Bron: (Lehman & Wirtz, 2004), eigen bewerkingen

* De gegevens over de arbeidsmarktpositie van alleenstaande moeders in deze landen zijn weinig betrouwbaar wegens het lage aantal in de steekproef of het grote aantal ontbrekende antwoorden.

De tabel bevat eveneens gegevens over de arbeidsmarktpositie van alleenstaande moeders. We beperken ons hier tot alleenstaande moeders omdat we bij de moeders in Vlaanderen de grootste verschillen konden zien tussen alleenstaande moeders en moeders in een koppelhuishouden (cf. 2.2.1). De arbeidsmarktpositie wordt bepaald op basis van de eigen inschatting van de respondenten: zeggen zij van zichzelf dat ze werken of werkloos zijn of nog een andere positie innemen? De niet-beroepsactieven zijn in hoofdzaak huisvrouwen, maar het kan bijvoorbeeld ook gaan om studenten of arbeidsongeschikten. De cijfers tussen haakjes geven het verschil weer met de

arbeidsmarktpositie van alle vrouwen tussen 25 en 49 jaar in dat land: een minteken betekent dat het aandeel werkenden/werklozen/niet-beroepsactieven bij de alleenstaande moeders kleiner is dan bij alle vrouwen; een plusteken betekent dat het aandeel bij de alleenstaande moeders groter is dan bij alle vrouwen. We kunnen grote verschillen observeren tussen de verschillende EU-landen. Op basis van de activiteitsgraad, het percentage vrouwen dat werkt, kunnen we drie groepen landen onderscheiden:

1. Nederland, België, UK en Duitsland: in deze landen is het aandeel werkenden bij de alleenstaande moeders relatief laag; hun activiteitsgraad is betekenisvol lager dan de activiteitsgraad van alle vrouwen. Deze landen kennen ofwel een hoge werkloosheid onder alleenstaande moeders (België en Nederland) ofwel een hoge inactiviteit (UK en Duitsland).
2. Denemarken, Frankrijk, Finland en Portugal: in deze landen is het aandeel werkenden bij de alleenstaande moeders hoog. We zien weinig verschillen in activiteitsgraad tussen alleenstaande moeders en alle vrouwen. Met uitzondering van Denemarken zien we in deze landen een hogere werkloosheidsgraad onder de alleenstaande moeders en een lager aandeel van de inactieven dan in de totale groep vrouwen.
3. Oostenrijk, Italië, Luxemburg, Spanje en Griekenland: deze landen hebben eveneens een hoge activiteitsgraad van alleenstaande moeders. In tegenstelling tot bij de vorige groep landen ligt het aandeel werkenden bij de alleenstaande moeders veel hoger dan bij alle vrouwen. In deze landen zien we een sterke daling van het aantal inactieven in vergelijking met de totale groep vrouwen terwijl de werkloosheidsgraad van alleenstaande moeders vergelijkbaar is met de werkloosheidsgraad van alle vrouwen. In Griekenland zien we zowel een hoger aandeel werklozen als een lager aandeel inactieven.

Deze opmerkelijke verschillen tussen de EU-lidstaten zijn te wijten aan een diverse waaier van oorzaken, die in hoofdzaak toe te schrijven zijn aan enerzijds het algemene arbeidsmarktbeleid i.v.m. de tewerkstelling van vrouwen en anderzijds het specifieke beleid ten aanzien van (de arbeidsmarktparticipatie van) alleenstaande ouders. Bij het algemene arbeidsmarktbeleid kunnen we denken aan bijvoorbeeld de beschikbaarheid van formele kinderopvang of deeltijdse arbeid (Lehman & Wirtz, 2004). Bij het beleid ten

aanzien van alleenstaande ouders zijn er in essentie twee beleidstypes te onderscheiden: aan de ene kant een aanmoedigingsbeleid ten aanzien van de arbeidsmarktparticipatie van alleenstaande ouders; aan de andere kant een beleid dat het financieel moet mogelijk maken voor alleenstaande moeders om voorrang te geven aan hun moederrol. De staat neemt daarbij de rol van de mannelijke broodwinner over.

Deze verschillende beleidsaanpak van alleenstaande ouders in diverse Europese landen heeft tot gevolg dat we eveneens voorzichtig moeten zijn wanneer we verder in dit rapport onderzoek uit andere landen presenteren. Alleenstaande ouders leven immers niet in alle westerse landen in dezelfde realiteit.

2.7. Samengevat

Het aantal alleenstaande ouders is de laatste decennia sterk gegroeid in Vlaanderen. Daarbij is deze gezinsvorm nog grotendeels een vrouwenzaak. Het groter aandeel vrouwen bij de alleenstaande ouders heeft drie redenen. We kunnen er ten eerste van uitgaan dat het fenomeen van de bewust ongehuwde moeders geen mannelijke tegenhanger heeft, al hebben we geen cijfers over de prevalentie van dit fenomeen. Kinderen blijven ten tweede na de (echt)scheiding vaker bij de moeder dan bij de vader. Alleenstaande vaders gaan ten slotte sneller over tot een nieuw huwelijk of een samenwonenrelatie dan alleenstaande moeders waardoor ze een nieuw samengesteld gezin vormen. De dynamiek bij de alleenstaande vaders is met andere woorden groter dan bij de alleenstaande moeders. Het statistisch profiel van de alleenstaande ouders maakt duidelijk dat ze geen homogene groep vormen. De weg naar het alleenstaand ouderschap is daarbij van cruciaal belang: men kan alleen komen te staan na een relatiebreuk of na het overlijden van de partner, maar men kan ook ouder worden zonder dat er een partner aanwezig is. De juridische omkadering van de verschillende vormen van alleenstaand ouderschap speelt mogelijk een rol bij de loopbaan van de betrokken mannen en vrouwen. Wanneer we inzoomen op de arbeidsmarktpositie van alleenstaande ouders is de leeftijd van de kinderen een belangrijke factor, met name voor de alleenstaande moeders: hoe jonger de kinderen, hoe minder alleenstaande moeders actief zijn op de arbeidsmarkt. Veranderingen in de gezinssamenstelling spelen een belangrijke rol in de economische positie van huishoudens. Dat blijkt duidelijk uit de armoedecijfers: de transitie naar het alleenstaand ouderschap vormt een belangrijk armoederisico.

Ook al zijn de alleenstaande vaders kleiner in aantal, toch verdienen ze onze aandacht. Enerzijds omdat we nog weinig weten over de specifieke omstandigheden van hun gezinssituatie. Anderzijds omdat ze een interessante casus vormen om de gendermechanismen in onze samenleving te onderzoeken. De combinatie arbeid-gezin is over het algemeen nog grotendeels een vrouwenzaak. Alleenstaande vaders worden echter eveneens geconfronteerd met de combinatieproblematiek. Daarbij kunnen we ons de vraag stellen of zij dezelfde strategieën gebruiken als moeders om de conflicten tussen de beide levenssferen te reduceren. Alleenstaande moeders lijken meer in de werkloosheidsval te trappen dan alleenstaande vaders. De leeftijd van de kinderen – alleenstaande moeders hebben jongere kinderen - kan dit mogelijk verklaren.

3. Demografische levensloop en arbeidsloopbaan

Een hiaat in de literatuur over de positie van alleenstaande ouders op de arbeidsmarkt is de beperkte aanwezigheid van een dynamisch perspectief. Op basis van cijfergegevens kunnen we wel de positie van alleenstaande ouders op de arbeidsmarkt in kaart brengen (Geurts, 2006), maar het is nog onduidelijk welk effect de transitie naar alleenstaand ouderschap aan sich heeft op de arbeidsloopbaan van de betrokkenen, zowel op korte als op lange termijn. De verschillen tussen samenwonende en alleenstaande ouders wat betreft hun positie op de arbeidsmarkt kan immers ook te wijten zijn aan andere kenmerken van de alleenstaande ouders, bijvoorbeeld een lager opleidingsniveau. Na het statistische portret van alleenstaande ouders in het vorige hoofdstuk zoomen we daarom dieper in op hun loopbanen. We introduceren in het bijzonder de levensloopbenadering uit het sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Vervolgens bekijken we een theoretisch kader om arbeidsloopbanen te bestuderen, namelijk dat van de transitionele arbeidsmarkt. Ten slotte brengen we de transities op het vlak van arbeid in relatie tot gebeurtenissen in andere levensdomeinen, namelijk de gezinsvorming en gezinsontbinding. In hoofdstuk vier passen we dit dan toe op de loopbanen van alleenstaande ouders. Daarbij identificeren we op basis van binnen- en buitenlands onderzoek de beïnvloedende factoren en mogelijke struikelblokken.

3.1. Het levensloopperspectief

Voor het Steunpunt Gelijkekansenbeleid is de levensloopbenadering de rode draad doorheen heel wat onderzoeksprojecten: het concept van de levensloop is als centraal thema opgenomen in het onderzoeksframe van het Steunpunt zoals dat vormt krijgt in het meerjarenplan 2007-2011. De aandacht voor het levensloopperspectief bij het bestuderen van een breed scala aan levenssferen kent in de sociale wetenschappen een lange traditie²⁹. Het zou ons te ver leiden daar diep op in te gaan, maar we kunnen bijvoorbeeld denken aan onderzoek dat focust op één bepaalde transitie binnen de levensloop van individuen, bijvoorbeeld onderzoek naar de overgang tussen onderwijs en

²⁹ Bij verschillende auteurs kunnen we een overzicht vinden van de diverse invalshoeken in het levensloopperspectief: (Heinz & Krüger, 2001) (Van Aerschot, 2004) (Mortimer & Shanahan, 2003) (Dewilde, 2003) (Schipper, 2003).

arbeidsmarkt. Een tweede voorbeeld is het onderzoek naar sociale mobiliteit waarbij men gelijkenissen en verschillen identificeert in de levensloop van ouders en hun kinderen. Of ook het onderzoek naar de verschillende transitieën binnen één bepaald levensdomein, bijvoorbeeld het onderzoek naar carrièreverloop. Het laatste decennium is het levenslooponderzoek in een stroomversnelling gekomen. De grotere diversiteit in levenslopen is daar een belangrijke oorzaak van. Door de individualisering van de samenleving laten individuen zich meer en meer leiden door hun eigen individuele levensplannen en minder door maatschappelijke instituties zoals de staat, de kerk of het gezin (Schmid, 1998), (Heinz & Krüger, 2001). Iedereen schrijft zijn of haar eigen biografie (Beck, 1992, p. 135).

In de wetenschappelijke literatuur kunnen we verschillende definities van het begrip levensloop terugvinden. Dewilde wijst er op dat het om een redelijk vaag en zelden helder omliggend begrip gaat (Dewilde, 2003). Op basis van Elder, één van de hedendaagse basisauteurs over het levensloop perspectief, geeft zij de volgende omschrijving: “(...) *multiple, interdependent trajectories relating to the different institutional spheres in society. These trajectories are marked by a sequence of life events and transitions, changes in state that are more or less abrupt*” (Dewilde, 2003). In deze omschrijving vinden we drie sleutelementen uit de levensloopbenadering terug:

1. Een eerste element daarin is de nadruk op de verwevenheid van verschillende institutionele sferen of levenssferen. Gedrag in één bepaalde levenssfeer of rol heeft gevolgen voor het gedrag in andere rollen. De thematische invalshoeken in het levenslooponderzoek zijn zeer verscheiden. Het onderzoek naar de loopbaankansen van alleenstaande ouders bevindt zich bijvoorbeeld op het kruispunt van twee onderzoekstradities: enerzijds de gezinssociologie en anderzijds de arbeidssociologie. Het begrip levensloop wijst ons er op dat de beide levensdomeinen waar het om gaat – arbeid en gezin – onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Bij het onderzoek naar de combinatie van arbeid en gezin wordt de interactie tussen verschillende levenssferen blootgelegd.
2. De levensloop bestaat uit een opeenvolging van transitieën en gebeurtenissen die de overgang markeren tussen twee posities. Een echtscheiding zorgt bijvoorbeeld voor de transitie van de positie van gehuwde vrouw naar alleenstaande moeder. Dewilde reserveert de term transitieën voor de sociaal bepaalde overgang tussen twee posities

die samenhangen met een bepaalde leeftijdsfase. Gebeurtenissen daarentegen zijn niet gereserveerd voor een bepaalde leeftijdsgebonden levensfase. Bij andere auteurs worden de termen 'transitie' en 'gebeurtenis' door elkaar gebruikt (Van Aerschot, 2004).

3. De levensloop krijgt vorm binnen een bepaald levenslooptraject: transities krijgen pas hun volle betekenis in relatie tot de transities die er aan voorafgaan en er op volgen. Schippers wijst op de zogenaamde padafhankelijk in de levensloop (Schippers, 2003). De gevolgen van gebeurtenissen eerder in de levensloop lange tijd voelbaar: de levensloop vormt een keten van gebeurtenissen. Studiekeuzebeslissingen hebben bijvoorbeeld gevolgen voor de latere arbeidsmarktparticipatie. Het is daarbij van belang om rekening te houden met de levensfase waarin een bepaalde transitie zich voordoet (Van Aerschot, 2004): weduwe worden op jonge leeftijd heeft een andere betekenis dan weduwe worden als senior.

Een essentieel onderdeel van de levensloopbenadering is het spanningsveld tussen enerzijds de keuzevrijheid van elk individu en anderzijds het dwingende keurslijf dat uitgaat van de maatschappelijke instituties (Heinz & Krüger, 2001). Hier belanden we bij het in de sociale wetenschappen klassieke 'structure versus actor' debat (Archer, 2003): is het de omgeving die de contouren vastlegt waarbinnen individuen slechts een kleine bewegingsmarge hebben of is het in tegendeel het individu dat zelf bepaalt waar het met zijn of haar levensloop naar toe gaat? We opteren hier voor een model waarbij zowel de actor als de structure een rol spelen: "*human action is shaped by available resources and structural barriers*" (Blair-Loy, 1999, p. 1351). Elke transitie in de levensloop en elk levenslooptraject is het resultaat van de interactie tussen "*human agency*" – de capaciteit om te kunnen handelen op een intentionele, geplande en reflexieve wijze – en omgevingsfactoren (Lenaers, 2004). De literatuur over de modernisering van de samenleving legt de nadruk op het grotere belang van human agency in het vorm geven van de levensloop ten nadele van de structurerende kracht van sociale instituties en de sociale categorieën waartoe mensen behoren zoals gender, sociale klasse of etniciteit (Heinz & Krüger, 2001). Sommige auteurs wijzen er evenwel op dat veranderingen in de individuele levensloop van mensen niet enkel verklaard kunnen worden op basis van het grotere belang van de human agency, maar eveneens aan de hand van veranderingen op het macroniveau, met name veranderingen in economische, sociale en culturele omstandigheden (Dykstra, 2003). Beck wijst bovendien op de risico's van de

individualisering: iedereen moet zijn of haar eigen biografie schrijven, maar het is duidelijk dat niet iedereen daartoe dezelfde mogelijkheden heeft, maar varieert naargelang de sociale categorie waartoe iemand behoort (Beck, 1992). Gender, sociale klasse en etniciteit zijn niet zomaar kenmerken van individuen, het zijn sociale categorieën die de samenleving structureren en identiteitsbepalend zijn en de levensloop mee vorm geven. De betekenis van deze sociale categorieën komt tot stand in een voortdurend impliciet of expliciet debat binnen en tussen sociale groepen. Onderzoek vanuit een levensloopbenadering kan duidelijk maken wat het resultaat is van het onderhandelingsproces tussen enerzijds human agency en anderzijds de structurerende kracht die uitgaat van maatschappelijke instituties en sociale categorieën (Heinz & Krüger, 2001) (Lenaers, 2004).

Vanuit methodologisch perspectief vinden we twee grote invalshoeken terug in het levenslooponderzoek: enerzijds kwalitatief biografisch onderzoek, anderzijds longitudinale kwantitatieve onderzoekstechnieken. Daarbij is het biografisch onderzoek bij uitstek geschikt om het complexe proces van interactie tussen individuele en structurele kenmerken te leren begrijpen (Bagilhole, 2002). Het kwantitatieve levenslooponderzoek is recenter van oorsprong. Zowel aan de hand van retrospectieve bevragingen als aan de hand van panelonderzoek kan de heterogeniteit in levenslopen in kaart gebracht worden.

3.2. Demografische levensloop

De levensloop wordt opgebouwd aan de hand van transities in verschillende levensdomeinen. In dit onderzoek naar de loopbaankansen van alleenstaande ouders staan twee levenssferen centraal: enerzijds het gezin, anderzijds de formele arbeid. In deze paragraaf belichten we het gezin. In het eerste hoofdstuk van dit rapport hebben we aan de hand van cijfergegevens reeds uitgebreid de demografische veranderingen in onze samenleving belicht. We houden het hier daarom kort. Door de aard van de beschikbare gegevens lag de nadruk echter op transversale gegevens. Vanuit levensloopperspectief is het jammer dat er in Vlaanderen weinig dynamische kwantitatieve – in casu longitudinale gegevens – beschikbaar zijn.

De opeenvolging van demografische transities – huwelijk en samenwonen, geboorten, ontbinding van huwelijken en samenwoonrelaties - over de levensloop is veel complexer

geworden (Prskawetz et al., 2003). Dit heeft tot gevolg dat de gemiddelde demografische levensloop eigenlijk niet meer bestaat (Latten, 2003). Het alleenstaand ouderschap is voor meer en meer ouders voor kortere of langere tijd een onderdeel van hun levensloop. De instroom in het alleenstaande ouderschap kan via verschillende soorten transities verlopen: (1) de geboorte van een kind bij een alleenstaande vrouw, (2) een scheiding of echtscheiding en (3) het overlijden van de echtgeno(o)t(e) of partner waarmee men samenwoont. De positie die voorafgaat aan het alleenstaande ouderschap kan dus enerzijds deze van alleenstaande zijn en anderzijds deze van gehuwde of samenwonende. Bij de uitstroom zien we twee soorten transities: het aangaan van een (nieuwe) partnerrelatie en het uit huis gaan van de kinderen. De huishoudpositie die volgt op het alleenstaand ouderschap is dus enerzijds deze van alleenstaande en anderzijds deze van koppelhuishouden.

Het nettoresultaat van de in- en uitstroom is zichtbaar in de cijfergegevens die een momentopname weergeven. We gaan er daarbij van uit dat de stijging van het aantal alleenstaande ouders in grote mate op rekening te schrijven is van de stijgende instroom omwille van het groter aantal echtscheidingen. Maar ook de uitstroom speelt een rol, zeker wanneer we de sekseverhoudingen van de alleenstaande ouders bekijken: er zijn meer alleenstaande moeders dan alleenstaande vaders, maar wanneer we enkel naar de transversale cijfers kijken krijgen we een vertekend beeld. We hebben om verschillende, eerder aangehaalde redenen (cf. 2.8) immers niet alleen een kleinere instroom van alleenstaande vaders dan van alleenstaande moeders, maar tegelijk ook een grotere uitstroom van alleenstaande vaders dan van alleenstaande moeders. Bij mannen vormt het alleenstaand ouderschap gemiddeld genomen een kortere periode in hun demografische levensloop dan bij vrouwen.

Vanuit een levensloopperspectief is het niet alleen belangrijk om aandacht te besteden aan de positie die voorafgaat aan en volgt op het alleenstaand ouderschap, maar eveneens aan de timing en de duur binnen het gehele demografische traject. De demografische levensloop stopt niet op het moment dat men alleenstaand ouder wordt. Volgens Latten is *“informatie over de tijdsduur tussen transities (...) onontbeerlijk voor een interpretatie van gegevens over veranderingen in de structuur van de samenleving”* (Latten, 2003). Alleenstaand ouderschap als een relatief korte overgangsfase tussen twee partnerrelaties betekent heel wat anders dan wanneer men niet of pas na meerdere jaren overgaat tot een nieuwe samenwoonrelatie. We stelden reeds eerder dat re-partnering een

strategie is om de economische gevolgen van de overgang naar het alleenstaand ouderschap terug te draaien (cf. 2.4). Het gebruik van het woord strategie impliceert daarbij geenszins dat het bij hertrouw of een nieuwe samenwoningrelatie steeds om een bewuste keuze gaat die als doel heeft om de inkomenspositie te verbeteren (Fokkema, 2001).

Wat de timing betreft is de leeftijd van de kinderen heel belangrijk vanuit het perspectief van de arbeidsmarktkansen: hoe jonger de kinderen, hoe moeilijker de evenwichtsoefening van de combinatie arbeid-gezin. Voor alleenstaande ouders met jonge kinderen is de combinatie arbeid-gezin een dagelijkse evenwichtsoefening (Ghysels & Debacker, 2007) zonder intern vangnet. Zij moeten een oplossing vinden via formele of informele kinderopvang. Al kan ook de ex-partner hier een bijdrage leveren.

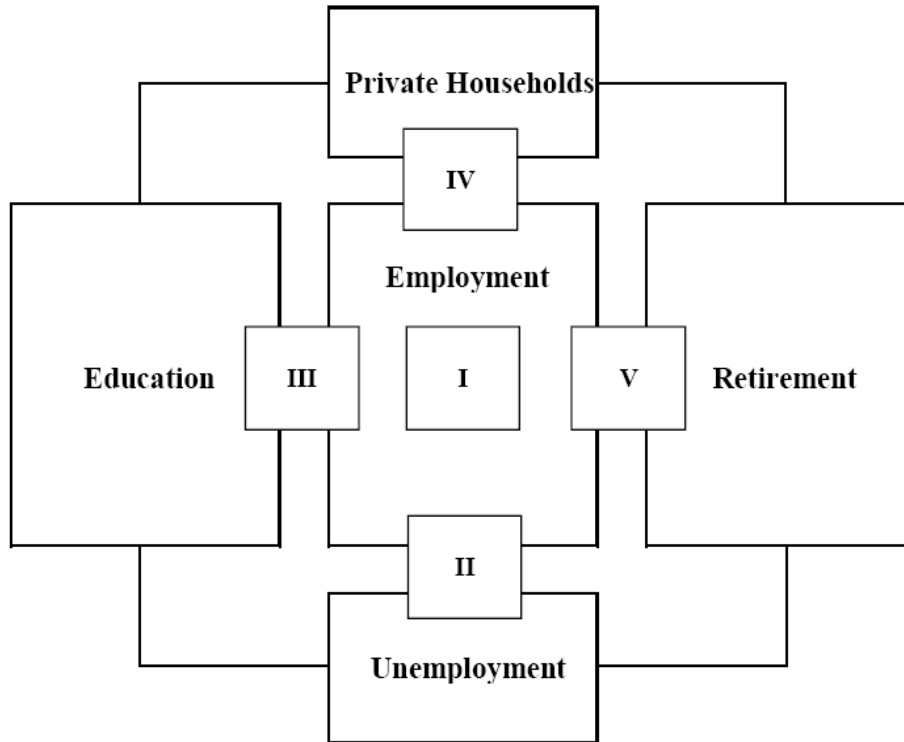
3.3. Arbeidsloopbaan: de transitionele arbeidsmarkt

Het tweede levensdomein dat van belang is voor ons onderzoek is 'arbeid'. Om de dynamiek in de arbeidsloopbaan in kaart te brengen vertrekt veel recent loopbaanonderzoek van de theorie van de transitionele arbeidsmarkt waarvan Günter Schmid de grondlegger is (Schmid, 1998). Deze theorie heeft zowel een normatieve als een analytische component³⁰. Het is deze laatste component die hier onze aandacht trekt. Schmid gaat er daarbij van uit dat onze arbeidslevensloop bestaat uit een opeenvolging van transitie tussen enkele cruciale arbeidsmarktposities. Zoals blijkt uit figuur 1 onderscheidt Schmid vijf types transitie:

- opleiding ⇔ werk
- werk ⇔ werk
- huishouden ⇔ werk
- werkloosheid ⇔ werk
- werk ⇔ pensioen

³⁰ Bij de normatieve component van het model staat het streven naar volledige tewerkstelling centraal door het invoeren van een 30-uren week op loopbaanbasis. Beleidsmatig zou dit ondersteund moeten worden door de verschillende transitie van en naar werk te faciliteren en de risico's die gepaard gaan met transitie te ondervangen.

Figuur: het transitionele arbeidsmarktmodel van Günter Schmid



Bron: (Schmid, 1998)

Het model van de transitionele arbeidsmarkt vestigt er de aandacht op dat de klassieke loopbaan van opleiding – werk – pensioen voor veel mensen geen realiteit meer is. Nederlands onderzoek op basis van longitudinale gegevens concludeert dat dit nog steeds het belangrijkste levenslooppatroon is: 30% van de Nederlanders volgt dit patroon (Roman & Schippers, 2007). Alternatieve patronen maken echter snel opmars en vrouwen nemen daarbij het voortouw. Deze alternatieve patronen vertonen een grote diversiteit. Enerzijds kunnen zich op verschillende momenten werk-werk transitie voordoen. Deze transitie worden in het originele model van Schmid beperkt tot veranderingen van werktijdregime (deeltijds/volijds) en van arbeidsstatuut (loondienst/zelfstandige activiteit). Anderzijds kunnen periodes van werk afgewisseld worden met periodes van werkloosheid, opleiding of zorg voor het huishouden. De innovatie van het model van de transitionele arbeidsmarkt voor het arbeidssociologisch onderzoek bestaat er in dat niet alleen aandacht wordt besteed aan de verdeling van de bevolking op arbeidsleeftijd over de verschillende domeinen (werk-huishouden-opleiding-werkloosheid-pensioen), maar ook

aan de stromen tussen deze domeinen (Schippers, 2003). Het klassieke verdelingsonderzoek probeert bijvoorbeeld een verklaring te zoeken voor de gestegen arbeidsmarktparticipatie van vrouwen. Het meer dynamische onderzoek besteedt echter eveneens aandacht aan de overgangskansen tussen de verschillende domeinen. Het probeert bijvoorbeeld een verklaring te zoeken voor de kans dat iemand overstapt van een voltijdse naar een deeltijdse baan.

In het model van Schmid behelzen werk-werk transitieën veranderingen van werktijdregime en van arbeidsstatuut. De literatuur over de niet-lineaire carrièrepaden van werkenden kan ons inspiratie bezorgen om ook aandacht te besteden aan andere werk-werk transitieën (Arthur & Rousseau, 1996) (Kouzmin, Korac-Kakabadse, & Korac-Kakabadse, 1999) (Templer & Cawsey, 1999) (Peiperl, Arthur, Goffee, & Morris, 2000). De interne en externe werk-werk transitieën die we kunnen toevoegen zijn de volgende: veranderingen van baan en/of veranderingen van functiedomein (Valgaeren, 2007).

3.4. Invloed van levenslooptransities op de arbeidsloopbaan

Het model van de transitionele arbeidsmarkt bevat enerzijds transitieën binnen één bepaalde levenssfeer, namelijk arbeid en anderzijds transitieën tussen verschillende levenssferen, bijvoorbeeld tussen arbeid en privéleven of tussen arbeid en onderwijs. Wat onderbelicht is in het model is de interdependentie tussen verschillende levenssferen. Dit laatste is juist een essentieel onderdeel van de levensloopbenadering. Het model van de transitionele arbeidsmarkt concentreert zich in hoofdzaak op één levenssfeer, arbeid, zonder expliciet na te gaan hoe arbeidsmarkttransities samenhangen met transitieën in andere levensdomeinen. Verschillende onderzoekers hebben reeds de verbinding gelegd tussen het model van de transitionele arbeidsmarkt en het onderzoek naar levenslopen van mensen in andere levenssferen. Het toonaangevende Nederlandse onderzoeksinstituut OSA (Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek), verbonden aan de universiteiten van Tilburg en Utrecht, vervult op dit vlak in het Nederlandse taalgebied een pioniersrol (Schippers, 2003)³¹. Joop Schippers besteedt bijvoorbeeld aandacht aan de wisselwerking tussen de arbeidsloopbaan en andere levenssferen.

³¹ Recent verscheen bijvoorbeeld bij OSA het boek: *“Dynamiek en levensloop: de arbeidsmarkt in transitie”* (Ester, Muffels, & Schippers, 2007b)

Nationaal en internationaal onderzoek heeft reeds veelvuldig aangetoond dat gezinsvorming – de geboorte van een kind - een negatieve invloed heeft op de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen (Laurijssen, 2006). In wat volgt bekijken we een ander aspect van de gezinssamenstelling, namelijk het ontstaan van een éénoudergezin, en we gaan na welke invloed dit uitoefent op de loopbanen van de betrokken ouders. We brengen ten eerste het model van de transitionele arbeidsmarkt in relatie tot de transitie naar het alleenstaand ouderschap. In de volgende twee paragrafen verengen we onze blik tot één bepaalde gebeurtenis die leidt tot het alleenstaand ouderschap, namelijk de (echt)scheiding. Paragraaf 3.4.2 belicht de micro-economische theorieën over het arbeidsmarktgedrag na een (echt)scheiding. Paragraaf 3.4.3 heeft het over de copingstrategieën die ex-partners ontwikkelen. We gaan in dit rapport slechts kort in op de micro-economische- en de stress- en copingtheorieën. Voor meer diepgaande besprekingen van deze theorieën verwijzen we naar de literatuur over de gevolgen van echtscheiding.

3.4.1 Alleenstaande ouders op de transitionele arbeidsmarkt

De transities die in het model van de transitionele arbeidsmarkt beschreven staan ondergaan een invloed van levenslooptransities op gezinsvlak. Een klassiek voorbeeld is het onderbreken van de loopbaan door vrouwen na de geboorte van een kind. Omgekeerd kunnen koppels hun kinderwens uit- of afstellen omdat de vrouwelijke partner eerst carrière wil maken. Er is met andere woorden een potentiële wisselwerking tussen levenslooptransities in andere levenssferen en arbeidsmarkttransities. De transitie naar het alleenstaand ouderschap kan de volgende arbeidsmarkttransities uitlokken: uittreden, (werk-huishouden of werk-werkloosheid transitie), herintreden (huishouden-werk of werkloosheid-werk transitie), verlagen arbeidsuren (werk-werk transitie), verhogen arbeidsuren (werk-werk transitie) en veranderen van baan (werk-werk transitie), omdat bijvoorbeeld ploegarbeid niet meer haalbaar is als alleenstaande ouder. Mueller beschrijft bijvoorbeeld de werk-werk transitie die plaatsvinden vlak voor en vlak na een echtscheiding op basis van een grootschalige Canadese survey (Mueller, 2005). Hij ging na of er veranderingen optreden op het vlak van het aantal dagen dat men per week werkt en het aantal uren per dag. Voor mannen komt hij tot de conclusie dat zij significant meer dagen per week werken, maar tegelijkertijd minder uren per dag waardoor hun

gemiddelde wekelijkse arbeidsduur ongewijzigd blijft. Bij vrouwen ziet hij op dat vlak geen significante veranderingen ontstaan.

Alleenstaande ouders maken niet noodzakelijk een arbeidsmarkttransitie wanneer ze alleenstaande ouders worden. Ze kunnen eveneens op dezelfde positie blijven. Werkenden blijven bijvoorbeeld werken. Dit betekent niet dat hun situatie op alle vlakken ongewijzigd blijft. Wanneer ze werken kan bijvoorbeeld de regeling van de kinderopvang moeilijker worden. Wanneer ze werkloos zijn of niet actief op de arbeidsmarkt kan hun financiële situatie verslechteren. Naast de transities die in het model van de transitionele arbeidsmarkt beschreven staan, kunnen we bij de werkenden eveneens een mogelijke aanpassing waarnemen van het loopbaanritme: de loopbaanambities worden al dan niet tijdelijk teruggeschroefd waardoor de loopbaan op een lager pitje wordt gezet en men minder snel verticale loopbaanstappen zet of met andere woorden minder snel carrière maakt.

Wanneer we de loopbaankansen van alleenstaande ouders vanuit een levensloopperspectief benaderen kunnen we dat doen vanuit twee verschillende invalshoeken. (1) Enerzijds kunnen we nagaan welke levensloopelementen die aan de transitie naar het alleenstaand ouderschap voorafgaan een invloed hebben op de loopbaankansen. Het empirisch onderzoek hierover bespreken we in hoofdstuk 4. (2) Anderzijds kunnen we onderzoeken welke arbeidsmarkttransities volgen op de overgang naar het alleenstaand ouderschap, zowel op korte als op langere termijn. In hoofdstuk 2 hebben we hierover slechts beperkte cijfers over Vlaanderen kunnen opnemen: we kennen wel de arbeidsmarktpositie van alleenstaande ouders, maar we weten niet welke positie ze innamen vooral ze alleenstaande ouder werden. In deel 3.6 hernemen we de beperkte dynamische gegevens uit hoofdstuk 2. Verder gaan we na wat buitenlands onderzoek hierover te vertellen heeft.

Uiteraard hangen de beide invalshoeken met elkaar samen: het voortraject op de arbeidsmarkt bepaalt mogelijk in hoge mate het natraject. Beperkte investeringen in de arbeidsmarkt (door vrouwen) tijdens het huwelijk hebben een effect wanneer het huwelijk op de klippen loopt, met name op de materiële positie (Kalmijn, 2002). Voor 'bewust' ongehuwde moeders ligt dit anders omdat de arbeidsmarktbeslissingen die aan de geboorte van het kind voorafgaan niet binnen een koppel genomen zijn.

Kanji wijst er in *Feminist Economics* eveneens op dat de demografische levensloop een invloed heeft op andere levensdomeinen (Kanji, 2004). Daarbij is het van belang die demografische levensloop in detail te bestuderen. Zij onderzocht het armoederisico van alleenstaande moeders in Rusland en komt tot de conclusie dat de manier waarop vrouwen alleenstaande moeder worden een belangrijke rol speelt bij hun economische positie na de transitie naar het alleenstaand ouderschap: in Rusland hebben alleenstaande moeders die nooit getrouwd geweest zijn een hoger armoederisico dan gescheiden en verweduwde alleenstaande moeders. De sociale situatie in Rusland verschilt grondig van deze in Vlaanderen, maar toch kan ook bij ons de manier waarop iemand alleenstaande ouder wordt een differentieel effect hebben op andere levensdomeinen.

We willen er ten slotte op wijzen dat het alleenstaand ouderschap varieert in duur en dat dit een effect kan hebben op de loopbanen van alleenstaande ouders. Wanneer men gedurende korte tijd alleenstaand is en vrij snel opnieuw gaat samenwonen is de noodzaak om de loopbaan te heroriënteren veel minder voelbaar dan wanneer men lange tijd alleenstaande ouder is. Dat kan tot gevolg hebben dat de loopbaan van mensen die gedurende korte tijd alleenstaand waren weinig verschilt van ouders in een koppelhuishouden. Het effect op de loopbaan zou dan veel groter zijn wanneer men langer alleenstaande blijft. We kunnen echter ook veronderstellen dat zelfs wanneer men vrij snel overgaat tot een nieuwe samenwoonrelatie dit sporen kan nalaten op de verdere loopbaan. Vrouwen die hun loopbaan bijvoorbeeld tijdens hun eerste huwelijk terugschroefden en hiervan de negatieve gevolgen ondervonden op het moment dat ze alleenstaande ouder werden, kunnen hierdoor aangezet worden om actief te blijven op de arbeidsmarkt, ook wanneer ze hertrouwen of opnieuw gaan samenwonen. Hierover vonden we weinig empirisch bewijsmateriaal met uitzondering van een kwalitatief Amerikaans onderzoek naar de machtsverhoudingen in tweede huwelijken (Pyke, 1994). Uit dit onderzoek blijkt dat wanneer er meer egalitaire machtsverhoudingen zijn in een tweede huwelijk dan in een eerste huwelijk dit twee verschillende en zelfs tegengestelde gevolgen kan hebben voor de arbeidsmarktpositie van de vrouwelijke partners. Aan de ene kant identificeerde dit onderzoek een groep vrouwen die hun arbeidsmarktparticipatie uitbreidde ten opzichte van tijdens hun eerste relatie. Aan de andere kant zien we een groep vrouwen die juist minder gaat werken of er helemaal mee stopt. Deze vrouwen oefenden tijdens hun eerste huwelijk functies uit met lage lonen en een lage

maatschappelijke waardering. Zij ruilen deze tijdens hun tweede huwelijk in voor de door hun nieuwe partner gewaardeerde rol van huisvrouw.

3.4.2 Economische benadering van het arbeidsmarkteffect van scheiding

Ook binnen de economische wetenschappen vinden we onderzoek naar het effect van (echt)scheiding op de arbeidsmarktparticipatie van de ex-partners. Zonder hier al te diep op in te gaan kunnen we stellen dat men hierbij vertrekt vanuit het koppelhuishouden als economisch gegeven en nagaat wat er mogelijk gebeurt wanneer dit koppelhuishouden ophoudt te bestaan. Er bestaan verschillende versies van deze micro-economische theorie van het huishouden waarvan Becker de grondlegger is³², maar in essentie komt het er op neer dat bij (echt)scheiding en de daarmee gepaard gaande vorming van een eenpersoonshuishouden of een alleenstaande ouder de specialisatievoordelen van de relatie verloren gaan. Omwille van de seksespecifieke specialisatie binnen het huwelijk – de vrouw zorgt voor het huishouden, de man voor het inkomen – gaat men er van uit dat na het stuklopen van de relatie mannen hun arbeidsmarktparticipatie zullen verminderen en vrouwen deze moeten vermeerderen. Naarmate de klassieke rolpatronen aangaande de seksespecifieke taakverdeling binnen een huwelijk of samenwoonrelatie verdwijnen, is deze theorie echter minder en minder plausibel (Kalmijn, de Graaf, & Poortman, 2001). We vonden geen voorbeelden uit de economische literatuur waarbij rekening werd gehouden met de aanwezigheid van kinderen. We kunnen er hypothetisch vanuit gaan dat de aanwezigheid van kinderen de noodzaak bij mannen om hun arbeidsmarktparticipatie te verminderen versterkt en bij vrouwen de noodzaak om de arbeidsparticipatie op te drijven afremt.

³² Bij Mueller vinden we een goed overzicht van de theorieën over (echt)scheiding in de economische literatuur evenals de belangrijkste kritieken hierop (Mueller, 2005).

3.4.3 Copingstrategieën³³ en arbeidsmarkttransities

De micro-economische benadering van de arbeidsmarktgevolgen van echtscheiding vertrekt vanuit een vrij rationele kijk op de manier waarop individuen met de werkelijkheid omgaan³⁴. In de meer psychologische en sociologische literatuur vinden we echter ook aandacht voor de verschillende soorten reacties van individuen op echtscheiding. De stress- en copingtheorieën gaan na welke invloed stressinducerende ervaringen - zoals bijvoorbeeld een relatiebreuk - hebben op het welbevinden en hoe individuen hier mee omgaan (Wauterickx & Bracke, 2004). In hun bespreking van de verschillende stress- en copingtheorieën wijzen Wauterickx en Bracke (2004) er op dat individuen verschillen van elkaar in hun reactie op de stresssituatie op basis van de volgende drie factoren: (1) het aantal stressoren dat zich opstapelt, (2) de aanwezige middelen om met stress om te gaan en (3) de manier waarop zij hun situatie percipiëren en waarderen. De arbeidsmarktpositie kan enerzijds een bron zijn van stress wanneer bijvoorbeeld het inkomen uit arbeid na de (echt)scheiding niet meer voldoende blijkt te zijn. Transitie op de arbeidsmarkt kunnen anderzijds een onderdeel vormen van de copingstrategieën na de (echt)scheiding. Verheyen en Mortelmans noemen dit laatste een problem-focused strategie³⁵, in tegenstelling tot de emotion-focused strategieën (Verheyen & Mortelmans, 2007). Zij voerden een kwalitatief onderzoek uit naar de copingstijlen van vrouwen na een relatiebreuk en concluderen dat vooral oudere vrouwen die een langer huwelijk achter de rug hebben het hoogste risico lopen omdat zij er het minst in slagen om een probleem oplossende strategie te ontwikkelen.

³³ Medewerkers van het Centrum voor Longitudinaal en levensloop Onderzoek (CELLO) brachten verschillende bijdragen over de copingstrategieën na echtscheiding op de studiedag 'Echtscheiding, werkelijk win for life?', op 6 en 7 december 2007 georganiseerd door het Steunpunt Gelijkekansenbeleid: 'Hoe gaan vrouwen om met de financiële gevolgen van een echtscheiding? Een kwalitatieve kijk op copingstrategieën' (Wendy Verheyen). 'Mannen en de gevolgen van echtscheiding' (Dimitri Mortelmans). In het voorjaar verschijnt hier een boek over.

³⁴ We presenteren hier de basisversie van de micro-economische theorie over de gevolgen van echtscheiding. Binnen de economische onderzoekstraditie bestaan er ook vele voorbeelden van een meer genuanceerde kijk op de arbeidsmarktbeslissingen van individuen.

³⁵ Naast arbeidsmarkttransities kan het aangaan van een nieuwe relatie eveneens een probleem-oplossende strategie genoemd worden.

3.4.4 Tijdsaspecten

Tijd speelt op verschillende manieren een belangrijke rol bij het bestuderen van de loopbaan van alleenstaande ouders. In de eerste plaats is het concept loopbaan per definitie een concept dat een zeker tijdspectief vereist aangezien een loopbaan zich slechts ontvouwt doorheen de tijd. Vandaar dat we reeds eerder wezen op het belang van dynamische gegevens. Het is ten tweede cruciaal om aandacht te besteden aan zowel korte- als langetermijn arbeidsmarkteffecten van de transitie naar het alleenstaand ouderschap. Op korte termijn kan er bijvoorbeeld niets veranderen aan de arbeidsmarktpositie van iemand die alleenstaande vader wordt; op lange termijn kan dit de loopbaanambities van de betrokken man wel bijsturen omdat hij bijvoorbeeld meer belang gaat hechten aan een goede combinatie van arbeid en gezin. De loopbaaneffecten beginnen zich ten derde reeds te manifesteren alvorens de transitie naar het alleenstaand ouderschap effectief plaatsvinden. Johnson en Skinner verwoordden het als volgt in relatie met (echt)scheiding: “(...) *the full effects of marital dissolution are not felt in the shortterm, but begin in the years preceding the change and end only a number of years following the change* (Mueller, 2005)” Johnson en Skinner toonden op basis van Amerikaanse longitudinale gegevens in 1986 al aan dat vrouwen hun arbeidsmarktgedrag aanpassen vooraleer ze tot de echtscheiding overgaan (Johnson & Skinner, 1986). Bij verweduwing kan dit effect enkel plaatsgrijpen indien het gaat om een verwacht overlijden. Wanneer de partner plots sterft, bijvoorbeeld in een auto-ongeluk, kan dit niet. Ten vierde is ook de timing van de transitie naar het alleenstaand ouderschap binnen de levensloop van belang: alleenstaande ouder worden op jonge leeftijd heeft vermoedelijk andere effecten dan dezelfde transitie op latere leeftijd. Al is het maar omdat de verdere arbeidsmarktloopbaan in het eerste geval veel langer duurt dan in het tweede geval.

3.5. Preferenties ten aanzien van arbeid en zorg in de keuzebiografie

De veranderingen in levenslooppatronen die zich de voorbije decennia laten zien, kunnen we samenvatten als de overgang tussen een standaardbiografie naar een

vrijekeuzebiografie waarbij eigen keuzes en voorkeuren op de voorgrond komen (Ester, Muffels, & Schippers, 2007a). Ook al is die keuzevrijheid niet absoluut en wordt ze ingeperkt door de eigen mogelijkheden en maatschappelijke instituties (Heinz & Krüger, 2001), toch spelen individuele preferenties onmiskenbaar een rol bij het uittekenen van de levensloop. Een voorbeeld van de nadruk op individuele preferenties vinden we bij de Britse Catherine Hakim. Volgens Hakim, wiens theorie gebaseerd is op het arbeidsmarktgedrag van vrouwen, speelt de individuele voorkeur aangaande de combinatie arbeid-gezin een belangrijke rol in de arbeidsmarktpositie die vrouwen innemen. De arbeidsmarktpositie of ruimer de loopbaan wordt bepaald door de preferenties van het individu ten aanzien van de centraliteit die men aan het ouderschap geeft. Hakim gaat er van uit dat vrouwen op dit vlak individuele keuzes maken en dat deze keuzes zeer divers kunnen zijn. *“Women are heterogeneous in their preferences and priorities on the conflict between family life and employment. (...) they are therefore heterogeneous also in their employment patterns and work”* (Hakim, 2000, p. 4). Hakim onderscheidt drie grote categorieën van vrouwen aangaande de combinatie arbeid/gezin:

- gezinsgeoriënteerde vrouwen,
- arbeidsgeoriënteerde vrouwen,
- vrouwen die een evenwicht zoeken tussen arbeid en gezin.

Hakim minimaliseert de eventuele invloed van sociale structuren en contextfactoren ten voordele van de individuele voorkeuren van vrouwen. Maar ook Hakim erkent dat er nog steeds een dwingende kracht uitgaat van het traditionele rolmodel dat verbonden is aan de sociale categorie gender: arbeidsgeoriënteerde vrouwen hebben het in meer of mindere mate moeilijk om hun voorkeuren helemaal waar te maken: *“In a sense, work-centered women have moved beyond sex and gender. Their problem is that they continue to be labelled as women, stereotyped as having the divided loyalties of adaptive women or the marriage career ambitions of home-centered women”* (Hakim, 2000, p. 244). Bovendien maakt het gezinsonvriendelijke karakter van sommige bedrijven het moeilijk om arbeid op een harmonieuze manier met een gezinsleven te combineren. Anderzijds worden gezinsgeoriënteerde vrouwen geconfronteerd met de dwingende kracht vanuit het beleid tot arbeidsmarktactivering. De these van Hakim heeft heel wat controversie opgeleverd (Crompton & Harris, 1998) (Charles & James, 2003) (Blackburn, Browne, Brooks, & Jarman, 2002) (Fagan, 2001). Vooral de nadruk die zij legt op de individuele keuzemogelijkheden van vrouwen heeft heel wat kritiek losgeweekt. Crompton en Harris

bijvoorbeeld stellen dat de keuzevrijheid van vrouwen beperkt is: “(...) *women’s employment behaviour is a reflection of the way in which women actively construct their work-life biographies in terms of their historically available opportunities and constraints*” (Crompton & Harris, 1998, p. 118). Spain en collega’s bepleiten om bij het bestuderen van de arbeidsloopbaan van vrouwen er rekening mee te houden dat professionele keuzes en private keuzes elkaar wederzijds beïnvloeden (Spain, Bédard, & Paiement, 1998). Bij mannen zijn de beide levenssferen minder sterk met elkaar verbonden.

3.6. Empirische gegevens over de arbeidsmarkttransities na de transitie naar het alleenstaand ouderschap in Vlaanderen

De transitie naar alleenstaand ouderschap – na een (echt)scheiding of verweduwing bij mannen en vrouwen die voorheen in een koppel leefden of na de geboorte van een eerste kind bij ‘bewust’ alleenstaande ouders – kan verschillende arbeidsmarkttransities tot gevolg hebben:

1. Uittreden (werk-huishouden of werk-werkloosheid transities)
2. Herintreden (huishouden-werk of werkloosheid-werk transitie)
3. Verlagen arbeidsuren (werk-werk transitie)
4. Verhogen arbeidsuren (werk-werk transitie)
5. Veranderen van baan (werk-werk transitie)

We stellen ons dus de vraag welke invloed de transitie naar het alleenstaand ouderschap heeft op de arbeidsmarktpositie. Wat is met andere woorden het korte termijn effect wanneer men als ouder alleen komt te staan? Daarnaast kunnen we ons afvragen of er ook op lange termijn effecten optreden. Of met andere woorden: vertonen alleenstaande ouders een ander arbeidsmarktgedrag dan ouders in een koppelhuishouden? Over dit laatste is echter weinig empirisch materiaal te vinden.

We zeiden eerder dat dynamische gegevens over de arbeidsloopbaan van alleenstaande ouders in Vlaanderen (of ruimer België) schaars zijn. Dit gebrek aan dynamische gegevens telt één belangrijke uitzondering: op basis van het Datawarehouse Arbeidsmarkt en Sociale Bescherming hebben Taelmans en collega’s de arbeidsmarktpositie onderzocht

vlak voor en één jaar na verweduwing³⁶ (Taelemans et al., 2007). We bespraken dit onderzoek reeds in het licht van de inkomenspositie na verweduwing in relatie tot de sociale wetgeving op het vlak van het overlevingspensioen (cf. 2.2.3.3). We kunnen dit onderzoek ook gebruiken om inzicht te krijgen in de arbeidsmarkttransities die kort na het overlijden van de partner plaatsvinden. Wel kunnen we verweduwing niet volledig gelijkschakelen met de vorming van een eenoudergezin. Eerst en vooral kan er één jaar na de verweduwing opnieuw sprake zijn van een samenwoningrelatie. Uit een onderzoek van Ponnet en collega's blijkt dat 1 jaar na het overlijden van de partner 7,7% van de betrokkenen opnieuw samenwoont of gehuwd is (Ponnet, Mortelmans, Vermeiren, & Vleminckx, 2007). Ten tweede zijn er niet steeds kinderen aanwezig in het gezin.

Specifiek voor de situatie van gehuwden wiens partner overlijdt is de mogelijkheid om beroep te doen op een overlevingspensioen op basis van de vroegere beroepsarbeid van de overleden partner. Hieraan is echter een inkomensbeperking gekoppeld: enkel weduwen en weduwnaars van wie het eigen beroepsinkomen een bepaalde grens niet overschrijdt hebben er recht op. Vanuit het model van de transitionele arbeidsmarkt heeft het opnemen van het overlevingspensioen drie mogelijke gevolgen. Ten eerste kan men om recht te hebben op het overlevingspensioen terugtreden uit de arbeidsmarkt. Men kan ten tweede ook de eigen beroepsarbeid beperken door middel van werk-werk transities. Het overlevingspensioen heeft in de beide gevallen een de-activerend effect. Personen die niet actief zijn kunnen ten derde ook inactief blijven waardoor er na het overlijden van de partner geen arbeidsmarkttransitie plaatsgrijpt. Uit het onderzoek van Taelemans en collega's blijkt dat het de-activerend effect van het overlevingspensioen in de praktijk enkel geldt voor vrouwen (Taelemans et al., 2007): slechts drie op de tien vrouwen die werkten voor het overlijden van hun partner blijven actief. Herintreden na verweduwing, in de praktijk vooral een optie voor vrouwen omdat mannen meestal actief zijn op de arbeidsmarkt voor het overlijden van hun vrouw, komt slechts heel weinig voor.

In Vlaanderen vinden we zoals eerder vermeld geen expliciet, kwantitatief onderzoek naar de loopbanen van alleenstaande ouders. Over de transities die plaatsvinden na een (echt)scheiding vonden we wel informatie. Wauterickx en Bracke onderzochten op basis van de PSBH het welbevinden na echtscheiding (Wauterickx & Bracke, 2004). Bij de

³⁶ Ook al leidt een (echt)scheiding niet automatisch tot een eenoudergezin, toch kunnen we verwachten dat het lopende IWT-project "echtscheiding in Vlaanderen" hieromtrent bijkomende informatie kan leveren voor twee subgroepen van alleenstaande ouders: zij die na een huwelijk of samenwoningrelatie alleenstaande ouder worden (cf. 1).

beschrijving van de socio-demografische achtergrondkenmerken werd tevens opgenomen of er zich veranderingen voordeden op het vlak van werk tussen de eerste golf van de PSBH (1992) en de zevende golf (1998). Daaruit blijkt dat bijna 16% van de vrouwen die in die periode uit de echt scheidden begonnen zijn met werken. Zij maakten de transitie van inactiviteit naar werk (huishouden-werk of werkloosheid-werk). Bij de vrouwen die stabiel gehuwd zijn, is dit slechts 3,2%. 16% van de gescheiden vrouwen treedt terug uit de arbeidsmarkt. Bij de gehuwden ligt dit lager, namelijk op 12,5%. Bij de mannen zien we een ander patroon. De stabiliteit is alvast groter. Dit heeft vermoedelijk te maken met het feit dat meer mannen dan vrouwen beroepsactief zijn. De mogelijkheid tot herintreden is bij vrouwen dus groter dan bij mannen. Wel zien we verschillen tussen gehuwden en gescheiden mannen. Net zoals bij de vrouwen zien we dat het aandeel mannen dat stopt met werken groter is bij de gescheiden dan bij de stabiel gehuwde mannen (15,4% versus 11,4%). Het aandeel gescheiden mannen dat stopt met werken is groter bij de gehuwden dan bij de gescheidenen (8,9% versus 5,1%). We moeten hier wel voorzichtig zijn: het absolute aantal mannen en vrouwen met een echtscheiding is klein (N=118). Bovendien weten we niet of er kinderen aanwezig zijn in het gezin. Het gaat ten slotte om een bivariate analyse waarbij niet gecontroleerd wordt voor andere mogelijke verschillen tussen gehuwde en gescheiden personen die een invloed kunnen hebben op het voorkomen van arbeidsmarkttransities.

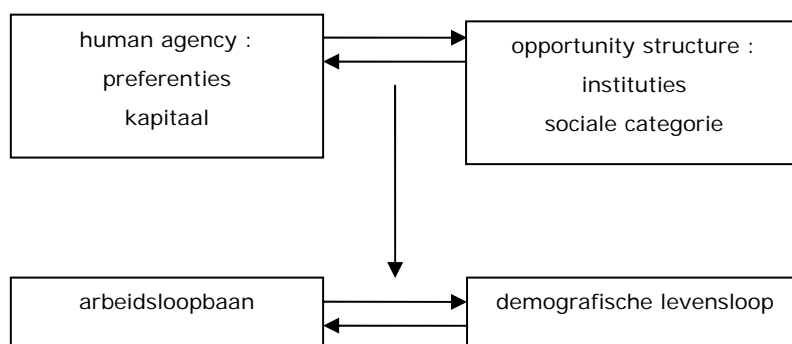
3.7. Samengevat

Onderstaande figuur geeft een samenvatting van de ideeën die in dit hoofdstuk vervat zitten. We gaan er ten eerste van uit dat er een wisselwerking bestaat tussen de arbeidsloopbaan enerzijds en de demografische levensloop anderzijds. In het licht van dit rapport gaat onze interesse vooral uit naar de invloed van de demografische levensloop op de arbeidslevensloop. De omgekeerde richting van de wisselwerking tussen beide levenssferen, namelijk de invloed die uitgaat van de arbeidsloopbaan op de demografische levensloop, krijgt minder aandacht in dit rapport. In de wetenschappelijke literatuur vinden we een voorbeeld van dit soort onderzoek wanneer men nagaat of de economische afhankelijkheid van vrouwen een rol speelt bij de beslissing om uit de echt te scheiden (Andreß & Lingnau, 2004) (Kesselring & Bremmer, 2006) (Bremmer & Kesselring, 2004). We stellen ons hier een andere vraag: welke gevolgen heeft de transitie naar alleenstaand ouderschap op de arbeidsloopbaan? Daarbij houden we er rekening mee

dat eerdere arbeidsmarktbeslissingen (eveneens genomen in wisselwerking met de demografische levensloop) een invloed uitoefenen op de arbeidsmarktkansen die volgen op het alleenstaand ouderschap. Op basis van de stress- en copingtheorieën weten we dat niet alleen puur economische overwegingen een rol spelen bij de arbeidsmarktbeslissingen die men maakt na de transitie naar het alleenstaand ouderschap. De manier waarop men de eigen situatie definieert en omgaat met stressvolle situatie speelt eveneens een grote rol bij het al dan niet ontwikkelen van een arbeidsmarktstrategie.

Het tweede aandachtspunt in dit hoofdstuk was het spanningsveld tussen 'human agency' en 'opportunity structure'. Wanneer we het arbeidsmarktgedrag van individuen bestuderen in relatie tot hun levensloop dan is de vraag naar de handelingsmarge of keuzevrijheid relevant. Waarom nemen alleenstaande ouders bepaalde arbeidsmarktbeslissingen? Enerzijds wordt het gedrag van individuen gestuurd door hun eigen preferenties en de mogelijkheden die hun persoonlijk kapitaal hen biedt. Anderzijds zien we dat de samenleving de grenzen vastlegt waarbinnen haar leden hun voorkeuren kunnen nastreven. Niet iedereen heeft daarbij dezelfde kansen op succes: sociale categorieën zoals gender en etniciteit hebben een invloed op de levensloop en leggen de human agency aan banden. Het debat in de sociale wetenschappen over de relatie tussen de objectieve structuur van de maatschappij en de subjectieve beleving door individuen is zeker nog niet afgerond. Met name de manier waarop individuen actief omgaan met en betekenis geven aan de beperkingen en de mogelijkheden die hen door de sociale omgeving worden aangereikt, blijft onderbelicht (Archer, 2003).

Figuur: interactie tussen arbeidsloopbaan en demografische levensloop



4. Beïnvloedende factoren bij de loopbanen van alleenstaande ouders

In het voorgaande hoofdstuk presenteerden we een theoretisch kader om de arbeidsloopbaan te bekijken in relatie tot de demografische levensloop. In dit hoofdstuk bekijken we de factoren die de arbeidsloopbaan beïnvloeden, zowel op individueel als op institutioneel niveau. We geven een overzicht van het (nationale en internationale) empirisch onderzoek naar de loopbanen van alleenstaande ouders.

4.1. Persoonlijk kapitaal

Eén van de elementen die de loopbaan van mannen en vrouwen bepaalt is het kapitaal waarover ze beschikken en dat ze kunnen inzetten op de arbeidsmarkt. In de meeste studies omvat het menselijk arbeidskapitaal twee belangrijke componenten, namelijk opleiding en werkervaring (Valgaeren, 2007). We voegen daar het sociaal netwerk aan toe, wat de Franse socioloog Pierre Bourdieu het 'sociaal kapitaal' noemt.

4.1.1 Voortraject op de arbeidsmarkt

We vertrekken van de hypothese dat het arbeidsmarktverleden van alleenstaande ouders vooraleer ze alleenstaande ouder zijn geworden, een grote rol speelt bij hun loopbaankansen nadat ze de transitie naar het alleenstaand ouderschap gemaakt hebben. Specifiek voor een grote groep alleenstaande ouders is dat de werkervaring opgebouwd werd tijdens de partnerrelatie voorafgaand aan het alleenstaand ouderschap. De keuzes die in het verleden gemaakt werden en de stappen die gezet werden op het vlak van arbeidsmarktparticipatie gebeurden voor twee grote groepen van alleenstaande ouders in de context van een huwelijk of samenwoonsituatie: dit was namelijk zo bij de verweduwden en de gescheidenen. We kunnen hierbij bijvoorbeeld denken aan partners die in de gezinscontext ter wille van de combinatie van arbeid en gezin hun arbeidsdeelname terugschroefd of geheel stopgezet hebben, al dan niet via steunmaatregelen zoals tijdskrediet of ouderschapsverlof. De knik in de loopbaan die

daardoor gecreëerd is zal de toekomstige loopbaanmogelijkheden beperken. Dit is sterk gendergebonden: we kunnen gerust spreken van een loopbaankloof tussen mannen en vrouwen. De cijfergegevens uit het genderzakboekje (Geurts & Van Woensel, 2005) en het genderjaarboek (Leyman, Kuppens, & Van Aerschot, 2006) zijn op dit vlak duidelijk: vrouwen in Vlaanderen zijn minder beroepsactief, zijn vaker werkloos, werken vaker deeltijds en stromen moeilijker door naar managementposities.

Verrassend genoeg vonden we amper onderzoek dat het effect bekijkt van werkervaring op de arbeidsmarktparticipatie na de transitie naar het alleenstaand ouderschap. Bij Zhan en Pandey (2004) vinden we wel een overzicht van Amerikaanse literatuur naar het effect van vroegere arbeidsmarktervaring op de inkomenspositie van alleenstaande ouders. Zij concluderen dat de resultaten naar de impact van werkervaring niet eensluidend zijn. Uit sommige onderzoeken blijkt dat het voortraject op de arbeidsmarkt inderdaad een positieve impact heeft op het huidige inkomen van alleenstaande ouders. Ander Amerikaans onderzoek is echter minder eenduidig in zijn conclusies en vindt geen of slechts een beperkt verband tussen werkervaring en inkomen na de transitie naar alleenstaand ouderschap. Uit het eigen onderzoek van Zhan en Pandey naar alleenstaande moeders in de Verenigde Staten blijkt wel een positief effect van vroegere werkervaring: het inkomen uit arbeid van alleenstaande moeders ligt hoger naarmate ze meer werkervaring hadden vooraleer ze alleenstaande moeder werden. Deze werkervaring kan zowel voltijds als deeltijds zijn. De belangrijkste verklarende factor is echter het opleidingsniveau: hoger opgeleide vrouwen hebben meer kans op een arbeidsinkomen dan lager opgeleide vrouwen, ongeacht hun werkervaring.

Tot nu toe hebben we in deze paragraaf bekeken welk effect een transitie naar het alleenstaand ouderschap heeft op de arbeidsmarktpositie van de betrokkenen. De positie die ze eerder op de arbeidsmarkt innamen blijkt daarbij een rol te spelen. In de literatuur over de oorzaken van (echt)scheiding vinden we tevens aandacht voor de omgekeerde relatie, namelijk het effect van de economische activiteit van vrouwen op de echtscheidingskans (Kesselring & Bremmer, 2006) (Andreß & Lingnau, 2004). De zogenaamde micro-economische verklaring³⁷ voor het gestegen aantal echtscheidingen gaat er van uit dat vrouwen die economisch niet afhankelijk zijn van hun partner het zich kunnen veroorloven een ongelukkige relatie te beëindigen (Kalmijn et al., 2001). Uit het

³⁷ In paragraaf 3.4.2 hebben we al aandacht besteed aan deze micro-economische theorieën vanuit het licht van het effect op het arbeidsmarktgedrag na echtscheiding.

onderzoek van Kalmijn e.a. blijkt dat de kans op echtscheiding inderdaad vergroot wanneer de vrouw meer betaalde arbeid verricht. Dit zou betekenen dat vrouwen die een (echt)scheiding achter de rug hebben en mogelijk gedurende korte of lange tijd alleenstaande moeder zijn, proportioneel meer kans hebben om reeds economisch actief te zijn dan moeders in een koppelhuishouden. De auteurs wijzen er echter tegelijk op dat de economische verklaring voor het toegenomen aantal echtscheidingen steeds minder plausibel wordt naarmate de kijk op de arbeidsverdeling binnen het huwelijk minder traditioneel wordt. Dit zou kunnen verklaren waarom er ook onderzoeken zijn die geen link vinden tussen beroepsarbeid van de vrouw en de kans op echtscheiding.

4.1.2 Opleidingsniveau

Uit het hierboven besproken onderzoek van Zhan en Pandey blijkt dat het opleidingsniveau een zeer belangrijke voorspeller is voor de arbeidsmarktparticipatie van alleenstaande moeders (Zhan & Pandey, 2004). Het opleidingsniveau interfereert met het voortraject aangezien de arbeidsmarktpositie van vrouwen sterk beïnvloed wordt door hun opleidingsniveau: er is meer kans dat hoogopgeleide vrouwen werkervaring hebben wanneer ze alleenstaande moeder worden dan dat laagopgeleide vrouwen reeds een arbeidsloopbaan opgebouwd hebben. We presenteerden reeds eerder cijfergegevens waaruit blijkt dat het opleidingsniveau van alleenstaande moeders in Vlaanderen lager is dan het opleidingsniveau van moeders in een koppelhuishouden (cf. 2.2.1). Onderzoek naar de copingstrategieën van personen die scheiden toont aan dat laaggeschoolden vaak meer last hebben van stress na een echtscheiding dan midden- en hooggeschoolden (Wauterickx & Bracke, 2004). Dit kan de negatieve impact van een laagopleidingsniveau op de loopbaankansen nog versterken.

We zeiden reeds eerder dat het belangrijk is om oog te hebben voor de diversiteit onder alleenstaande ouders. Tot nu toe hebben we daarbij vooral gefocust op de demografische route die naar het alleenstaand ouderschap leidt en hebben we sterk benadrukt dat de situatie van verweduwde, gescheiden en bewust alleenstaande ouders op tal van vlakken van elkaar verschilt. Rowlingson en McKay wijzen er op dat het even belangrijk is om

aandacht te hebben voor de diversiteit naar socio-economische³⁸ achtergrond: *“Working class lone mothers may have more in common with other working class mothers than with middle class lone mothers”*(Rowlingson & McKay, 2005). Op basis van een mix van verschillende onderzoekstechnieken komen ze enerzijds tot de vaststelling dat de kans op alleenstaand ouderschap negatief gecorreleerd is met de sociale klasse: vrouwen uit een lagere sociale klasse hebben meer kans om alleenstaande moeder te worden dan vrouwen van een hogere socio-economische achtergrond. Anderzijds verschilt de betekenis en de ervaring van het alleenstaand moederschap sterk naargelang de sociale klasse. Alleenstaande moeders uit een hogere sociale klasse hebben bijvoorbeeld veel meer kans om een betaalde baan te hebben dan moeders uit een lagere sociale klasse. We moeten hierbij wel de kanttekening maken dat dit Rowlingson en McKay hun onderzoek uitvoerden in Groot-Brittannië waar bijvoorbeeld veel meer tienerzwangerschappen voorkomen dan in Vlaanderen. De populatie alleenstaande moeders ziet er in Vlaanderen bijgevolg helemaal anders uit.

Het opleidingsniveau heeft een invloed op de verdien capaciteit. Op basis van Amerikaans onderzoek concluderen Zhan en Pandey dat het opleidingsniveau van alleenstaande ouders een grotere impact heeft op het inkomen dat gegenereerd wordt uit arbeid dan de werkervaring opgedaan alvorens men alleenstaande ouder werd (Zhan & Pandey, 2004). De lage verdien capaciteit van laaggeschoolden is hiervan de oorzaak. Het sociaal beleid in Vlaanderen, in het bijzonder het minimumloon, is uiteraard niet te vergelijken met het Amerikaanse beleid. Toch kunnen we er van uitgaan dat het opleidingsniveau een belangrijke rol speelt bij de arbeidsmarktkansen waardoor de werkloosheidsval voor laaggeschoolden groter is dan voor hooggeschoolden.

4.1.3 Sociaal netwerk

Het sociaal en familiaal netwerk is een belangrijke factor in de draagkracht van gezinnen. Dit is heel duidelijk bij de mogelijkheden die gezinnen hebben op het vlak van kinderopvang: wanneer familie of vrienden kunnen bijspringen is bijvoorbeeld opvang van een ziek kind gemakkelijker te regelen dan wanneer je er alleen voor staat. Uit onderzoek

³⁸ We presenteren een onderzoek over de sociale klasse van alleenstaande moeders in een paragraaf over de invloed van het opleidingsniveau omdat dit laatste in Vlaams onderzoek vaak gehanteerd wordt als een indicator van de sociale klasse.

van Maja Debacker en Joris Ghysels (UAntwerpen) over de zorg voor kinderen blijkt dat werkende alleenstaande ouders veel minder dan ouders in een koppelgezin een beroep kunnen doen op de grootouders bij plotse ziekte van een kind (Ghysels & Debacker, 2007). Het familiaal netwerk van alleenstaande ouders is vaak kleiner dan dat van koppelgezinnen, maar dat ook op dit vlak zien we de nodige variatie. Eenoudergezinnen die ontstaan zijn na een relatiebreuk, kunnen mogelijk de ex-partner en zijn of haar familie inschakelen voor de kinderopvang (Speak, 2000). Bij co-ouderschap is dit ingebouwd in de verblijfsregeling voor de kinderen die afwisselend bij de ene en de andere ouder verblijven. Ook na verweduwing kan er band blijven bestaan met de familie van de overleden partner.

Vanuit de stigmatiseringstheorie kunnen we verwachten dat ook het ruimere sociaal netwerk van alleenstaande ouders kleiner is dan van koppelhuishoudens. Deze theorie gaat er van uit dat wanneer mensen de sociale normen in een samenleving overtreden ze daarvoor gestraft worden door hun omgeving, onder andere door het vermijden van sociale contacten (Kalmijn & Uunk, 2007). Dit is vooral onderzocht voor de alleenstaande ouders die na een (echt)scheiding alleen komen te staan, maar bij 'bewust' alleenstaande ouders geldt dit eveneens. Naarmate alleenstaande ouders meer gezien wordt als een aantasting van het tweeeoudergezin als na te streven ideaal zullen de gevolgen voor het sociaal netwerk groter zijn. Uit het onderzoek van Kalmijn blijkt overigens dat in Vlaanderen een vrij grote intolerantie bestaat ten opzichte van echtscheiding in vergelijking met andere Europese regio's (Kalmijn & Uunk, 2007). Na verweduwing speelt het stigmatiseringseffect vermoedelijk een minder grote rol.

4.2. Preferenties

Volgens Catherine Hakim speelt de houding tov het ouderschap een belangrijke rol bij de arbeidsloopbaan (cf. 3.5). We vonden één onderzoek waarin dit specifiek voor eenoudergezinnen (in casu alleenstaande moeders) werd nagegaan, echter zonder te vergelijken met koppels. De Nederlandse onderzoekers Van Wel en Knijn onderzochten enkele jaren terug op basis van een survey (N=1049) de arbeidsmotivatie van alleenstaande moeders met een uitkering (Van Wel & Knijn, 2001). Zij concluderen dat de arbeidsmotivatie van deze niet-beroepsactieve alleenstaande vrouwen tamelijk hoog is: bijna twee derde zou op termijn een betaalde baan willen vinden. Twee factoren blijken

uitermate belangrijk te zijn om de arbeidsmotivatie te kunnen voorspellen. In de eerste plaats het belang dat vrouwen hechten aan het zorgethos in verhouding tot het arbeidsethos: hoe belangrijker moeders het vinden om zelf voor hun kinderen en het huishouden te zorgen, hoe lager hun bereidheid om een betaalde baan te zoeken. In de tweede plaats anticiperen niet-beroepsactieve moeders op de mogelijke problemen die de combinatie arbeid-gezin met zich mee zou kunnen brengen: hoe meer problemen ze voorzien, hoe lager hun bereidheid om een baan te zoeken.

Hierbij aansluitend wijst Suzanne Speak er op dat de overgang van inactiviteit naar werk een heel proces is dat niet alleen bepaald wordt door de preferenties van de alleenstaande moeder zelf, maar dat tevens beïnvloed wordt door een aantal omgevingsfactoren zoals de beschikbaarheid van banen: *“Assuming the desire to work is present, the next stage in the process is to actively look for a job. Given the lower levels of recognised skills of some lone mothers, particularly younger single mothers who may have ended their education early, the range of jobs available them is limited”* (Speak, 2000). Preferenties spelen dus een rol bij de loopbanen van alleenstaande ouders - al vinden we in dit verband vooral studies die moeders onderzoeken - maar ze doen dit in interactie met omgevingsfactoren. Niet alleen het aanbod an sich, maar ook het soort jobs dat beschikbaar is, speelt een rol. Het prefereren van zorg boven betaalde arbeid staat bijgevolg niet los van de mogelijkheden die iemand heeft op de arbeidsmarkt: *“many (...) jobs entail unfulfilling work, for which many mothers may feel is is not worth leaving their children* (Himmelweit, Bergmann, Green, Albelda, & Koren, 2004)“.

4.3. Combinatie arbeid/gezin

De combinatie arbeid/gezin kan in alle gezinsvormen een moeilijke evenwichtsoefening vormen. Toch moeten we dit thema in een onderzoek naar alleenstaande ouders extra beklemtonen: *“(...) lone mothers are at the sharpest of sharp ends of the key dilemma of our time: how to reconcile work and family life”* (Albelda, Himmelweit, & Humphries, 2004). Alleenstaande ouders zijn immers enerzijds de enige mogelijke kostwinner in het gezin terwijl ze anderzijds geen beroep kunnen doen op een inwonende partner in de zorg voor hun kinderen en het huishouden. Het voorgaande citaat behelst alleenstaande moeders. Alleenstaande vaders krijgen in onderzoek naar de combinatie arbeid/gezin nog weinig aandacht. In verschillende onderzoeken naar de arbeidsmarktparticipatie van

alleenstaande ouders wordt aandacht besteed aan de combinatie arbeid/gezin. Daarbij gaat het leeuwendeel van de aandacht naar alleenstaande moeders die niet beroepsactief zijn. Voor hen vormen geanticipeerde problemen met de combinatie arbeid/gezin een drempel naar de arbeidsmarkt (Speak, 2000) (Van Wel & Knijn, 2001) .

Uit echtscheidingsonderzoek komt naar voor dat alleenstaande ouders die de zorg dragen voor jonge kinderen meer stress ondervinden en een lager psychologisch welbevinden vertonen dan wanneer de kinderen groter zijn: de praktische besommeringen die kinderopvang van voorschoolse kinderen met zich meebrengt, versterkt de stress die gepaard gaat met de aanpassing van een twee- naar een eenoudergezin (Williams & Dunne-Bryant, 2006). Na een (echt)scheiding zijn ook de afspraken met de niet-inwonende ouder van bijzondere relevantie. De mate waarin deze betrokken wordt bij de 'opvang' van de kinderen, bijvoorbeeld in vakantieperiodes, kan sterk variëren en bijgevolg een invloed hebben op de combinatie arbeid/gezin van de alleenstaande ouder.

Niet alleen de leeftijd van de kinderen speelt een rol bij de combinatie arbeid/gezin, los daarvan kunnen ook de zorgbehoefte van kinderen verschillen. Wanneer de draaglast stijgt omdat de kinderen speciale zorgen nodig hebben, krijgen eenoudergezinnen het moeilijk omdat ze in theorie minder draagkracht hebben. Er zijn aanwijzingen dat de draaglast binnen gezinnen met één ouder groter is dan in klassieke twee-oudergezinnen. Uit een recent Vlaams steekproefonderzoek naar de zorg voor kinderen met een handicap blijkt bijvoorbeeld dat het aandeel eenoudergezinnen groter is bij gezinnen waar een gehandicapt kind aanwezig is dan in gezinnen zonder gehandicapt kind: 25,9% van de gezinnen met een gehandicapt kind bestaat uit een eenoudergezin, tegenover slechts 15,9% van de gezinnen zonder gehandicapt kind (Van Landeghem, Breda, & Mestdagh, 2007).

4.4. Financiële drempels

De beslissingen ten aanzien van de arbeidsmarktparticipatie na de transitie naar het alleenstaand ouderschap kunnen tevens bepaald worden door de ruimte die de betrokkenen hebben op financieel vlak. Daarbij moet het inkomen dat verworven wordt buiten de arbeidsmarkt afgewogen worden tegen de netto-verdiencapaciteit op de arbeidsmarkt. Wanneer dit verschil niet groot genoeg is, vormt er zich een financiële

drempel die arbeidsmarktparticipatie in de weg staat. We spreken hier van de netto-verdiencapaciteit omdat men ook moet rekening houden met de kosten voor mobiliteit en kinderopvang die verbonden zijn aan een betaalde job. We zeiden reeds eerder dat bij verweduwen deze financiële drempel is ingebouwd in de regelgeving over het overlevingspensioen: wanneer men als weduwe of weduwnaar een overlevingspensioen wil ontvangen, dan mag men slechts een beperkt eigen inkomen uit arbeid hebben. Uit de studie van Taelmans en collega's (2007) naar het de-activerend effect van het overlevingspensioen blijkt duidelijk dat deze financiële drempel genderspecifiek is: voor vrouwen is enerzijds het overlevingspensioen potentieel hoger omdat hun overleden echtgenoot gemiddeld meer verdiende dan zijzelf terwijl anderzijds hun eigen verdiencapaciteit kleiner is. Dit heeft tot gevolg dat vrouwen vaker dan mannen hun arbeidsmarktparticipatie verminderen na het overlijden van hun echtgeno(o)t(e).

Bij de andere groepen alleenstaande ouders speelt de klassieke werkloosheidsval die vooral voor alleenstaande ouders met een lage verdiencapaciteit bijzonder hoog is. Uit simulaties opgenomen in het Vlaams Actieplan Werkloosheidsvallen 2007 van minister van werk Frank Vandenbroucke blijkt dat de werkloosheidsval voor alleenstaande ouders die een voltijdse baan aan het minimumloon zouden aanvaarden groot is: rekening houdend met kinderopvangkosten bedraagt het inkomenssurplus uit arbeid dan slechts 4 %. Het zijn vooral laaggeschoolden zonder werkervaring die aan het minimumloon moeten werken. Kate Green pleit in dit verband in het toonaangevende wetenschappelijk tijdschrift *Feminist Economics* juist voor een versterking van de niet-arbeidsgebonden financiële voordelen voor alleenstaande ouders zoals bijvoorbeeld de kinderbijslag. Dit kan paradoxaal lijken, maar zij verantwoordt dit als volgt: *"(...) policies to encourage lone parents into paid work must first focus on their out-of-work incomes. Lone parents who are struggling to make ends meet and hold their households together are less likely than those with a relatively stable income to be able to think about looking for employment"* (Himmelweit et al., 2004).

4.5. Rigiditeit van de arbeidsmarkt

De levensloopbenadering legt sterk de nadruk op de behoefte aan keuzevrijheid bij de invulling van de eigen levensloop. Het model van de transitionele arbeidsmarkt geeft ons eveneens de illusie dat transitie tussen de verschillende arbeidsmarktposities vlot

kunnen verlopen. Van Doorne-Huiskes merkt echter terecht op dat in de realiteit bepaalde transities moeizaam te maken zijn (Van Doorne-Huiskes, 2003). Ze heeft het dan met name over de transitie tussen arbeid en zorg. Beslissingen uit het verleden leggen een hypotheek op de transities die later in de levensloop mogelijk zijn. De beslissing om geheel of gedeeltelijk terug te treden uit de arbeidsmarkt heeft gevolgen voor de rest van de loopbaan. Herintreden op de arbeidsmarkt is niet evident. Uit vergelijkend onderzoek naar de gevolgen van tijdelijk geheel of gedeeltelijk terugtreden in België en Nederland blijkt dat het Belgische systeem van loopbaanonderbreking echter wel relatief beperkte consequenties heeft voor het verdere arbeidsmarktgedrag en loopbaanverloop in vergelijking met de Nederlandse situatie (Roman, 2006). Wanneer de terugtrekking uit de arbeidsmarkt of het opnemen van een deeltijdse baan echter niet via het stelsel van de loopbaanonderbreking of het tijdskrediet gebeurt, dan is het terug actief worden op de arbeidsmarkt wel problematisch.

4.6. Beleidscontext

Zoals benadrukt in het voorgaande hoofdstuk gaan we er van uit dat de loopbaan van alleenstaande ouders geen puur individuele uitkomst is van de beslissingen van de betrokkenen. De context creëert bepaalde mogelijkheden, maar ook beperkingen. Het beleid van de overheid – met name het arbeidsmarkt- en het gezinsbeleid – geeft mee vorm aan deze context. De overheid kan bijvoorbeeld ingrijpen om de drempels die op de arbeidsmarkt zelf bestaan weg te werken. Daarbij gaat de aandacht van de beleidsmakers in hoofdzaak naar de alleenstaande moeders.

Uit buitenlands vergelijkend onderzoek blijkt overduidelijk dat het welvaartsbeleid van de overheid een sterke impact heeft op de arbeidsmarktparticipatie van alleenstaande moeders (Kjeldstad & Rønne, 2004). In de literatuur worden in essentie twee grote types beleid geïdentificeerd ten aanzien van de arbeidsmarktparticipatie van alleenstaande ouders³⁹. In de eerste plaats zien we in een aantal landen een activeringsbeleid dat alleenstaande ouders wil aanzetten om actief te zijn of te worden op de arbeidsmarkt. Dit kan enerzijds door belemmeringen weg te werken en een

³⁹ In de literatuur vinden we eveneens meer gedetailleerde en genuanceerde typologieën van het beleid ten aanzien van alleenstaande ouders. Zie bijvoorbeeld: (Dewilde, 2002) (Andreß, Borgloh, Bröckel, Giesselmann, & Hummelsheim, 2004).

stimulerend beleid te voeren zoals bijvoorbeeld in Zweden (Rosenthal, 1994). Anderzijds kan dit ook door dwingende maatregelen die alleenstaande ouders verplichten om actief te worden op de arbeidsmarkt zoals bijvoorbeeld in de Verenigde Staten (Ezawa & Fujiwara, 2005). Kjeldstad en Ronsen (2005) wijzen op de beperkingen van het activeringsbeleid ongeacht of het eerder stimulerend dan wel verplichtend van karakter is: zelden wordt er rekening gehouden met de jobs die voor alleenstaande moeders op de arbeidsmarkt beschikbaar zijn. Indien dit enkel slecht betaalde jobs zijn zonder carrièreperspectieven is het activeringsbeleid een maat voor niets. In de tweede plaats kan de staat de rol van (mannelijke) kostwinner overnemen en het financieel mogelijk maken dat alleenstaande moeders zorgarbeid verkiezen boven arbeidsmarktparticipatie. Dit beleid vinden we bijvoorbeeld in Duitsland (Giddings, Dingeldey, & Ulbricht, 2004).

Waar situeert Vlaanderen zich in dit verhaal? In typologieën van de Westerse welvaartsregimes worden België en Vlaanderen steevast tot het conservatieve type gerekend, gestoeld op het ideaal van het kostwinnersgezin. In de realiteit zit het gezinsbeleid in België en Vlaanderen echter op een dubbel spoor met tegengestelde gendereffecten wat de tewerkstelling van vrouwen betreft (Andreß et al., 2004). Enerzijds bestaan er relatief forse kinderbijslagvergoedingen. Deze ondersteunen het mannelijke kostwinnersmodel en de economische afhankelijkheid van vrouwen. Anderzijds bestaat er in vergelijking met onze buurlanden een relatief goed uitgebouwd systeem van kinderopvang. Dit ondersteunt op zijn beurt de tewerkstelling van vrouwen. Het "Vlaams Actieplan Werkloosheidsvallen 2007" besteedt expliciet aandacht aan alleenstaande ouders waarbij maatregelen voorgesteld worden om de drempels naar de arbeidsmarkt te verminderen, zowel financieel als op het vlak van kinderopvang. Het stelt dat "voor jonge eenoudergezinnen met kleine kinderen de combinatie van gezin en werk niet evident (lijkt) te zijn" (Vandenbroucke, 2007). Er bestaan reeds een aantal specifieke maatregelen om de stap naar de arbeidsmarkt van eenoudergezinnen te vergemakkelijken. Op Vlaams niveau werd in 2007 beslist dat eenoudergezinnen een beroep kunnen doen op dienstencheques voor de kinderopvang van kinderen jonger dan vier jaar. Met de dienstencheques kunnen zij kinderopvang aan huis betalen. Begin 2008 is deze maatregel echter nog steeds niet operationeel. Op federaal niveau krijgen langdurig werkloze

alleenstaande ouders die terug aan het werk gaan een eenmalige premie⁴⁰, de zogenaamde kinderopvangtoeslag (RVA, 2007).

4.7. Samengevat

De transitie naar alleenstaand ouderschap is een risicotransitie in de levensloop waarbij vooral het risico op armoede op de voorgrond treedt. Arbeidsmarktparticipatie vormt een belangrijke buffer tegen dit armoederisico. Uit het empirisch onderzoek naar de loopbanen van alleenstaande ouders, blijkt dat zij meervoudige ongelijke kansen kunnen ondervinden die het hen moeilijk maken om actief te worden of te blijven op de arbeidsmarkt. Vooral financiële drempels en de rigiditeit van de arbeidsmarkt spelen hen hier parten. Het empirisch onderzoek op dit terrein behelst voornamelijk alleenstaande moeders; alleenstaande vaders komen slechts zelden aan bod. De mate waarin ongelijke kansen zich manifesteren hangt grotendeels samen met het persoonlijk kapitaal dat de alleenstaande moeders opbouwden vooraleer zij alleenstaande ouder werden: uit buitenlands onderzoek blijkt dat vooral een hoog opleidingsniveau betere loopbaankansen genereert. De moeilijke combinatie arbeid/gezin kan getemperd worden door een goed sociaal netwerk. Het beleid in Vlaanderen is in eerste instantie een activeringsbeleid dat er voorzichtig op gericht is om financiële drempels weg te nemen en de combinatie arbeid/gezin te vergemakkelijken.

⁴⁰ In 2007 bedraagt de kinderopvangtoeslag voor werkloze mannen en vrouwen die aan het hoofd staan van een eenoudergezin en terug aan de slag gaan op de arbeidsmarkt 743,68 euro. Dit is een eenmalig bedrag.

5. Besluit

In de “Beleidsnota Gelijke Kansen 2004-2009” van de bevoegde Vlaamse minister, Katleen Van Brempt, gaat men uit van een dynamische visie op gelijke kansen: gelijke kansen is niet beperkt tot een bepaalde levensfase, maar moet telkens opnieuw gegarandeerd worden. Mensen moeten bijvoorbeeld later opnieuw naar de schoolbanken kunnen, mannen en vrouwen moeten na het opnemen van zorgtaken terug kunnen instromen in de arbeidsmarkt, enz. Binnen de levensloop zijn mensen op bepaalde momenten kwetsbaarder dan op andere momenten. De transitie naar het alleenstaande ouderschap is zulk een scharniermoment of risicotransitie in de levensloop van ouders. Alleenstaande ouders lopen immers een groter risico om niet actief te zijn op de arbeidsmarkt en daarmee samenhangend een groter risico op armoede dan ouders in een koppelhuishouden. We bekeken in dit rapport welke gevolgen de transitie naar het alleenstaande ouderschap heeft op de arbeidsmarktpositie en de verdere loopbaan van de betrokkenen. Dit afsluitende hoofdstuk vat kort de belangrijkste conclusies samen.

We gaan eerst en vooral in op de diversiteit bij alleenstaande ouders. Vervolgens bekijken we de struikelblokken ten aanzien van de arbeidsloopbaan. Ten derde gaan we dieper in op de genderaspecten van het alleenstaand ouderschap. We eindigen ten slotte met enkele voorstellen voor verdere onderzoekspistes. Dit rapport is immers een onderdeel van een groter project over alleenstaande ouders van het Steunpunt Gelijkekansenbeleid. Tijdens de tweede fase van het project zullen via de kwalitatieve onderzoeksmethode van biografische interviews verdere inzichten verzameld worden met betrekking tot de loopbanen en loopbaankansen van alleenstaande ouders en met betrekking tot de factoren die een invloed hebben op deze loopbanen en loopbaankansen. Kwalitatieve onderzoeksmethoden kunnen in het bijzonder meer inzicht bieden in de manier waarop individuele voorkeuren en mogelijkheden interfereren met de kansen en beperkingen die de samenleving hen biedt.

5.1. Diversiteit

Alleenstaande ouders hebben één gemeenschappelijk kenmerk: ze wonen samen met hun kinderen zonder dat de andere ouder bij hen woont. Vanuit verschillende invalshoeken kunnen we echter een grote diversiteit observeren binnen de groep alleenstaande ouders. In de eerste plaats kan de transitie naar het alleenstaande ouderschap verschillende oorzaken hebben: het kan zowel gaan om (echt)scheiding, het overlijden van de partner, of de geboorte van een kind bij een alleenstaande vrouw. Net zoals ouders in een koppelhuishouden verschillen de alleenstaande ouders ten tweede van elkaar qua opleidingsniveau, werkervaring, leeftijd, aantal kinderen en tal van andere achtergrondkenmerken. Het is ten derde belangrijk om oog te hebben voor de duur van het alleenstaande ouderschap. De negatieve gevolgen voor de economische positie van het gezin kunnen opgeheven worden door het aangaan van een nieuw huwelijk of een nieuwe samenwoonrelatie. Dit betekent dat de financiële schaalvoordelen van een koppelhuishouden opnieuw optreden, er opnieuw twee mogelijke inkomensbronnen in het gezin zijn en de zorgtaken opnieuw gedeeld kunnen worden tussen twee partners.

Het is niet verwonderlijk dat deze diversiteit eveneens een invloed heeft op de arbeidsmarktkansen en de loopbaan van alleenstaande ouders. Weduwen en weduwnaars kunnen bijvoorbeeld kiezen voor een overlevingspensioen, eventueel aangevuld met deeltijdarbeid. Alleenstaande ouders met weinig werkervaring zullen het moeilijker hebben een gepaste baan te vinden dan mannen en vrouwen die reeds werkten voor de transitie naar het alleenstaand ouderschap. We kunnen daarbij een zeer kwetsbare subgroep alleenstaande ouders observeren die geconfronteerd wordt met meervoudige drempels tot de arbeidsmarkt en een hoog risico op armoede, namelijk laaggeschoolde vrouwen met jonge kinderen, met geen of slechts een beperkte werkervaring die lange tijd alleenstaand blijven. Zij worden geconfronteerd met een moeilijke combinatie arbeid-gezin omwille van het alleenstaande ouderschap en de klassieke financiële drempels om de draad van hun loopbaan weer op te nemen.

5.2. Struikelblokken

We identificeerden in dit rapport verschillende struikelblokken ten aanzien van de arbeidsmarktparticipatie en de loopbaan van alleenstaande ouders. Deze hangen zowel samen met de individuele kenmerken van de alleenstaande ouders als met de context waarbinnen zij hun arbeidsmarktambities moeten waarmaken als met de wisselwerking tussen individuele en contextuele factoren. Wat de individuele kenmerken betreft kunnen we kijken naar de verhouding van de draaglast versus de draagkracht binnen het eenoudergezin. Wanneer de draaglast in het gezin groot is (bijvoorbeeld omwille van de aanwezigheid van jonge kinderen of kinderen die extra zorgen vragen of omwille van een moeilijk echtscheidingsproces) en de draagkracht gering (bijvoorbeeld omdat men slechts een klein sociaal netwerk heeft) – dan zal arbeidsmarktparticipatie moeilijk zijn. De context wordt bepaald door enerzijds de kenmerken van de arbeidsmarkt en anderzijds het beleid van de overheid. Op de arbeidsmarkt komen vooral laaggeschoolden met weinig werkervaring moeilijk aan de bak. Vanuit de overheid probeert men financiële drempels weg te nemen en de combinatie arbeid-gezin te vergemakkelijken. Financiële drempels blijven echter bestaan – we kijken hier zowel naar de klassieke werkloosheidsval als naar de invloed van het overlevingspensioen – voor alleenstaande ouders met een lage verdien capaciteit.

5.3. Genderaspecten

De problemen die samengaan met de arbeidsloopbaan van alleenstaande ouders kunnen we niet begrijpen zonder rekening te houden met de genderaspecten van de arbeidsmarkt. Vanuit het perspectief van de alleenstaande moeders betekent dit het volgende (Himmelweit et al., 2004): de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen wat betreft arbeidsmarktparticipatie (meer deeltijdarbeid, lagere lonen) zorgt er ten eerste voor dat vrouwen slechter gewapend zijn dan mannen wanneer ze de transitie maken naar het alleenstaande ouderschap; de loonkloof die er nog steeds is tussen mannen en vrouwen vergroot ten tweede het effect voor vrouwen van de financiële drempels om beroepsactief te worden.

Maar ook vanuit het perspectief van de alleenstaande vaders hebben de traditionele genderspecifieke rolpatronen een invloed, zij het op een andere manier. De combinatie arbeid-gezin kan ook voor hen een struikelblok worden ten aanzien van hun beroepsloopbaan, terwijl dat in het merendeel van de koppelhuishoudens op de schouders van de vrouwelijke partner terecht komt.

5.4. Verdere onderzoekspistes

Dit rapport sluit de eerste fase af van een onderzoeksproject van het Steunpunt Gelijkekansenbeleid over alleenstaande ouders. Dit rapport is dus geen eindpunt, maar wel het vertrekpunt van eigen dataverzameling door het Steunpunt over alleenstaande ouders. Daarom sluiten we af met enkele suggesties voor verdere onderzoekspistes. Het gaat daarbij vooral om onderzoeksvragen die hiaten in het huidige onderzoek kunnen aanvullen. De grote diversiteit bij alleenstaande ouders noopt daarbij om te focussen op specifieke subgroepen.

- Welke werk-werk strategieën gebruiken werkende alleenstaande moeders en vaders om de combinatie arbeid-gezin te vergemakkelijken? Traditioneel gaat het meest aandacht vanuit het beleid naar de activering van alleenstaande moeders die voor hun transitie naar het alleenstaand ouderschap niet beroepsactief waren. Werkende ouders die alleenstaand worden, worden echter eveneens geconfronteerd met de combinatie arbeid-gezin. Ze kunnen daarvoor aanpassingen doen in hun werksituatie, bijvoorbeeld minder snel carrière maken of een job zoeken zonder buitenlandse opdrachten.
- Hoe gaan alleenstaande vaders om met hun zorgende rol? Alleenstaande vaders doorbreken het traditionele rolpatroon omdat ze als vader de volledige verantwoordelijkheid dragen voor hun kinderen. Betekent dit dan dat ze op dezelfde manier de combinatie arbeid-gezin aanpakken als alleenstaande moeders? Of gebruiken ze ander copingstrategieën?
- Worden co-ouders met dezelfde problemen geconfronteerd als alleenstaande ouders en gebruiken ze dezelfde arbeidsmarktstrategieën? Ook al wordt co-ouderschap vanuit de wetgeving als norm beschouwd, toch is het als

onderzoeksthema een relatief onontgonnen terrein. Ook statistische gegevens over co-ouders zijn schaars.

- Welke succesfactoren kunnen we identificeren bij alleenstaande moeders die actief zijn op de arbeidsmarkt? Ook al is het risico op werkloosheid bij alleenstaande moeders groot, toch zien we dat de meerderheid onder hen wel beroepsactief zijn. De mogelijkheid tot arbeidsmarktparticipatie is bovendien een uitgangspunt in de nieuwe echtscheidingswetgeving. Onderzoek naar de succesfactoren kan handvaten aanreiken om hier als beleidsmaker actief op in te spelen. We sluiten met dit onderzoeksthema aan bij de “family strenghts approach”. De Australische onderzoekers Ruth Webber en Deborah Boromeo wijzen er op dat er steeds meer onderzoek gebeurt naar de factoren die bepalen of een alleenstaande ouder op een bepaald terrein succesvol is of niet: *“While it is important to identify problems, it is equally important to identify features of healthy sole parent families”* (Webber & Boromeo, 2005).
- Hoe gaan alleenstaande moeders met meervoudige achterstellingskenmerken om met de druk tot arbeidsmarktparticipatie? Een subgroep alleenstaande moeders heeft het zeer moeilijk om te ontsnappen aan de werkloosheidsval in combinatie met hun zorgtaken. Hoe ervaren deze vrouwen het alleenstaande ouderschap? Welke copingstrategieën hanteren ze?

Bibliografie

- Albelda, R., Himmelweit, S., & Humphries, J. (2004). The dilemmas of lone motherhood: key issues for feminist economics. *Feminist Economics*, 10(2), 1-7.
- Andersson, G., & Philipov, D. (2002). Life-table representations of family dynamics in Sweden, Hungary, and 14 other FFS countries: a project of descriptions of demographic behavior. *Demographic Research*, 7(4), 67-270.
- Andreß, H.-J., Borgloh, B., Bröckel, M., Giesselmann, M., & Hummelsheim, D. (2004). *The economic consequences of partnership dissolution. A comparative analysis of panel studies from five European countries* (Paper presented at the 3rd Conference of the European Research Network on Divorce, 2-4 december). Keulen.
- Andreß, H.-J., & Lingnau, A. (2004). *Who makes the first step? Determinants of divorce initiative* (Paper presented at the 3rd Conference of the European Research Network on Divorce, 2-4 december). Keulen.
- Archer, M. S. (2003). *Structure, agency and the internal conversation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Arthur, M. B., & Rousseau, D. M. (Eds.). (1996). *The boundaryless career. A new employment principle for a new organizational era*. Oxford: Oxford University Press.
- Bagilhole, B. (2002, 8 november). *A comparative analysis of professional women's and men's careers in the UK construction industry*. Paper presented at the Gender Research Forum.
- Beck, U. (1992). *Risk society. Towards a new modernity*. Londen: Sage.
- Blackburn, R., Browne, J., Brooks, B., & Jarman, J. (2002). Explaining gender segregation. *British Journal of Sociology*, 53(4), 513-536.
- Blair-Loy, M. (1999). Career patterns of executive women in finance: an optimal matching analysis. *American Journal of Sociology*, 104(5), 1346-1397.
- Bouman, A. M., & Manting, D. (2004). *Short and long term economic consequences of union dissolution. The case of the Netherlands* (Paper presented at the 3rd Conference of the European Research Network on Divorce, 2-4 december). Keulen.
- Bremmer, D., & Kesselring, R. (2004). Divorce and Female Labor Force Participation: Evidence from Time-Series Data and Cointegration. *Atlantic Economic Journal*, 32(3), 174-189.
- Bulckens, R., Mortelmans, D., Casman, M.-T., & Simaÿs, C. (Eds.). (2007). *Families in beweging, een gezinsbeleid op maat?* Brussel: Luc Pire Uitgeverij.
- Buysse, B. (2006). *Het kind in Vlaanderen 2006*. Brussel: Kind en Gezin.
- Cantillon, B. (1997). Vrouwenarmoede: de prijs voor een onvoltooide emancipatie. In J. van Langendonck (Ed.), *Liber amicorum Roger Dillemans. Deel 2: socialezekerheidsrecht* (pp. 21-53). Antwerpen: Story-Scientia.
- Cantillon, B., & Verbist, G. (2003). *De sociaal-economische positie van eenoudergezinnen*. Antwerpen: Centrum voor Sociaal Beleid.
- Charles, N., & James, E. (2003). Gender and work orientations in conditions of job insecurity. *British Journal of Sociology*, 54(2), 239-257.
- Corijn, M. (2005a). *Uit de echt gescheiden en dan...? De leefvorm enkele jaren na een echtscheiding in het Vlaamse Gewest*. www.cbgs.be *Uit het onderzoek, 13 oktober 2005*. Brussel: CBGS.

- Corijn, M. (2005b). *Uit de echt gescheiden en dan...? De leefvorm enkele jaren na een echtsscheiding in het Vlaamse Gewest*. (rapport op internet). Brussel: CBGS.
- Corijn, M. (2005c). *Verweduwd en dan...? De leefvorm enkele jaren na een overlijden van de echtgenoot/echtgenote in het Vlaamse Gewest*. www.cbgs.be Bijdragen uit onderzoek, 14 november 2005. Brussel: CBGS.
- Crompton, R., & Harris, F. (1998). Explaining women's employment patterns: 'orientations to work' revisited. *British Journal of Sociology*, 49(1), 118-126.
- Dewilde, C. (2002). The financial consequences of relationship dissolution for women in Western Europe. In E. Ruspini & A. Dale (Eds.), *The gender dimension of social change. The contribution of dynamic research to the study of women's life courses* (pp. 81-110). Bristol: The Policy Press.
- Dewilde, C. (2003). A life-course perspective on sociale exclusion and poverty? *British Journal of Sociology*, 54(1), 109-128.
- Dewilde, C. (2007). *Housing movements following divorce* (working paper). Antwerpen: Universiteit Antwerpen, Oases.
- Duquet, N., Glorieux, I., Laurijssen, I., & van Dorsselaer, Y. (2006). Onvoltooide emancipatie. De invloed van studiekeuze en gezinsvorming op de arbeidsmarktpositie van jonge mannen en vrouwen. *Mens en Maatschappij*, 81(3).
- Dykstra, P. (2003). Levenslooppatronen: toenemende variatie? *Bevolking en Gezin (boekaflevering)*, 32(2), 21-34.
- Ester, P., Muffels, R., & Schippers, J. (2007a). Levensloop, vrijekeuzebiografie en arbeidsmarkttransities. In P. Ester & R. Muffels & J. Schippers (Eds.), *Dynamiek en levensloop. De arbeidsmarkt in transitie* (pp. 1-7). Assen: Koninklijke Van Gorcum B.V.
- Ester, P., Muffels, R., & Schippers, J. (Eds.). (2007b). *Dynamiek en levensloop. De arbeidsmarkt in transitie*. Assen: Koninklijke Van Gorcum B.V.
- Ezawa, A., & Fujiwara, C. (2005). Lone Mothers and Welfare-to-Work Policies in Japan and the United States: Towards an Alternative Perspective. *Journal of Sociology & Social Welfare*, 32(4), 41-63.
- Fagan, C. (2001). Time, Money and the Gender Order: Work Orientations and Working-Time Preferences in Britain. *Gender, Work and Organization*, 8(3), 239-266.
- Fokkema, T. (2001). Forse inkomensdaling voor vrouwen na echtscheiding en vroege verweduwing: bieden hertrouw en werk uitkomst? *Bevolking en Gezin*, 30(1), 5-29.
- Geurts, K. (2006). *De arbeidsmarktpositie van alleenstaande ouders - Nieuwe bevindingen uit het Datawarehouse Arbeidsmarkt en Sociale Bescherming*. Leuven: Steunpunt WSE.
- Geurts, K., & Van Woensel, A. (2005). *Zij en hij op de arbeidsmarkt. Genderzakboekje*. Brussel: Minsiterie van de Vlaamse Gemeenschap.
- Ghysels, J., & Debacker, M. (Eds.). (2007). *Zorgen voor kinderen in Vlaanderen: een dagelijkse evenwichtsoefening*. Leuven: Acco.
- Giddings, L., Dingelde, I., & Ulbricht, S. (2004). The Commodification of Lone Mothers' Labor: A comparison of US and German Policies. *Feminist Economics*, 10(2), 115-142.
- Govaert, K., & Buysse, B. (2004). *Enquête naar het gebruik van buitenschoolse opvang voor kinderen tussen drie en twaalf jaar*. Brussel: Kind en Gezin.
- Hakim, C. (2000). *Work-lifestyle choices in the 21st. century: preference theory*. Oxford: University Press.
- Heinz, W. R., & Krüger, H. (2001). Life Course: Innovations and Challenges for Social Research. *Current sociology*, 49(3), 29-57.

- Himmelweit, S., Bergmann, B., Green, K., Albelda, R., & Koren, C. (2004). Lone Mothers: What is to be done? *Feminist Economics*, 10(2), 237-264.
- Johnson, W. R., & Skinner, J. (1986). Labor Supply and Marital Separation. *American Economic Review*, 76(3), 455.
- Kalmijn, M. (2002). Sociologische analyses van levensloopeffecten: Een overzicht van economische, sociale en culturele gevolgen. *Bevolking en Gezin*, 31(3), 3-46.
- Kalmijn, M., de Graaf, P. M., & Poortman, A.-R. (2001). Werk en echtscheiding: de interactie van economische en culturele invloeden. *Sociale wetenschappen*, 44(2), 33-52.
- Kalmijn, M., & Uunk, W. (2007). Regional value differences in Europe and the social consequences of divorce: A test of the stigmatization hypothesis. *Social Science Research*, 36(2), 447-468.
- Kanji, S. (2004). The Route Matters: Poverty and Inequality among Lone-Mother Households in Russia. *Feminist Economics*, 10(2), 207-225.
- Kesselring, R., & Bremmer, D. (2006). Female income and the divorce decision: evidence from micro data. *Applied economics*, 38, 1605-1616.
- Kjeldstad, R., & RÅ_nsen, M. (2004). Welfare rules, business cycles, and employment dynamics among lone parents in Norway. *Feminist Economics*, 10(2), 61-89.
- Kouzmin, A., Korac-Kakabadse, N., & Korac-Kakabadse, A. (1999). Globalization and information technology: vanishing social contracts, the 'pink collar' workforce and public policy challenges. *Women in Management Review*, 14(6), 230-252.
- Latten, J. J. (2003). Dynamiek in relaties en welvaart: over singleplateau, stellenberg, gezinsdal en eenouderravijn. *Bevolking en Gezin (boekaflevering)*, 32(2), 35-56.
- Laurijssen, I. (2006). *Young women's part-time work: family formation, choice and context* (paper gepresenteerd op het congres "equal is not enough"). Brussel: VUB.
- Lehman, P., & Wirtz, C. (2004). Household formation in the EU. Lone parents. *Statistics in focus*(5), 8.
- Lenaers, S. (2004). Subjectieve benadering van gelijke kansen in de levensloop. In S. Spee & I. Lodewyckx & A. Motmans & M. Van Haegendoren (Eds.), *Wachten op... gelijke kansen. Jaarboek 2*. (Vol. 2, pp. 225-242). Antwerpen: Garant.
- Lenaers, S. (2006). *Beleving van gelijke kansen in de levensloop*. Antwerpen: Universiteit Antwerpen.
- Leyman, A., Kuppens, T., & Van Aerschot, M. (2006). *Genderjaarboek 2006. In cijfers*. Brussel: ESF-Agentschap.
- Lodewyckx, E. (2001). *Alleenstaande moeders en vaders in het Vlaamse Gewest op 31/12/1996*. www.cbgs.be. Brussel: CBGS.
- Lodewyckx, E. (2004a). *Alleenstaande ouders. In detail bekeken*. www.cbgs.be. Brussel: CBGS.
- Lodewyckx, E. (2004b). *Huishoudens en hun referentiepersoon. Veranderingen tussen 1991 en 2003* www.cbgs.be Uit het onderzoek, 8 juli 2004. Brussel: CBGS.
- Lodewyckx, E. (2004c). *Huishoudens met inwonende kinderen, naar leeftijd van de kinderen*. www.cbgs.be Bijdragen uit het onderzoek, 15 mei 2004. Brussel: CBGS.
- Lodewyckx, E. (2004d). *Huishoudens met kinderen naar de leeftijd van de kinderen op 31/12/1999*. www.cbgs.be. Brussel: CBGS.
- Lodewyckx, E. (2005). *Kinderen en scheiding van de ouders: de woonsituatie enkele jaren later*. www.cbgs.be Uit het onderzoek, 30 september 2005. Brussel: CBGS.

- Mc Keever, M., & Wolfinger, N. H. (2001). Reexamining the economic costs of marital disruption for women. *Social Science Quarterly*, 82(1), 202-217.
- Mortelmans, D. (2007). *Copingstrategieën en beleving van sociaal-economische gevolgen bij gescheiden vaders. Leeronderzoek werkstudenten sociologie*. Antwerpen: Universiteit Antwerpen.
- Mortimer, J. T., & Shanahan, M. J. (Eds.). (2003). *Handbook of the life course*. New York: Springer.
- Mueller, R. E. (2005). The effect of marital dissolution on the labour supply of males and females: evidence from Canada. *The Journal of Socio-Economics*, 34, 787-809.
- Page, M. E., & Stevens, A. H. (2004). The Economic Consequences of Absent Parents. *Journal of Human Resources*, 39(1), 80-107.
- Peiperl, M., Arthur, M., Goffee, R., & Morris, T. (Eds.). (2000). *Career frontiers. New conceptions of working lives*. Oxford: University Press.
- Pickery, J. (2004). *Stativaria 31: Woonkwaliteit en tevredenheid met de woonomgeving in Vlaanderen. Een analyse van de Algemene Socio-Economische Enquête 2001*. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. Administratie planning en statistiek.
- Ponnet, Mortelmans, D., Vermeiren, & Vleminckx, K. (2007). Overlevingspensioen en/of arbeid: noden en behoeften van weduwen. In A. Van den Troost & K. Vleminckx (Eds.), *Een pensioen op maat van vrouwen?* (pp. 155-193). Antwerpen / Apeldoorn: Garant.
- Prskawetz, A., Vikat, A., Philipov, D., & Engelhardt, H. (2003). Pathways to stepfamily formation in Europe: results from the FFS. *Demographic research*, 8(5), 107-149.
- Pyke, K. D. (1994). Women's employment as a gift or burden?: marital power across marriage, divorce and remarriage. *Gender and society*, 8(1), 73-91.
- Roman, A. (2006). *Deviating from the standard: effects on labor continuity and career patterns*. Tilburg: OSA.
- Roman, A., & Schippers, J. (2007). *Evolving patterns on the Dutch transitional labor market*. Tilburg: OSA.
- Rosenthal, M. (1994). Single mothers in Sweden: work and welfare in the welfare state. *Social Work*, 39(3), 270-278.
- Rowlingson, K., & McKay, S. (2005). Lone motherhood and socio-economic disadvantage: insights from quantitative and qualitative evidence. *Sociological Review*, 53(1), 30-49.
- RVA. (2007). *Jaarverslag 2006*. Brussel: RVA.
- Schippers, J. (2003). Levenslopen: toenemende aandacht in wetenschap en beleid. *Bevolking en Gezin (boekaflevering)*, 32(2), 9-20.
- Schmid, G. (1998). *Transitional Labour Markets: A New European Employment Strategy*. Berlijn: Wissenschaftszentrums Berlin für Sozialforschung.
- Sels, L., & Theunissen, G. (2006). *Genderjaarboek 2006. Loopbaankloof*. Brussel: ESF-Agentschap.
- Spain, A., Bédard, L., & Paiement, L. (1998). Conception révisée du développement de carrière au féminin. *Recherches Féministes*, 11(1), 95-109.
- Speak, S. (2000). Barriers to Lone Parents' Employment Looking beyond the obvious. *Local Economy*, 15(1), 32-44.
- Surkyn, J., & Lesthaeghe, R. (2004). Value orientations and the second demographic transition (SDT) in Northern, Western, and Southern Europe: an update. *Demographic research, Special Collection 3*, 45-86.
- Taelemans, A., Peeters, H., Cuvers, G., & Berghman, J. (2007). Het overlevingspensioen voor jonge weduw(e)n(aars): naar een sociale bescherming zonder deactivering. *Over.Werk*, 17(2), 94-98.

- Templer, A. J., & Cawsey, T. F. (1999). Rethinking career development in an era of portfolio careers. *Career Development International*, 4(2), 70-76.
- Valgaeren, E. (2007). *De loopbanen van mannen en vrouwen in de ICT-sector*. Antwerpen: Universiteit Antwerpen.
- Valgaeren, E., & Van Aerschot, M. (2007). De determinanten van het werk-privé en privé-werk conflict. In J. Pickery (Ed.), *Vlaanderen gepeild 2007* (pp. 298-323). Brussel: Studiedienst van de Vlaamse regering.
- Van Aerschot, M. (2004). Een theoretische inleiding op de levensloop. In S. Spee & I. Lodewyckx & A. Motmans & M. Van Haegendoren (Eds.), *Wachten op... gelijke kansen. Jaarboek 2*. (Vol. 2, pp. 213-224). Leuven: Garant.
- Van den Troost, A. (2000). De relationele markt anno 2000. Een exploratie van waardeoriëntaties en vormgeving. *Tijdschrift voor sociologie*, 21(2), 131-157.
- Van Dongen, W., Beck, M., & Vanhoute, E. (Eds.). (2001). *Beroepsleven en gezinsleven. Het combinatiemodel als motor voor een actieve welvaartsstaat?* Leuven: Garant.
- Van Doorne-Huiskes, A. (2003). Sociaal beleid vanuit het perspectief van de levensloop. *Bevolking en Gezin (boekaflevering)*, 32(2), 57-74.
- Van Keer, S., Bettens, C., & Buysse, B. (2004). *Enquête naar het gebruik van opvang voor kinderen jonger dan drie jaar*. Brussel: Kind en Gezin.
- Van Landeghem, C., Breda, J., & Mestdagh, K. (2007). Zorgpatronen van kinderen met een handicap. In J. Ghysels & M. Debacker (Eds.), *Zorgen voor kinderen in Vlaanderen* (pp. 191-235). Leuven: Acco.
- Van Peer, C. (Ed.). (2007). *De impact van een (echt)scheiding op kinderen en ex-partners*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse regering.
- Van Wel, F., & Knijn, T. (2001). The Labor Market Orientation of Single Mothers on Welfare in The Netherlands. *Journal of Marriage & Family*, 63(3), 804.
- Vandenbroucke, F. (2007). *Vlaams actieplan werkloosheidsvallen 2007*. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.
- Verheyen, W., & Mortelmans, D. (2007). *Separation: gain or strain? A qualitative study of mothers' experiences and coping styles after a relational break-up* (Paper presented at the "dag van de sociologie", Rotterdam, 31 mei 2007). Antwerpen: Universiteit Antwerpen. Centrum voor longitudinaal en levensloop onderzoek.
- Vettenbrun, N., Elchardus, M., & Walgrave, L. (2007). *Technisch verslag JOP-monitor 1*. Brussel, Gent, Leuven: VUB, UGent, K.U.Leuven.
- Wauterickx, N., & Bracke, P. (2004). Echtscheiding, attitudes en welbevinden. Een logitudinale analyse. In D. Mortelmans & M.-T. Casman & R. Doutrelepon (Eds.), *Elf jaar uit het leven in België : Socio-economische analyses op het Gezinsdemografisch Panel PSBH* (pp. 573-607). Gent: Academia Press.
- Webber, R., & Boromeo, D. (2005). The Sole Parent Family: Family and Support Networks. *Australian Journal of Social Issues*, 40(2), 269-283.
- Williams, K., & Dunne-Bryant, A. (2006). Divorce and Adult Psychological Well-Being: Clarifying the Role of Gender and Child Age. *Journal of Marriage and Family*, 68(5), 1178.
- Zhan, M., & Pandey, S. (2004). Economic Well-being of Single Mothers: Work First or Postsecondary Education? *Journal of Sociology & Social Welfare*, 31(3), 87-112.